

1 LOOMING

EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

Nils Ferlin
Madis Kõiv
Andres Ehin
Herta Laipaik
Ott Arder
Juku-Kalle Raid
Toomas Vint
T. S. Eliot
Raymond Queneau
Henn-Kaarel Hellat
Villu Tamme
Endre Ady
Karl Muru
Toomas Liiv
Hain Rebas
Arnold Susi
Ott Raun
ARVUSTUSED
RINGVAADE

LOOMING

EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

1

1996

ILMUB 1923. AASTAST

© „Looming“, 1996

ISSN 0134 — 4536

EESTI
RAHVUSRAAMATUKOGU

INIMENE LUULE VÄRAVAS

Inimene istub Luule väravasuul
ja kõneleb, mida ta teinud on suurt
ja mida suurt tal teha on kavas.
Päike särab ja sinetab taevapiir.
Kes naeraks siis,
teda nõögiks või manaks?
Nii pentsik on kuulata vana.

Inimene istub Luule väravasuul,
pole teinudki muud.
Ta istub, taevasse kergitet pilk
ja kulmu all võbeleb tähevilk.
Ta mäletab Leonardo da Vincit kui meest,
kes kirjutas pääsude rännuteest.
Kui eile sündisid Cellini luiskelood
ja Indiasse viisid merevood
Vasco da Gama. (Ta seisnuks nagu ise Calicuti kail,
kui purjed rehviti tol aastal mais.)
Nii palju mälu kogund inimene elades,
pilt pildi järel ilmutab end silmaterades,
et raske lahus hoida mõlemat —
olnut ja olevat.
Baali ja Moolokit mäletab ta
ja templeid ja püramiide.
Ja nutab ja nuuksub koos nendega,
kes pimedas eksinud hiide.

Inimene istub Luule väravasuul.
Teadmata kust tõi ta siia kord tuul.
Teele jäid katkud ja palangud, piinad
ja kõrbeliivad.
Veri ja kurjus on saatjaks tal ala,
tsirkuselõbu ja nutuhala.
Kuid unistus kaigub tal samuti meeles,
kostab metsas ja mäel kui hüüd linnukeeles,
kui valguslaul värelev, jonnakalt kajades
külmunud allikail, hüljatud majades.
On teekond õige kõveriti käinud tal,

inimesel Issanda ilusa päikese all.
Aga öelda me võime ka nii
ja uskuda viimseni:
kõik, mis siin jumalanäolist jääb silma,
kõik suur, mis sütitab meid,
on *inimese* töö siin ilmas.
Kokku luges ta tähtede aastad ja teed
ilmaruumis, kus rändavad tummana need.
Uurib ja mõõdab ta tähtede vilku,
iseendast vaid kujutab silmapilku.
Ise ta on vaid tuluke tuules,
sünnikarje ja kortsunud huuled.

*Rootsi keelest tõlkinud ANU SALUÄÄR
Kogumikust „Från mitt ekorrhjul“ („Minu oravarattast“, 1957).*

HAUG

Mäng häätele

Hääled

Mehed:

H1

H2

H3

H4

Naised:

N1

N2

Linnud:

Kiivitaja

Ronk

Koovitaja

Taevasikk

Peoleo

Metsvint

Sookurg

Põõsalind

Varblane

Rabakana

Hallvares

Kajakas

Loodushääled, tehishääled, sammud.

I KIIVITAJA

Kiivitajad. Sammud rohus. Peatus. Hingamine. Kiivitajate kisa. Sammud. Kiivitajate kisa valjeneb. Sammud märjal heinamaal.

H1: Seda ma arvasin.

Hingamine. Sammud. Kiivitajate kisa jääb seljataha. Kauge hallvares. Vesi talla all.

H1: Siit ma küll üle ei saa.

Sammud. Minnakse läbi põõsastiku. Oksad ja lehed. Hingamine.

H1: Kui hüpata, siis siin.

Hüpe, jalad langevad raskelt pehmesse pinda.

Plaksatus.

H1: Sa kurrr...

Sügav hingamine. Jalgu kistakse porist välja.

H1: Mis...

Jalatald pärtsub lahtiselt vastu maad.

H1: Ei liigugi enam ülespoole... no ei liigu, mis kurat see...

Sügav hingamine. Jalatald plartsub lapiti vastu maad.

H1: Nagu kärbselapats... heh!... valus kah...

Komberdavad sammud kuivanud okstest risustatud maapinnal. Hingeldamine.

H1: Mine siis kus tahad!

Ragin, murtakse keppi.

H1: See ei aita kah suurt midagi.

Komberdatakse kepiga, jalatald lööb laperdades vastu metsarada.

H1: Ja kuidas nüüd üle oja tagasi minnakse?

Hingamine. Sammud. Põõsalind.

H1: Ei saadagi... mida oligi tarvis tõestada.

Sammud.

Paus.

Oksapragin jalgade all, kanarbik. Üks jalg lohiseb taga. Rähn.

Hingeldamine.

Paus.

Sammud, lauluümin. Kiivitajad jälle.

Sammud peatuvad. Sügav sissehingamine.

H1: Laulda ei saa, õhust tuleb puudus... ja tulebki... heh...

Sammud.

H1: Enam õhku! Vähem rääkida ja

rohkem liikuda!

Sammud. Kiivitajad jäävad seljataha.

Paus.

Kauge rongivile.

II SAMMUD KIVIPARKETIL

Sammud kiviparketil. Summutatud inimhääled. Metallesemete klöbin klaasipinnal.

H2: No mis pagana moodi te selle katki tõmbasite?

H1: Hüppasin.

H2: Misasja, kaugust või kõrgust?

H1: Mõlemat, kaugust peamiselt.

H2: Kuskohas?

H1: Metsas.

H2: Mis teil sinna asja oli?

H1: Polndki midagi, niisama.

H2: Noh, ja...?

H1: Hulkusin.

H2: Ah matkasite!

H1 (*osatavalt*): Matkasin!

H2: Seda olen ma sada korda ütelnud, meie eas meeste sport on bridž ja piljard! Bridž ja piljard. Sellest aitab, mis üle selle, see kurjast.

H1: Piljardimängus võib kah kepiga...

H2: Sängist võib kah ennast vigaseks kukkuda. (*Hõikab eemale.*) Kuulge sääl, kas saab juba, me ootame!

Instrumentide klöbin. Eemal naiste hääled:

Jah, ja-jah, kohe...

H1: Võib ju ilma narkoosita teha.

H2: Tahate või? Kohaliku tuimestusega?

H1: Nojah, ma ei tea, kuidas te seda kutsute.

H2: See on mõte. (*Eemale.*) Kuidas sääl on?... Mis asja need naisterahvad alatas koperdavad, mina sellest aru ei saa.

(*Hõikab.*) Kuulge, kas te saate kah ükskord... (*H1-le.*) Ei hakka vast kohalikuga täna jantima, teeme narkoosiga, meil on mugavam, teil on. Teine kord laseme ilma.

Sammud.

H2: Saite ükskord!

Klöbin, sammud, askeldused, sosinal sõnad.

Paus.

H2: Vaatame siis, kuidas see mask pähe mahub.

N1: Suu lahti, hästi-hästi lahti... varsti...

H2: Proovime seda ka, kuidas lugemine läheb... üks, kaks, kolm, aegamööda, näis kui kaugele te välja jõuate. Hakkame pääle! Teie muudkui lugege, ülejäänud ei ole teie mure!

H1: Üks, kaks, kolm...

Naiste hääled: Ei lähe!

H2: Vajutage korralikult, siis läheb!

H1: Aaaaaaa...

H2: Mis sääl on, kohe tuleb hää uni.

H1: Aaaa... (*hääle vajub infrahelisse.*) *Raske nohin, kaob nagu põranda alla. Kaugete seinte tagune hädakisa: Aaaa...*

Kohin, keegi loeb kusagil maa all: ...neli...teis... viisteis...

Kohin, tõrjub hädakisa veel mõnede seinte taba.

K...a...k...s...kümmend...ka...k...

Kohin.

Äkiline vaikus.

Paus.

Inimhääled, venekeelne kõne, laul, pillimäng, sammude lohin. Madratsite kääksumine.

Hingeldamine.

H2: Ärkasite juba? Kuidas tunne on?

H1 (*kuivanud häälega*): Mis tal tühja olla...

Hingamine. Mõlade kolin paadiserval.

Mõlad tõusevad ja langevad. Veepiisad. Hingamine aerutamise taktis. Paadinina libiseb läbi järvevee. Pikad aerutõmbed, paat sahiseb kõrkjastikku.

Hingamine. Vaikus. Kala laksatus. Paat seotakse kõrkjatesse kinni.

Hingamine. Küil.

Paus.

Õngenööri vuhin. Sulpsatus. Vaikus. Hingamine.

Paus.

Hingamine. Pingeline hingamine. Õngeviba järsk löök. Õng jääb raskelt kinni. Sügav hingamine. Paat kõigub ja loksub.

Pingul õngenöör vees, võnkleb. Tume veelune sulpsatus. Lahtine laksatus veepinnal. Hingeldamine. Raskelt laperdav kala. Pladin.

H1 (läbi hammaste): No... kus... tule...

Sabalöögid. Hingamine läbi suu. Sügav hingamine läbi suu. Katkendlik hingamine läbi suu. Pladin. Hingamine läbi vee.

H1: Aaaaa... Oooooo... Aaaaa... Rabelemine vees ja pinnal. Sügav õhuahmimine. Artikuleerimatu kisa. Karjuv suu vajub vett täis. Korin. Hele läbilõikav kisa.

Vaikus.

Madal korin kuulmisläve piiril.

V ÄRKAMINE

Diivaninagin, hingamine. Sügavad hingetõmbed. Vaikus.

H3: Metsas kuskil või?

H1: Metsa ääres, üle oja hüppasin.

H3: Kukkusid?

H1: Ei kukkund midagi, hüppe pääl läks katki, plaksuga, kuulsin päriselt kohe, mõtlesin veel, et mõni oks jäi ette. Teisel pool oja, siis sain aru, et jalalaba ei liigu.

H3: Kuidas sa ära said? Kaugel olid kuskil või?

H1: Noh, oli jupp maad minna; tagasi ei saanud, üle oja, pidin ringiga tulema. Teine päev mõtlesin veel, et kas lähen arsti juurde või ei lähe.

H3: Ära sa jama... vaata kui jäädki vigaseks.

H1: Ma ju läksin, näed, kipsis on.

H3: Nüüd sa ei pääse niipea liikuma.

H1: Ega jah, kaugele praegu küll minna ei saa.

H3: Mis sääl ikka, kasvab kinni, siis lähed.

H1: Vast kasvab kah pikapääle. Noh, hüva!

H3: Hüva!

Tänavamüürin. Sammud kepikopsimise saatel. Varblane.

IV KALA

Uduse varahommiku hääled. Sammud märjas rohus. Üksiku metsvindi tsirtsatused. Lepalehtede sahin vastu nägu ja õlgu. Kastepiisad puu otsast. Sammud kaldaäärsele liival. Paadiketi kõrin. Sammud vees. Õngeritvade kobin paadipõhjal. Paat liigub mööda liivast järvepõhja. Vesi loksub.

H2: Valutab kah?

H1: Jah... kõri.

H2: Kõri? Mis lollus see on! Jalga lõikasime, achilleust, ega need mandlid ei ole. Kust te selle kõri võtate?

H1: Ei tea, valutab.

H2: Ja jalas ei tunne midagi?

H1: Ei tea... vast tunnen kah... kõri valutab.

H2: Ah jätke jama... ma ei ole seda veel kuulnud, et jalavalu kõrri lööb.

H1: Narkoosi ajal läks vist üks toru valesse kohta.

H2: Mis kuradi jutt see on! Jalg valutab, ja peabki valutama, ja kõik on korras. (Kõrvale.) Andke talle midagi ööseks, une jaoks. Küll homseks läheb üle.

H1: No loodame.

III SAMMUD KEPIGA TÄNAVA-SILLUTISEL

Tänavaliikluse hääled. Sammud, kepikopsatused. Sammud peatuvad. Varblane. Sammud uuesti. Kepp.

H3: Kõnnidki kepiga, tere.

H1: Tere jah. Näed siis.

H3: Tõmbasid achilleuse katki, ma kuulsin.

H1: Nii ta juhtus.

H3: Mis sa siis tegid?

H1: Hüppasin.

Hommikused aknatagused hääled: Autoukse plärtsatus. Mootori kiirenev undamine. Krigin. Signaalituut. Stardikiirendus. Kajakas. Kauged inimbääled.

Sees: Ukse taga sukkades sammud, vannitoa ukse klopsatus. Veesolin.

Kusagil kaugemal tõmmatakse kardinad kõrvale.

Diivaninagin. Vanaaegse raadio-aparaadi lüliti klõpsatus. Soojenemisurin. Hommikupalvuse eelmuusika.

Diktor: ...

Jutlustaja õline hää. Raadio lülitatakse välja.

Ukse taga gaasipliidi sahin. Kolis-

tatakse toidunõudega. Koer akna taga.

Paus.

Ukse taga koridoris tänavajalatsites sammud. Võtmeragin. Uks avatakse ja suletakse. Välisuks keeratakse lukku.

Vaikus.

Raadiolüliti klõps. Õnnesoovid vanuritele. Artur Rinne.

Diivaninagin. Paljaste jalgade sammud. Kardinaklambrate kõrin.

Paus.

Tikutoosi kröbin, tikk süttib, gaas pannakse põlema. Veekraan. Päeva-uudised. Hambahari liigub kinnises suus. Ilmateade.

Paus.

Tänavajalatsites sammud. Uks. Võti. Sammud tsementtrepil. Autod, inimhääled: tänav.

VI INIMHÄÄLED KINNISES RUUMIS

H4: Käid juba päris ladusalt, mis?

H1: Korra jah, sai metsas ka käidud.

H4: Vaata ette, tõmbad jälle lahti, lähed uuesti noa alla. Teine kord ei ole asi enam nali.

H1: Ei saand ma esimesel korralgi naljast suurt aru.

H4: Päris raske op oli kohe?

H1: Tea mina, kui raske op ta oli. Sina pead teadma, missugused need kerged ja missugused need rasked on. Mina olin pikali maas, ei teadnud midagi... selles ei ole asi.

H4: Milles siis? Pärast oli sant olla?

H1: Ei, mis... noh, pärast nagunii... aga enne. Vaata, kui nad seda maski mulle pähe surusid, sääl oli nagu mingi toru sees, ma ei näinud, aga ma

tundsini. Aga ta ei läinud oma õigesse kohta. Ta läks sinna kuskile kõrvale, või (*kõhib*) kõrri või söögitorru, või kus kuradisse ta läks, ega mina aru ei saanud, aga valesti ta läks, ja surusid peale ja surusid ja see saadana narkoos hakkas mõjuma... saad sa aru: narkoos mõjub, vajud kuskile ära, kuuled, et häälitsevad kaugel, aga ise laguned laiali, käed kuskil eemal, jalad, silmad, kõik vajub küljest ära, kogu ihu, saad aru, aga nemad ikka suruvad, kuigi kuskile ei ole enam suruda, keha ei ole, ja siis sa ei kuule ka enam midagi, mitte midagi enam ei ole, ainult valu on. Saad sa sellest aru? Midagi enam ei ole, midagi enam ei saa teha, ühtegi häält, ühtegi liigutust, keha ei ole, laiali kantud, valu ilma ühegi kandjata. Puhas metafüüsiline taju. Intentsioon, paratamine paratamatuse vastu. Valu ise, mis valust tahab läbi pääseda, aga ei pääse, sest valu ainult ongi, ainus olemas-olev, muud ei ole midagi. Ja siis lõpuks mõte:

See siis nüüd ongi põrgu! See viimane, mis seepärast, et viimane, on igavene, sest midagi enam ei tule. Lõppu ei ole, sest aeg on otsa saanud.

Kui ma ei oleks ärganud, pärast, sääl täissuissetatud palatis, ma oleks jäänudki põrgusse. Viimsepäevani. Võibolla oligi viimsepäev, kui ma ärkasin, lõpmatus juba lõppenud ja kõik hakkas otsast peale...

Lollus muidugi, aga sellest mõttest ma ei saa enam lahti.

H4: Ära sa seda teistele küll räägi, vaata kui võtavad kinni ja lasevad tuhat volti elektrit ajust läbi.

H1: Ph... ise sa rääkisid, et mulle ei saa seda teha.

H4: Mispärast sulle ei saa teha?

H1: Vana olen, noh, hiljaks olete jäänud.

H4: Vana oled jah, õige küll. Aga vaata ette, midagi me ikka suga teha saame. Ära sa parem...

VII KALA

Kordub IV, aimult teravamalt. Hääled on järsumad, kuid jätavad järelkaja taha.

VIII ÄRKAMINE

Hingeldamine. Diivaninagin. Sügav sisse- ja väljahingamine. Aknatagused hääled: autod, koerad, inimesed, kajakas.

Hingamine ühtlustub.

Uksetagused sisehääled: külmkapi uks, veekraan, gaas, toidunõude tirin. Raadiolüliti. Hommikupalvuse eelmuusika. Diktor. Väljalülitus. Väljalülitusjärgne järelheli: ...katoli...

Sisselülitus. Öunapuu hästitempereeritud hääl.

Uksetagused sammud, tõmbelukk. Sammud, välisuks avatakse, suletakse, võti.

Paus.

Öunapuu lõpetab, muusika. Välisuks uuesti, sammud koridoris.

N2: Kuuled, sulle on kiri... maksuametist.

Önnesoovid.

N2: Kuuled või?

H1: Mmh.

Paus.

Sammud, välisuks avatakse ja suletakse, võti.

Diivaninagin, paljad jalad põrandal, uks käib, ümbriku avamise krabin.

Paus.

Veepladin.

Paus.

*Autod, sammud asfaldil, tänava-
hääled, varblane.*

IX HÄÄLED KINNISES RUUMIS

H1: Sellest ma ei saa aru... miks ei või Eestimaal olla seaduslikult korraldatud eutanaasiateenistus.

H4: Mis sinul sellega tegemist on?

H1: Keegi peab seda asja alustama.

H4: Ei alusta keegi.

H1: Peab, nii ei saa.

H4: Tahad lasta ennast magama panna?

H1: Tahan küll.

H4: Praegu sa räägid... siin...

H1: Ükskõik, räägin praegu või räägin hiljem, aga võimalus peab olema, võimalus minna ja lasta see ära teha.

Teadmine, et niisugune võimalus on — saad sa sellest aru? Sul on see kolleeg, kes ta'nd oligi, Turb, poliitikamees, las tema alustab, räägi talle. Las võtab Riigikogus, või kus kuradi kohas neid asju aetakse, üles.

H4: Ega Turb loll ei ole. Turb tahab tagasi saada.

H1: Seda enam.

H4: Kesse siis teda enam tagasi valib!

H1: Pooled.

H4 (*naerab*): Ära hakka jälle ajama, ma ütlen sulle. Kui sa tahad ennast ära tappa, lõika sooned läbi ja asi klaar, ära tee suitsiidist poliitikat!

H1: Ma ei taha ennast tappa, see on vastik. Alandav ka. Mispärast ma pean endal kusagil nurga taga kõri läbi lõikama, pärast laiba veel vedelema jätma, ümbruse ära reostama; ma ei saa sest aru. Tsiiviliseeritud riigis

võiks niisugune asi olla korraldatud ausalt ja avalikult. Ma tahan, et see teenistus oleks olemas. Seadusega aktsepteeritud teenistus. Ma ei taha pärast vedelema jääda ja segadust korraldada.

H4: Ei hakka seda sulle keegi tegema, ära oota.

H1: Mispärast, ega see riigile kallimaks ei lähe. Kus see armee pensionäre, keda nagunii peab toitma.

H4: Sa usud, et pensionärid jooksevad sul eutanaasia päälle kokku?

H1: Kui pooledki tulevad, ikka on võit.

H4 (*naerab*): Ei tule sinna mitte ükski. Kas sa seda ei lugenud, mis paavst ütles?

H1: Mis ta ütles?

H4: Ajalehes oli, kas sa ei lugenud?

H1: Ma ei loe ajalehti.

H4: Pead lugema, mis kodanik sa muidu oled.

H1: Mis kodanik ma ikka olen, mul ei ole passigi.

H4: Sa ei ole passi välja võtnudki?

H1: Ei ole.

H4: Ei saa midagi, tuleb sulle ajušokk ikka ära teha.

H1: Mis kuradi pärast mul peab pass olema, ma tahan ükskord paberitest ja ametnikkudest rahu saada, oma riigis. Aitab, oli ükskord pass, küllalt.

H4: Võta pass välja ja ära jama!

H1: Mis see paavst siis ütles?

H4: Et tuleb abort ja eutanaasia ära lõpetada.

H1: Noh, mis ma räägin! Kui abort, siis olgu ka eutanaasia. Tahad eutanaasia ära kaotada, palun väga, koos abordiga. Mõlemad on ühtemoodi loomulikud ja ebaloomulikud. Aborti sa ju ära kaotada ei taha?

H4: Seda ei saa. Naised lõövad maha,

kui sa sellest rääkima hakkad.

H1: Noh näed siis!

X KIIVITAJA & RONK

Rong. Vile. Uksed avanevad. Väljujate sammud. Juhukõneluste fragmendid. Sammud kruusal. Metsviint.

Paus.

Peoleo. Sammud heinas, hingamine.

Tuul.

Paus.

Kiivitajad. Sammud peatuavad. Istutakse. Paberikrabin. Süüakse. Kiivitajad.

Paus.

Sammud põdrasamblasel pinnal.

Rähn. Krabin puu otsas.

Kauge rongaklonksumine.

Sammud.

XI RONG

Rongilõgin. Seisjate summutatud hääl.

H3: Tere... vaba või?

H1: Istu. Tere.

H3: Käisid matkamas?

H1: Lonkisin jah.

Paus.

H3: Tead, ma lugesin seda Koestlerit, mis sa mulle sokutasid. Täitsa põnev oli, see, kuidas ta alguses Saksamaal kommunistiks läks. Pärast, kui Hitler tuli, sai tal igasugusest totalitarismist täiesti villand.

H1: Noh, see on jah, mis ta on, ei, aga kõige olulisem on see, millest ta Hispaania vangimajas mõtles, surmakambri. Mäletad, ohvitserid, kes säälsid istusid, olid hirmu täis. Kõik lahingukangelased. See vahe — surmakartuse

ja suremisekartuse vahel. Tema ei kartnud surma, vähemalt nii ta ütles, vaid füüsilist suremist. Kaks täiesti erinevat asja — füüsiline suremine, saad aru, läbitungimine elust surma, ja surm ise. Sa oled valukesta kinnipandud vang, et surma pääseda, pead sa füüsilisest põrgust läbi käima, läbitungima.

Ja kas sa tungidki? Kas sa pääsedki sellest põrgust läbi — läbi, surma? Kas sa ei jäägi sinna kesta, valusse pidama? Surmal endal ei ole muud häda, kui et pead oma surnukeha piinlikul kombel vedelema jätma, teistele koristada. Selle pääle on halb mõtelda. Peaks olema nii, et saaks ennast juba ise, enne juba ära...

H3: Kurat, see on jama, mis sa räägid. Inimene austab surnukeha, surnukeha ärasaatmine on pidulik rituaalne toiming. See on ülendav! Ma annan oma surnukehaga teistele võimaluse selleks pühalikuks rituaaliks, nad on mulle tänulikud selle eest.

Nad hoolitsevad suure rõõmuga mu surnukeha eest. Ma olen selles kindel. Ma ei või seda rõõmu neilt ära võtta. See on kõigis tõelistes kultuurides nii. Sa ajad lolli plära, muud midagi. Keha põletamine või matmine on ü l e v sakraalne toiming.

Paus.

Rongilõgin.

H1: Olgu, aga mina ei taha sellest rituaalist oma orgaanilise jäänusega osa võtta. Ma ei taha pidulikkust ega ülevust, ma tahan puhtalt ära minna, kaduda ja oma jäänused kaasa võtta. Ma ei taha neid kellelegi koormaks kaela jätta.

Paus.

Rongilõgin.

H3: See ei ole koorem, surnukeha eest

hoolt kandmine ülendab inimesi.

Paus.

Rongilõgin.

H1: Siis on ju väga lihtne ja tore.

H3: Ongi.

Paus.

Rongilõgin. Vile. Väljujate kahin.

H3: Tead, ma hakkasin mõtlema, äkki sul ongi õigus.

H1: Noh!

H3: Aga ei ole. Ma loodan, et ei ole... Ma olen kindel, et ei ole. Ei, see ei saa nii olla, sa ajad ikkagi jama. Sa oled loll.

XIII KALA

Veel kord IV, nüüd äärmuseni forsseeritult, kokkusurutult, kiirustades. Domineerib veepladin, õhuahmimine. Hingeldus. Stseen lõpeb kimedaga, poolenisti ultrahelis kisaga.

XIV ÄRKAMINE

Hingeldamine, voodinagin. Raadio-lüliti klõpsatus, rituaalmuusika lõpp. Ukse taga tänavajalatsites sammud.

N2 (*ukse taga*): Mis nad sulle kirjutasiid?

Õnnesoovimuusika algus.

N2: Kuulsid või?

H1: Misasja?

N2: Mis nad sulle maksuametist kirjutasiid?

H1: Ah, niisama.

N2: Tahavad midagi veel kontrollida?

H1: Ei taha.

N2: Mis siis?

H1: Juurde tuleb maksta, muud midagi.

N2: Kui palju?

H1: Noh, tuleb.

N2: Kui palju, ma küsisin.

H1: Ükskõik kui palju, mina maksan.

N2: Mis, kas sa ei saa ütelda või?

Õnnesoovid.

N2: Kuuled?

H1: Kuulen küll.

N2: Noh?

Õnnesoovimuusika.

Sammud koridoris, uks. Võtmekrigin.

Raadio lülitatakse välja. Palja jala sammud.

XV KOOVITAJA

Okste ragin, sammud vesisel pinnal. Säased. Hingamine.

Minnakse läbi soostunud võsa. Sammud peatuavad.

H1: Phhh.

Kauge koovitaja.

Murtakse oksid, tehakse aset, istutakse.

Ronk lendab klonksudes üle pea.

H1: Siia ei tule nüüd küll keegi kunagi.

Sügav hingamine.

Paus.

Sammud samblasel pinnal, aegajalt lõrtsub talla all vesi. Sookailude sahin.

Rabakanade äkiline õhkulend.

H1: Psh... ära ehmatasiid.

Sammud. Voolav vesi, kauge koovitaja.

XVI HÄÄLED KINNISES RUUMIS

H4: Kus sa kadunud olid?

H1: Kus ma olin, kusagil ei olnud.

H4: Sa ei ole ennast hulk aega näidanud.

H1: Sa ka ei ole.

H4: Miks ei ole, mina olen.

H1: Kas sa rääkisiid?

H4: Mis ma pidin rääkima?

H1: Eutanaasiast pidid rääkima.

Vaikus.

H4: Kule, see on sul paranoia, päris tōsi — usu mind.

H1: Olgu päälegi, aga rääkida ikka võib. Hollandis on ju... ja Taanis vist ka ja kus veel...

H4: Taanis võib sul paljugi olla. Hollandis on narkootikumid ka vabad.

H1: Ja siis?

H4: Tahad meil ka vabaks teha?

H1: Ei taha... Aga ütle mulle parem niisugust asja... ma näen peaaegu igal hommikul peaaegu ühte ja sedasama und...

H4: Mis siis, ma näen kah... kõik inimesed näevad... peaaegu. Ära hakka sellest siin tühja numbrit tegema... peadki nägema. See on su osa ja ole rahul... mis asja sa siis näed?

H1: Ma näen, et ma olen haug — kala. Hakkab alati ühtemoodi pääle, vahepääl on mitmesugust segast jama, aga see korduv osa on väga selge: ma lähen järve äärde kala püüdma. Järv on iga kord üks ja sama, aga tegelikult, s. t. unes, ma mõtlen, vist ei ole. See tähendab, on küll, selles mõttes, et see on seesama järv, kus me vanasti, siis kui ma poisike olin, käisime. Aheru järv, ma ei tea, kas sa tead, Võrumaal...

H4: Tean küll, Valgamaal.

H1: Võrumaal, Valgamaad ei olegi olemas. Valgamaa on Valga linna kaupmeeste röövitud Võrumaa ja... noh, ükskõik, olgu päälegi, see on alati seesama järv, suur järv metsa ja sooheinamaa vahel. Ainult kaks kohta sääl oligi, kus inimesed järve lähedal elasid, kaks metsavahikohta, ühe metsavahi all, Oorel vist, oli meil

paat... hää küll, oli suur sopiline järv, aga unes ei ole enam. Igas unenäos on ta isemoodi, saad aru, kuigi ta on seesama, ma tean, et ta on, tunnen, kahtlust ka ei teki, kuigi mõnikord on teisel pool, sääl, kus peab soo olema, suur küla varbaedadega ja parem külg on merekallas ja vahel on üleni nagu Uhtjärv Urvaste kiriku all.

Aga ikkagi on ta Aheru, ikka sama Aheru ilma ühegi kahtlusekübemeta. Nojah, ja lähen sinna, järvele ja paati, läbi heina lähen, näen iga kord heina, kui läbi tulen, või tunnen, või mis asi, aisting, see on sääl unes, noh, lähen paati, sõuan eemale roostikku sisse, pikad vibad on mul kaasas, nagu kaldalt püüdmise jaoks, viskan sisse, näen korki ka, selgesti korki, alt valge, päält punane ja, nojah, vajub siis vee alla, just täpselt, nagu haug võtab. Ma tõmban, jääb kinni, raskelt jääb kinni. Aga saad aru, see ei ole tavaline unenäo kala. Neid olen ma küllalt näinud, need on, tead küll, niisugused jõledad roomajad, et ei tahagi, et nad veest välja tuleks, ei, aga see on haug, päris tavaline, ehtne haug, päält pruunikas ja kollaste täppidega ja alt valge, kui lööb ennast poolviltu pinna pääle välja. Suur lapiku suuga haug ja siis äkki olen ma ise see haug. Kuidas ma olen, seda ma ei tea, seda ma ei näe seespool unenägu ega pärast väljastpoolt, aga olen ja konks on kõris, just sääl, kuhu nad kuradid mulle tolle achilleuse operatsiooni ajal narkoositoru sisse toppisid. Ja siis kaovad, saad aru, jälle käed ja jalad ära, aga saba selle asemele ei anta, kõik läheb minema, pea ja kõht ja rind ja kogu ihu, ainult see koht jääb, kus konks on sees, valukoht, kiskumise koht. Mitte midagi muud kui ainult kiskumine ja

haug ja vesi, need on, kuigi minul keha ei ole, minul on ainult konks ja kiskumine ja haug, teadmine-et-haug. Seesama põrgu mis tookord, aga seda ma siis ei tea, sääl unes, sääl ma tean ainult, et haug, nagu oleks haug põrgu teine nimi, varjunimi, ainult haug ja konks ja vesi ja kiskumine ja häält ei ole, ainult hääääää... hääääää... hääääää.

Ähkimine läheb üle kähinaks ja kaob kuulmisläve taha.

Patsutatakse seljale.

H4: Kule, sul jääb hing kinni, ära tee parem niisugust nalja.

Peopesaga vastu selga.

Ähkimine läheb üle sügavaks hingamiseks.

H1 (lõõtsutades): Niisugune unenägu.

H4: Ma toon sulle rohtu... meil haiglas on praegu... väga hää rohi, ei ole mingisuguseid järelmõjusid. Võta igal õhtul, võta kaks tabletti... kindlasti... ära sa vahele jäta, ühelgi õhtul ära jäta. Ja viska see eutanaasia pääst minema, kui sa ennast nii üles kruvid, saad veel teab mis häda külge. Ja võta oma pass välja ja ole nagu korralik kodanik olema peab.

H1: Ma võtsin juba.

H4: Võtsid. Aaa. See on hää, nii peab... see on hää, tahad kuskile kaugemale sõita?

H1: Ma võtsin loa ja ostsin revolvri.

H4: Mis revolvri... Mis sa sellega teed? Sa oled niisamamoodi pääst põrunud nagu Arro, mängite mõlemad... Arro oli oma eest neli tuhat maksnud.

H1: Nii palju mul oli ka.

H4: Ära sa... kurat... ja padruneid ostsid kah?

H1: Mis ma ilma padruniteta revolvriga teen.

H4: Mis sa üldse teed... padrunitega... koos?

H1: Ma jätsin eutanaasia mõtte tegelikult juba maha.

H4: See on hää.

XVII TAEVASIKK

Püstolipaugud. Üks, kaks, kolm.

Kaja. Linnud tõusevad ja lendavad kisades minema.

H1: Käib küll.

Uus pauk. Linnukisa.

Püstolikliõbin, tühjad kestad võetakse trumlist välja.

Sammud metsa all. Rähn.

Paus.

Sammud rohus. Kiivitaja.

Paus.

Sammud märjal pinnal. Taevasikk.

Hingamine.

Tuul.

H1: Siin näeb kaugele. Aga siia nad tulevad... mõni ikka satub.

Taevasikk.

Paus.

Sammud soos, õõtsik, sooheinte sahin, raske hingamine.

H1: Istuda ei ole siin küll kuhugi, ja lauka juurde ei pääse...

Sookurg.

Paus. Sammud võsas. Parmud.

H1: Siia nüüd küll ei tule... Aga lagedal on parem... miks... on vaadet... (naer)... on ilusam... (naer)... aga ikkagi, viimane vaade... see jääb... kui jääb... lollus.

Okste ragin.

Paus.

Tuul. Taevasikk.

Paus. Rongivile.

Rongilögin.

XVIII KALA

Kordub IV äärmuseni kokkusurutult ja lühidalt.

XIX ÄRKAMINE

Autod akna taga, tänavakingades sammud koridoris, uks, raadiolüliti klõpsatus. Rituaalmuusika. Lüliti-klõpsatus. Vaikus. Autoukse plärsatus. Paljajalgseid sammud põrandal.

XX KAAREN & KIIVITAJAD

Rähn. Hingamine. Tõustakse, selg vastu männitüve. Sammud mustikametsas.

Paus.

Kärbsed. Hingamine. Kiil. Vaikus. Väga kaugel vares.

Metallklõbin. Vaikus. Hingamine.

Äkiline taevasiku vuhin.

Paus.

Pauk. Väikeste lindude lend.

Paus.

Sammud õõtsikul. Kaarna klonksatus.

Sammud vajuvad sookamarast läbi.

Raske hingamine. Soopinna mulksumine.

Parmud.

Ähkimine. Soo korin.

H1: Siit ei saa enam —

Hingamine.

Kauge kaaren.

Pauk.

Pikk kaja.

Mingi asi kukub porri. Kiil.

Vaikus.

Äkiline, justkui maa-alune rabelemine.

Aaaaaaaaaa...

Hääl vajub alla ja kaob.

Keegi lendab raskelt üle. Kaarna klonksatus.

Kile, kõrvuläbistavalt terav karjumine. Ultrahääl.

Paus.

Kiivitajate kisa.

25. 5. 95

tola hambus, jooksis lõvi areeni äärde
ja kummardas publikule
hingeheitv tola sülitas välja triikraua-kujulisi
õhupalle, mis õhus iseenesest suuremaks paisusid
tsirkusetelgi puldankatuse alune
täitus sinistest punastest kollastest
rohelistest oranžidest triibulistest
ja täpilistest triikraudadest
kusagilt voolas sisse lõbusalt
praksuv ja hubisev vesi
selles ujuva näkineitsi hõõgivatest silmadest vajusid ta
palgetele
sügava kurbuse tulekeeled
näkineitsi hammustas lõukoeral saba otsast
sabatu lõvi lakkus näki sabasoomused läikima
näki silmad kustusid suurde rõõmu

triikraudad olid puldankatuse alt välja
pääsenud
ja triikinud peegelsiledaks taeva
mere ja inimkonna ühismälu
mässulised mälestused

Ulgulepad lainetavad ja mässavad
siil situb oma tõutunnistusele
Krakatau tembitakse ümber
siidiseks kassipojaks
Riigilippu mähitud alasti ameeriklanna ärkab mu süles
ja tahab tõestada, et oleme istunud valesse lennukisse
Taeva selg on tumedakarvaline
taeva kõhu all on
kaheksa roosat nibu
Keegi tahab lemekulbiga liigutada vaimsust
Mõrtsuklikel tondiniuetel helgib öö tähisnahk

mõrsjapärg peas ja lårjepuust sau paremas käes
liugleb kahesooline keerub meie pattude põldrusujuurele
peaingel Gabriel jameleb meie honorarid hongapuisse
priske prodekaan ei hooma tiivulisi
tema seebitab ühtain löket

udarahaige sõõrtiivik
rõhitseb läbi pihasoonte
puistab pidupiletile pipart
kellamees jalus kellalöök valus

•
Seal kusagil on vihmamärjad odamugulad
ja rootsiroosa rahakülluse vaegtilgutid
Avastada kolmehobuserakend
reiesoajalt toolipolstrilt

Vaimsus teeskleb leekivpunast rinnanibu
vaimsus teeskleb higihaisulist
maratontantsijat
toi toi toi
halvatud toidulaua taga
üks teine toidulauludega toidulaud

Sier seinakella sihverplaadil oli sedavõrd edasi nihkunud, et ta pidanuks pidurüü selga tõmbama. Valter läks juba mõni aeg tagasi garaaži vanale „Žigulile“ elu sisse vântama. Hedda all õõtsus mõnuses rahus päevinäinud, nagisevate liikmetega kiiktool, hoides hällijat otsekuu emarüpp ja andes sellise rammetuse tunde, et kohe ei suutnud tõusta. Oma harvadel jõudeminutitel võis Hedda tooli tegijat vaimusilma ees isegi kujulises olekus näha, veel enam tunda, kui palju head energiat oli kunagi elanud meister oma kätetõösse pannud. Vana mööblitükk andis alalises töövaevas Heddale jõudu, kallihinnaline lakk ta käsi-puudel klantsis selgeid rõõmusõnumeid. Need sädemed suudavad vaigistada Hedda tuska ja nurinat elu üle. Siis sõitleb vana naine endaga, miks ta igatseb enamat, pole rahul piskuga, mis küll vist saatuse enda poolt on temale määratud. Tema osa on pisukestest rõõmu tunda, suurte rõõmude rajad käivad temast mööda ja üle. Toda pisukestki tuleb tal leida omast käest, sest rõõm elab inimeses endas, iseasi, kes oskab avada tema juurde ust. Mõtte katkestas alt garaažist kostev automootori mürin: Valter oli saanud „Žigulile“ hinge sisse. Nad sõidavad suurele peole. Ewa-Liisa, nende ainumas tütar, peab täna oma uue kodu õnnistamispidu. Maja iga nukk räägib selgest kõlisevast rahast. Ja maitsest. Maitserikkust peab seal kuhjaga olema, selleks sai Ewa-Liisa kõrge koolituse. Nüüd teenib ta küll oma igapäevase leiva isa tõusuteel olevas firmas sootuks teise ameti peal välja.

Hedda kuulis Valterit majja tulevat. Mees hüüdiski kohe: „Eed, kas oled valmis? On aeg!“

Hedda kohkus püsti. Ta oli jälle jäänud vanainimeselikult oma kiiktooli nokutama. Sedasi Valter ta jõudehetki nimetab. Jätab suisa ütle mata, ent annab olekuga mõista, et naisterahval ep tohi seesugust laiskust kontides olla, naine peab kui vokitatas aina ringi jooksmata. Ametitöö muidugi, seda kindlasti, aga kodus olgu ka käed-jalad kõhu alt väljas. Kiiktooliski näputöö kaasas. Mees tuli raske sammuga trepist üles ning ütles nuriseval toonil:

„Alles ärkas! Lillekimp veel kokku panemata. Kas kingitus on pakitud, ostsin ometi su soovitud paela?“

Hedda ei vastanud. Ei vastanud enam aastaid. Aga ta võinuks nagu peegelpildis oma mehe nägu näha. Väike põlglik pila suunurgis, küll sootuks mitte kurjapoolne, umbes nii, et mis sihukese lapsemeelse tegelasega ikka peale hakata. Kui tahad kõrvuti elada, võta inimest, nagu ta on; Eetu tera alamõõdulisena, ometi toime ta tuleb, nii et elu saab elatud. Eed sahmib omal moel liigagi, ainult mõõdud on igal inimesel erinevad. Nende mõõtude järgi elus hüvesid jagataksegi.

Hedda juba ruttas orhideeõisi kokku panema. Temal oli kombeks üleliia sätendavate lisanditega kimp oma maitse järgi ümber teha. Väike piklik ümbrik õnnitlustega lisada. See annab lilledele intiimsust ja saajale ümbriku avamise lusti. Vanemate poolt viiakse Ewa–Liisale kingituseks kristallist boolianum kaheteistkümne joogiklaasiga. Kaunid esemed on otsekui kõrgmägede igilumest sündinud, nende lõikeservadel veiklevad värvilised vikerkaared. Kink saab ümber hõbekarva paberi ja kast köidetakse kitsa paelaga. Hedda viis kandamid esikulauale ja ruttas taas sädemesääri üles, endale pidukleiti selga tõmbama. Valter ajas juba „Žiguli“ garaazist välja. Vana auto jõuras vastu ja viskas vihaseelt vinget suitsu. Valmispannud peokleit rippus magamistoas peegli kõrval riidepuu peal. See õmmeldi aasta tagasi tema juubelipeoks, siis sai Hedda Vöörmannist vanemraamatukoguhoidja. Kaunis kehakate tehti ühes kesklinna ateljees lainelisest prantsuse siidist muareest. Hedda oli passimisel kohmetu, ta kõhn kogu ja hallikarva hõredad juuksed kitsa väsinud näo ümber otsekui tõrkusid uhket riidetükki omaks tunnistamast. Või pidas hoopis pehmelt sillerdav siid kandjat sobimatuks? Nii ei osanudki Hedda midagi nõuda, meister ise tegi aina parandusi, lastes teda peeglite kilgenduses seista ja ennast ringi keerata. Praegu tundus riidetükk omasem, võib-olla pühitseti ta juubelil lillede ning heade soovidega sisse. Saadud headust kannab inimene endaga nagu energiat kaasas. Samasugust headuse energiat annab praegu Ewa–Liisa pere suurpäev, oma kodu, annavad isegi siit peeglist vastupaistvad, puust nikerdatud poisikesed kiikrooli küljes. Nad on käharpäised ja naerusuised, Issanda paljad, kitsas roosipärg niuete ümber. Hedda vahel suisa tunneb nende ümber aurat, mis tema omaga ühte sulab. Naine silmitses ennast peeglist. Veel pisut puna huultele, ja siis üle õlgade heegeldatud peleriin mõne särava litriga. Ese on ta enda näputöö, tundub koos olevat õhkõrnadest luigelinnu udusulgedest, valmis iga hetk õhku tõusma. Ta oli juubelipeol näinud imetlevaid pilke, need langesid kui kosutav nektar ta hinge, Hedda elas noid tunde ikka ja uuesti üle.

Ta kuulis Valterit majja tulevat. Läheb riideid vahetama. Oma poolele. Just sedamoodi ta paari tuba esimesel korrusel nimetab. Aastaid tagasi jagasid nad abieluvoodi kahte jakku. Hedda asemel olid ju enne jagamist vargsi aset võtnud noored tüdrukud ja verivärsked naised. Üks etem teisest. Ewa–Liisa tahtel jäi kohtulaua ette minemata, eakad inimesed juba. Tirigu paarisrakendis oma katkiläinud elu ning häbi endaga ühes. Isa voodilugude pärast ei või pealinnas asuvat maja lasta maha müüa ega poolitada.

Hedda võttis käsitasku ja sammus trepist alla. Tõmbas esikus ülle tolmu-mantli. Korraldas veel nobeda käega lilli ja kandis kingikasti välja. Mahe mai-kuu oli nende tillukese aia oma sülle võtnud. Eesaia veesilm helendas päikeses kui noore neitsi puhas pilk. Tiigikest ümbritsesid Ewa–Liisa reisidelt kaasatoodud merikarpide ning kivide vahel õitsevad krookused, hüatsindid ning varased nartsissid. Auto tossas edasi, mootor käis kuuleka nobedusega. Hedda istus sisse. Kohendas kleiti, et see kortsu ei läheks. Tõstis õrna, kristalli täis kasti sülle. Jäi ootama. Kell armatuurlaual tiksus. Kuldnokk lustis täisnokal kevadviise. Autos oli bensiini ja Valteri kalli tubaka lõhna. Hedda teadis, et oodata

tuleb tükk aega. Valter valib praegu päevasärki ja sobivat kaelasidet. Noid rippus tal kapis lugematul hulgal. Kapi ust avades oli Heddal tunne, et sealt tõuseb õhku parv kirevaid suveliblikaid. Ülikauneid olendeid. Päevasärgid, toonid hoolsalt valitud, levitasid diskreetseid lõhnu. Ju oli neil igapäev oma ajalugu ja oma loo kuninganna. Paraku, viimaseil aastail pidid need kehakatted rohkem tukkuma — Valter igavles jõudeajal kodus. Istus poollösakil televiisori ees või luges — rutt näis olevat mehe maha jätnud. Hedda oli juba kümme minutit oodanud. Ta teadis, et Valter passib praegu peegli ees sobivat lipsu ette. Talle meeldib ennast peeglis vaadelda. Kapiuks on veel lahti ja näitab sees olevat küllust. Heddale tuli meelde päev, mil ta oma peokleidi ateljeest koju tõi ja selga pani. Valter astus juhtumisi sisse.

„Eks ole kaunis? Mul ei olegi midagi taolist olnud,“ oli tema olnud elevil.

Valter ei tulnud teise õnnega kaasa. Tema näolt võis lugeda selgeid ärrituse märke.

„Palju sihuke tükk sul maksma läks?“ päris.

Ja kuulnud vastust, ümatus: „„Žigulil“ kummid nagu pastlad all. Aga laristatakse hilpudega.“ Ju oli mehe hing nii õiglast meelepaha täis, et ta lisas: „Ei ole kanal linnuoimu ega naisterahval mõistust.“

Rõõmul rebiti tükk otsast. Ülejäänu kaotas sära ning närbus. Pehme siid hakkas torkima ihu. Hedda hoidis ennast ohjes, kui vastas: „Valter, see kleit ongi mu elu ainumas laristamine. Juubeliks. Ma ei ole endale kunagi midagi lubanud. Mul ei ole paljude aastate jooksul puhkustki olnud. Rääkimata mingist kuurordist.“ Ta tõmbas hinge. „Sina käisid varem igal aastal Krimmis. Manulisega. Nüüd lendad aina välismaa vahet...“ Hedda lisas vaikse nukrusega: „Olen isegi Thina küllakutsed ära öelnud, ehkki ta lubas sõidukulud ise kinni maksta.“

Hedda teadis, et ta ei peaks nõnda rääkima. Tema oma pisukese palgaga — tilluke kui seasilm, ütleb Valter — ei ole kunagi suutnud ei enda ega pere elu edasi viia. Mõlemad majad ehitati Valteri rahadega. Ewa-Liisa sai teinekord isa käest enam taskuraha, kui oli ema kuupalk. Isa ja tütar pidasid teda saamatuks ja rumalaks. Missugune arukas inimene õpib vene ajal eesti keelt ja kirjandust? Mida ta sellega näidata tahtis? Ise ta ju peksa sai, lõikas eluaeg nõõriga leiba. Ewa-Liisa vaagis suisa apteegikaalul, kumb eriala enam raha sisse toob — disain või programmeerimine. Ja seesama Ewa-Liisa, vaimus ja veres oma isa tütar, pahvas vanemate abielu lõhkumise ajal ka oma hingetaguse välja — et isegi meest ei suuda ema kinni pidada.

...Valter astus trepile. Hedda mõte katkes. Mees võttis võtmekimbu ja lukustas ukse. Valter oli heledas suveülikonnas ja nägi hea välja. Silunud tuttava kerge liigutusega üle juuste, tuli ta auto juurde. Tõi kaasa diskreetse deodorandilõhna ja meeldiva naeratuse; isa oli vaimus juba tütre juures soolaleivapeol. Nad olid tükk aega sõitnud, kui Valter lausus: „Lõpuks on seegi päev käes.“

Hedda noogutas. Auto sõitis kesklinna poole. Naine ei võtnud kohe sõnajarje üles, see olnukski üleliigne. Nad mõlemad elasid läbi ehitamispäevade mälestusi. Alates Ewa-Liisa soovist elada nii suurel krundil, et naabri silm igale poole ei ulatuks. Hellitatud tütar sai oma tahtmise. Maarjamäele, vaikuse valda.

Need olid ajad, mil Valter isegi öödest lisa võttis, et „rublat rappes“ ehitusmaterjali kokku osta. Ewa–Liisa oskas erilist nõuda ja professionaalselt seda ka paberile joonistada. Kerkiv, osaliselt kolmekordne hoone värvilistest klaasidest tornikese, kinniste palkonite ja küllalt kitsaste akendega tuletas meelde vanu stiilseid inglise maamaju. Sisearhitektuurile andsid ideid lisaks klantspaberil välismaised erialaajakirjad, mida noil aastail juba Eestimaal ringi liikus. Seal leidis ta *sunroom*’i, kilgendavast klaasist päikesepüüdja. Seal tuli tahtmine luua läbi kahe majakorruse ulatuv lillede ruum, roheline galerii, kus isegi uhked palmid võivad latvu põhjamaa taeva poole sirutada. Keerdtrepp sündis omaette imena. Lisaks kolm magamistuba. Kahele inimesele, sest Ewa–Liisa on sõnaselgelt välja öelnud, et tema oma elu tite all istumisega ära ei riku. Garaaži sai kaks, ihuharimise ruumi võib kümblussaaliks nimetada. Vann ise on paraja suurusega basseini, valged nahkdiivanid nagu puhkama laskunud luiged ümberringi. Ka kauni hoone ees, põlispuude varjus, helgib tulijale vastu veesilm. See sillerdab päikeses võidu tornikese mitut värvi klaasidega. Otsekui peotäis kalliskive.

Auto oli kesklinnast läbi jõudnud ning pöördus Pirita teele. Meri lõõskas maipäikesele vastu, igas ta lainevirves oli hõisk kevadele. Üle veeselja libises valge purjekas tundus liuglennul kajakana. Valter avas külgakna, et soolane ja lahe meretuul sisse pääseks.

„Sindrima ilusa koha peale sai tüdruku maja,“ ütles ta nagu iseendale.

„Seda küll. Kui veel võlad ka kaelast ära saaksid,“ lausus Hedda.

„Saavad pikkamisi needki. Aga Herbert on loru. Too poiss õigustab oma olemasolu vist küll ainult voodis.“

Väimehest rääkides oli Vöörmannidel kombeks sõna katki hammustada. Seesama Herbert, ponksile poiss, otse püüti omal ajal perevõrku teadmise, et tulevase väimehe isa võib keskkomitees nii mõnegi paradiisivarava valla lükata. Tõsi, ka Valter Vöörmann kandis punast parteipiletit vestitaskus, aga selle puhast värvi varjutas kunagine suurvalu Mulgimaal. Aegade muutudes kadus Herberti ainumas väärtus. Talu, mille häärberis oli istunud sees kolhoosikeskus ja kuhu oli tehtud vägev juurdeehitus, hakkas särama. Nagu puhta veega allikas, kus hõbedapada põhjas. Eesti ajal hinnati suurvalu väärtust paarile miljonile. Nüüd kavatseb Valter elumaja turistide teenima panna. Võrtsjärve lähedus meelitab puhkajaid ligi.

Hedda mõte seisis veel tütre võlgades kinni ja ta ütles: „Sa tahad ju pangast jälle raha võtta? Ewa–Liisa disainifirma hakatuseks?“

Tundus, et lähenev suursündmus oli Valteri suu valla aidanud.

„See äriidee otse pressib ennast peale. Seal lõhnab raha järele, sest Eestimaal läheb ehitusbuum lahti,“ seletas ta. „Tüdruk käib ennast veel täiendamas. Brüssel. Pariis. London. Milaano. Tal, jah, varsti reisitee jalge all.“

Hedda kuulis minekust esmakordselt. See tähendas talle saabuval suvel enda aia hooldamisele lisaks veel tütre aeda. Herbertist ei saa tegijat ja ka Valteril on ärireis ees.

„Kas su vend ikka tuleb?“ käänas Valter jutu teisale.

„Lubas...“ vastas Hedda napilt.

„Teda on vaja,“ rõhutas Valter, „tema käes on puidutarne kraanid. Kui hakkame ekspordiks väärtmööblit tegema, on tarvis nii mahagoni kui karjala linnusilma.“ Valter kustutas sigareti ja lõpetas: „Eks minu firma autod vura siis seal, kus temal tarvis. Via Baltica otsapidi pihus, transiitfirmat OGA juba arvestatakse. Rahvusvahelises ulatuses.“

Jutt lõhnas kerge kelkimise järele. Nii erakordsel päeval nagu täna võis Valter endale sedagi lõbu lubada. Oli tulus näidata Hedda pisut umbusklikule vennale, et firma on jalul ja väike risk puutarnetega tasub ära. Sinna otsa muidugi sugulussidemed. Nagu magus värviline garneering peotordil.

Väike uhkeldamine oli veel ka Valteri järgmises jutus: „Teedeminister lubas prouaga tulla. Kantsler ka. Veel tuleb tähtis sell Kapost. Öigel firmal peab oma poiss nii Toompeal kui politseis istuma.“

Auto keeras magistraalilt Ewa-Liisa maja suunda viivale teele. Mööda libisesid iluaedade ja puude vahel uhkeldavad elamud. Siin käis rikkus ja maitse kõrvuti. Siin oli rahu, mereligidus ja igavikulisena tunduv vaikus. Taevakummi ei tuhmistanud vabrikukorstnate suits ja linnulaulgi helises linnamüra painest vabana. Raha laulis hünni iseenda auks.

Juba kaugelt hakkas paistma Ewa-Liisa krunti ümbritsev piire. Kaunis sepisvärav seisis kutsuvalt valla. Puude vahel sädelesid väikese torni värvilised klaasid, nagu oleks vikerkaar taevast otsapidi katusele laskunud. Valter sõitis õue, suretas mootori välja ning avas ukse. Ta pilk käis üle ridamisi seisvate autode.

„Minister ei ole veel jõudnud. Kantsler on kohal,“ nentis mees.

Ewa-Liisa oli eesaeda, elavate lillede vahele sobitanud ka kirkaõielisi kunstlilli; needki tundusid ehtsatena ja peegeldasid end basseini selges vees. Tammise ukse vaskilustis kiiskas vastu, hallist marmorist trepikivid rääkisid tumma keelt väljavalitusest. Majjaastujaid võttis vastu kõnesumin. Ewa-Liisa ja Herbert seisid võõraste ootel ukse juures. Ewa-Liisa oli ilus oma kuldpruunide juustega ja sama värvi elegantses, poolde säärde ulatuvas kleidis. Naise terashallides silmades suisa kiirgus kuldne paiste. See tundus võistlevat kleiti kaunistava kuldtopaasidest kee ning kõrvarõngastega. Herbert ta kõrval ei olnud küll otse purujommis, ent võtnud ta oli. Mees pistis äiaale ja ämmale padipehme käe pihku. Ta pigistus oli lõtv.

„Teie ka jõudsite,“ ütles Ewa-Liisa vanemate lilli ning kingitust vastu võttes. Ta etteheitev pilk käis emal ära; küllap jäi too jälle kuhugi nokutama.

Avaras kaminasaalis seisid peokülalised, pokaalid tujutõstva vahuviinaga pihus. „Gloriast“ palgatud kelner pakkus rüübet, noor teenijahing, keda Ewa-Liisa tavatses kutsuda „minu ümmardaja“, serveeris suupisteid. Läbi rootsipärase, maast laeni ulatuva ja tervet üht seina katva akna ning terrassile avaneva klaasukse valgus sisse kuldne päev, mis vallatles laemaalingu taevasinistel merelainetel. Kunstitöö tegi Ewa-Liisa ära omal jõul, näidates isalt päritud jonnakat tahet. Ka kamin sündis tema mõtte varal paekivist nagu põhjamaa legend. Kahepoolsed ukсед söögituppa seisid valla; seal kaeti veel

lauda. Vanade eestlaste kombe kohaselt taheti külalistele ka toekamat kehakinnitust pakkuda. Vaimulik pidi lauas õnnistama nii leivajätku kui maja.

Nad astusid sisse. Kelner ruttas ligi. Hedda võttis kandikult pokaali ja tõstis huulte. Jõi. Soe laine uhkas üle keha. Ta vaatas ringi. Rahvast oli rohkesti. Tulnute hulgas märkas paari pangahärrat. Rootsi saatkonna atašee oli kohal. Abikaasaga. Consumi kauplusketi juht vestles nimeka ajakirjanikuga. Ka üks parlamendiliige seisis oma juristist emandaga lähedal. Prominendid. Elu hellikud. Siin kõnelesid kaasaja jumalad. Raha, nimi, tuntus, karjäär. Siis märkas Hedda ka paari päris tundmatut nägu ja tahtis nende üle pärida, ent Valter oli jõudnud ta kõrvalt juba lahkuda. Prouasid silmitsedes tundis Hedda taas oma kleidist ja peleriinist heameelt. Rüübanud veel, märkas ta venda sisse astumas. Ta viipas kutsuvalt ja Toomas hakkaski inimeste vahelt tema poole tulema.

„Tere. Kohe ootasin sind,“ lausus Hedda. „Viive ei saanud tulla?“

Toomas raputas pead ja vastas:

„Tema ei näita paranemise märke.“ Venna hääles kõlas väsimus. Haige naise kõrval elatud aasta oli talt võtnud jõu.

Nad rääkisid tükk aega. Elust ja Ewa–Liisa uuest majast. Siis päris vend: „Kas sa Thina käest oled kirja saanud?“

„Sain alles hiljuti. Ta kirjutab tihti. Kevaditi tulevat talle kui rändlinnule koduigatsus kallale,“ vastas Hedda.

„Ta jäi ihuüks. Wernerri surm oli liiga äkiline... Ja lapsi ei ole,“ nentis vennas kurba tõde. Seitsmekümnendatel aastatel, kui Tiina Üprus ekskursioonil Lääne-Saksamaale „kadus“, põhjustas ta kodustele palju muret. Pikka aega püsis neil häbimärk otsaesel. Ema läks mulda, teadmata midagi vanema tütre saatusest. Aastaid hiljem tuli pääsulinnuna kiri, mis jutustas leitud õnnest jõuka juristi Werner Klugega — Tallinnast pärit baltisakslase pojaga. Kirjad hakkasid üha tihedamini käima. Elu ilusa muinasjutu lõpetas eelmisel aastal mehe surm. Thina Kluge jäi leinama. Võõra maa võõrasse suurlinna Frankfurti. Rändlinnuna igatsema kodurandu. Klugede abielupaar oli aasta varem käinud juba ikkest vabal isamaal ning värsked mälestused tegid haiget.

Jutujärg lõppes nagu otsa. Veel tuli külalisi. Uuesti pakuti vahuviina.

„Räägi pereudiseid,“ ütles Hedda vennale.

„Mis meil ikka. Mari–Ann tahab „Ugalast“ mõnda Tallinna teatrisse pääseda. Jaakko on oma viiuliga nagu paari laulatatud.“

„Viiuliprofessor,“ tuli Heddale meelde Valteri ütlus.

Ühe aiapeo õllelauas see kõnelus oli hargnenud. Sooja peaga. Umbes sinnakanti, et ise sa, Toomas, oled igati toekas mees, aga tütar püünelaudadel ja poeg piinab viiulit. Toomal jagus isegi humalase peaga huumorit ja näpuotsatäis pipart. Ta viis teise alatud jutu muhedal viisil edasi: „Minu lastele torka, jah, kolme tutiga müts pähe ning kojanarrid valmis.“

Parmupiste jõudis Valterini. Ta loputas torke õllesõõmuga kurgust alla, mägistas korraks naerda ning ütles: „Äh, noored üks punt puha. Minu tüdrukul ei ole oidu peas meest välja vahetada.“

Sõna „kojanarr“ jäi Heddale meelde. Kas ka tema oma filoloogihariduse ja pisukese palgaga kuulub nende kilda? Kord ühel vaikselt tunnil raamatukogu laenutusosakonna leti taga sattus pihku raamat keskaja kojanarridest. Piltidega. Need kuningakodade teenistuses seisvad mehed olid oma aja märk. Tõelausejad, kes tantsisid noateral.

Uuesti läks mõte sõna „viiluliprofessor“ peale. Ega Jaakkol kerge ole — palju ta orkestris ikka teenib. Kolmas laps tulemas. Ja Mari–Ann kasvatab poega üksi.

Valter oli Toomast märganud ning tuli nende juurde. Juttu ei jõutud veel alustada, kui ilmus Ewa–Liisa. Tusane nagu vastu päikest ülesajav äikesepilv. Ta ei hoolinud onu juuresolekust ja päris isa käest otse: „Kuhu see sinu minister jääb? Kell ju läheb.“ Tütrel pilk käis samal ajal ära emal, nagu jätaks minister ainuüksi Hedda kiusul tulemata.

Valter kohmetus: „No kuule! Ta lubas. Ent paljugi, mis inimesel võib ette tulla.“

Toomas ütles omalt poolt: „Ega minister ole malenupp, et liiguta. Ja nii ilusas majas saab ball ilma tematagi ära peetud.“

Ewa–Liisa nägu õhetas solvumisest. Vaevumärgatavad vurrukesed ta üla- huulel värisesisid. „Pidu peetakse muidugi,“ vastas ta, „aga nimekaardid sööma- laual on sassis. Ja nüüd pressis veel kontvõõraid ka sisse.“ Tal ei olnud enamaks aega, läks.

Varsti kajas läbi maja kume gong. Kas see just praegusesse vastuvõttu sobis, sellel ei olnud Ewa–Liisa silmis tähtsust. Tema järgis omaenese stiili. Ta ise seisis söögitoa uksele, endiselt särav ja värske nagu roosiõiel helkiv kastetilk. Veetleva naeratuse saatel hakati härrasrahvast lauda juhatama. Kohad näidati kätte, küll vist endiste nimekaartide järgi. Kaminasaal hakkas tühjenema. Valter oli juba läinud. Hedda jäi. Ka Toomas paluti lauda. Hedda ootas oma järke. Ta astus ligemale. Söögitoas valendas vastu pikk söögilaud. Kahekümne nelja tooliga. Tammepuust mööbel, oma ala meistrite looming, ju pärit mõisahäärberist. Aastaid tagasi tassis Valter vara koju ning laskis tasapisi restaureerida. Kaua otsiti nikerduskunsti tundvat inimest ja väarikat lakki. Kokkukäiv laud ja kuus tooli teenisid nende söögitoas, ülejäänud pidas jõudepõlve ning ootas oma aega. See tuli, kui Ewa–Liisa maja valmis sai. Nüüd kannab laud piduroogi nagu kunagi muiste. Ta seljal sädeles ka pehmelt läikivat hõbedat. Söögitiba täitus mõnusa kõnekõminaga. Hedda ümber jäi hõredaks, järjest kutsuti inimesi. Tema seisis endiselt. Oli jäänud veel mõni ootaja, vist kontvõõraste kamp. Üks kolmest juhatati lauda. Hedda tundis, kuidas meelehärm kasvas. Ta tahtis ligidal seisvale Ewa–Liisale endast märku anda — kuid ei teinud seda. Kas ta jääbki piduvõõraste pilgu alla seisma? Viimane ta kõrvalt lahkus, temale hakkas ta seisukoht juba häbipostina tunduma. Või ta liialdab? Naiivne, nagu ta on ikka olnud. Hedda oli üksainus suur piin. Ta süda hõõgus valusalt. Siis märkas ükski seisvat öde lauas istuv vend, viipas ja hakkas enda kõrvale ruumi tegema. Juba rutus–minemisel Ewa–Liisa pöördus ja ütles: „Oota natuke. Ma organiseerin kohe midagi.“ Ja läks. Hedda viipas vennale ja jäi ootama. Ootas

ja astus varsti sammu tagasi. Pilkude alt ära. Astus veel sammu. Varju. Ewa-Liisa istus juba lauas isa kõrval. Siis vaikis kõnekõmin, jumalamees tõsis palvuseks püsti. Nüüd kõrvetati Hedda liikvele. Ta läks kikivarvul, et jalaast maja sisseõnnistamist ei häiriks. Ewa-Liisa unustas ema. Hedda oli taandunud kaminatoa keskele. Sooja päikest täis ruum lõhnas lillede ja hea parfüümi järele. Õhus väreles veel piduliste elevus. Ta peatus. Kuhu põgeneda? Keda ta pelgab? Peovõõraid või iseennast? Ometi, omal loal lauda minna ta ei tihka. Ja Ewa-Liisa tuleb. Kaminakella tiksatused tagusid esialgu tuge, siis muutsid tooni ning hakkasid teda pilama. Möödus viis minutit. Kümme. Lauas tõsis taas elevus, hakati ütlemata tooste. Maja oli sisse õnnistatud. Lõpuks, kui kellasamm juba nagu tilluke õel vasar ta peas tagus, Hedda pages. Esikusse. Tõmbas tolmumantli selga ning astus trepile. Hall marmorplaat sädeles pehmelt. Kunstlilled peegeldasid edevalt õisi selges basseinivees. Värava juures ta veel seisatas. Välisuksele ei ilmunud kedagi. Tema osa on ära olla. Ta hakkas minema. Tütre uhkes lauas tõuseb peotuju, rikkus nõuab aina naeratusi ja rõõmsaid nägusid. Rikkusel on alati meeldiv mask ees. Veel edasi sammudes tuli silme ette kujutus, kuidas ta vend, aga võib-olla ka Valter küsib, kuhu see Eed siis jääb. Ja Ewa-Liisa vastab kohkunult: „Jessas! Ma pidin talle platsi vaatama.“ Tütar on segaduses, vabandab ja tõuseb, et järele uurida, kuhu ema siis ometi jäi. Käib ära välisukse juureski, vahest ema hingab värsket õhku. Tagasi jõudes on Ewa-Liisa kaunil näol solvumus: „Kujuta ette, tema jalutas minema... See veel puudus...!“ Lauas valitseb juba täis peohing. Maitstakse hõrgutisi. Kelneril on korraga sada teenimisvalmis silma. Keegi peab väikese kõne. Äia kõrval istuva Herberti nägu hakkab pahaendeliselt punetama. On kuulda nii inglise kui rootsi keelt. Vahest mõni märkabki vanaproua puudumist, aga ühe pere asi ometi, igaihe oma mure. Või rõõm. Kuidas kellelgi.

Pikk oli tee bussipeatusesse. Nagu rada otsatusse. Möödanikku ja tulevasse. Tornikesega maja kadus puude vahele. Otsekui unenägu. Veriuus asfalt jalge all läikis. Kaugemal sinetas mereselg, Hedda kõrval libises varjuna masendus. Tema ise on ka elu kõrvaline, selle rolli näitas tütar täna talle taas kätte. Nagu hallid eided tulid elatud päevad, igal päeval ajanõel pihus. Suure maja klantsimise, alalise perehoold, rohkete külaliste passitamise ja aias rühmamise juurest pääses ta tööle nagu puhkama. Inimeseks saama. Kehale kosutust ja vaimule turgutust nõutama. Vaikivate raamaturiulite vahel hõljus otse tajutav loojaaura. Hingejõud, mis andis energiat. Hedda kaastööline pödes tihti ja nii oli ta kuni avamiseni osakonnas üks. Jätkus aega lugemiseks ja mõtlemiseks. Mõtteid tuli igasuguseid. Isegi Valteri tollal pruugitud kojanarri mõiste. See ei käinud nende pihta, kes võõrale võimule hümni laulsid. Raha ja kuulsuse nimel. Kui paljukest eesti tõe juurde jääjaid oligi? Samal ajal tuli iga kümne uudisraamatu kohta kaheksa kirillitsas. Võim astus sisse suure õiguse ja libeda jutuga. Et tulla ja jääda, igavesest ajast igavesti.

Noil aastail sai Valter krundi ning hakati ehitama maja. Mees oli alati elanud oma arusaamade järgi, elas ka siis. Et riik oli kuulutanud kõik ühiseks varaks, tegi ta ehitusel tollesama riigiga ausat poolterakest nii materjali kui

töömeeste suhtes. Ja ometi kõndis pikki päevi korteris ringi kehvus. Kord tuli veel algkoolis käiv Ewa–Liisa ema töö juurde raha saama, ta oli ühes kaupluses meeldivat asja silmanud. Heddal ei olnud soovitud summat anda, ta läks ja laenas. Tütar sai tee kätte ja tuli nüüd tihti. Kui ema palk vastu ei löönud, ütles juba tollal iseteadev tüdruk otsekoheselt: „Sul ei ole isegi sandikopikaid.“

Kaugemal hakkas paistma bussipeatus. Meri hällis vaikse mühinaga. Veeväli oli üleni õhetav, sillerdas päikesele vastu. Avarus kandis süles lohtu, see jõudis Heddani, võttes painet vähemaks. Kõik on kombes ja paigas juba tollast ajast, kui tütar ta elu kopikavääriliseks hindas. Kogutud tusk valatakse nõrgema või õrnema peale välja. See ometi igivana tõde inimloomuses olevast *homo lupus*’est... Minister jättis tulemata ja tema jäi lauas kohast ilma. Maja sai tematagi õnnistatud ja rikkalikust söömalaust tõusev ajakirjanik teeb loo seltskonnakroonikas teatavaks. Võormannide maine on puhas kui madonna silmavaade. Liinibuss logistas „Russalkast“ mööda, mere hingus jäi seljataha. Tusk oli nagu oma hetke oodanud, astus taas ligi. Rohkem kui kunagi varem tuli mõte elu tühjusest. Seda juhtus tal peale pensionilejäämist tihti. Ta nagu lõigati kõigest ära, jäeti täielikult koduseinte meelevolda. Hedda käib sageli endises töökohas — laenutuslaua taga istub noor elegantne naine. Ta on karme, kõnnak raamaturiulite vahel asjalik ning ruttav — aeg nõuab aja säästu; tema tõntsipoolseks jääv samm raiskas minuteid.

Kesklinnas ootas Hedda tükk aega, enne kui tema buss ette sõitis. Tulid nii tuttavad majad, teekäänud, sildid, aknad, peatused. Sõitmist oma päriskoju saab ühtekokku kolmkümmend kolm aastat. Talle hoovas vastu mälestusi. Sõit nagu läbi elatud elu, läbi möödunud murede ja rõõmude. Peatustes läheb maha ja tuleb peale inimesi. Jõudis kätte temagi peatus. Ta hakkas kodu poole minema. Niisugust suurelt peolt tulekut ei olnud ta aimanud. Ewa–Liisa maja ehitamine ja sisseõnnistamine oli kaua aega ainus elav sõna, mis teda ja Valterit ühendas. Nende vaikivas, vahel hauakambrina tunduvast tummas majas. Tühjas armastusest ja elurõõmusest. Ja samas teati rääkida Võormannide kodu kaminaõhtutest ja kirjeldati külalistele kaetud laudu. Rikkalikult kaetud laudu.

Valter jääb ööseks tütre poole, rooli ta ei istu. Hedda oli üks. On aega konnata majas ringi. Kas nagu kontvõõras? Või öine kabelivaim? Ta on siiski maja truu hoidja ning valvur. Aga küllap kõik kokku. Nagu hulktahukas, mille iga nukk eri ilmakaare poole vaatab. Kui kodu paistma hakkas, tundus see Ewa–Liisa elamise kõrval kehvake. Tuhkatriinu tuhaaseme juures. Aga ehitamise ajal vaatas riigivõim sellegi peale viltu. Käis mitut sorti asjamehi nuusutamas, ega siin äkki burzuid järele ei lõhna. Välispidiselt oli see peainseneri maja küll tööinimese vaimu täis. Valteril oli üks ruum määratud töötoaks, teine temale pesukuivatamiseks. Või kangaspuude ülespanekuks. Mõlemad said hiljem teise näo pähe, kahes avaras toas kasvas Ewa–Liisa. Toad olid ehitatud päikest vaatama. Nüüd on tütrele ehtne *sunroom*. Päikesepüüdja. Tütar on talle tihti seletanud, et valgus ja värvid mõjutavad elu. Rootsisis pidi meelehärmi vastu ühe raviviisina kasutatama valgustuba. Veel ka selleks, et sügisel ja kevadel kurvameelsusest kergemini jagu saada. Nemad ei teadnud

ehitamise aegu üldse sellise toa võimalikkusest. Rahvale oli pähe tõmmatud kott, mille ainus pilu vaatas Moskva poole. Ometi olid Thina ja Werner siin olles nende eluviisi imestanud. Lookas laudu. Kodukultuuri ja käsitööde rohkust. Ilusaid peremaju. Hedda mäletab juulikuu kuumi öid, mil sõba silmale ei saadud, vaid aina räägiti. Pärast pikki aastaid, täis igatsust ja vaitolemist, võidi hing puhtaks kõnelda. Öde ei varjanud koduigatsust. Ta seisis üksi kaua vanemate kalmul. Nad käisid Kopli lõbustuspargis. Siin tantsisid vallutajad aastaid oma tantse, maakamara all lõhutud kalmuaed. Siinses mullas puhkab ka Klugede pere. Nende purukspektstud hauakivi võis seista paljude teiste hulgas Piritra magistraaltee ääresillutises. Heddale jäi meelde Weneri nägu. Jäi meelde ka siis, kui ta silmitses kesklinnas asuvat esivanemate maja. Werner Kluges rääkis Eestimaa kutse nagu Thinaski; siiski teisel moel. Saatus ei olnud andnud Werner Klugele puhkust Maarjamaa mullas. Mida mõtleb oma päevadest ja viimastest rahupaigast juba aastates Thina?

Hedda sammus läbi eesaia ja keeras ukse lahti. Vaikiv maja võpatas ta tulekust. Riputanud tolmumantli hallis kappi, jäi ta seisma. Jõud sai otsa. Süda valutas endiselt. Ewa–Liisa maja on täis pidulusti. Lauast tõustes hakatakse ka argisemaid asju rääkima. Äri pressib ligi. Juba Brežnevi ajal jagati saunapidudel piitsa ja präänikut. Varsti viib tütar Herberti inimeste pilgu alt ära. Taas pakutakse suupisteid. Naised vaimustuvad valgusetoast. Pilgud käivad nii kaminatoa laemaalil kui kaminale. Ja otse taeva ligidust töötab väike, vikerkaarvärves sirav torn. Miks sädelevatest klaasidest ei seatud kokku tuvi kujutist?

Hedda sundis ennast liikvele. Ta läks kööki, otsis sahtlist „Marlboro“ paki ning süütas sigareti. Kuum suits ei toonud oodatud kergendust, pigem hakkas vastu. Ta ju ainult pühapäevasuitsetaja ongi. Kõik vist hakkab praegu vastu. Isegi hea raamat. Või — mida kujutab endast üks hea raamat? Televiisor ja raadio nagu ei tulnud talle meelde. Kustutanud pooleldi põlenud sigareti, läks ta trepist üles ja astus magamistuppa. Öhtune päike kuldaski ruumi. Kiiktooli puupoisikesed nagu naeratasid talle vastu. See oli kutse. Kutse endasse minekuks. Kas selleks, et otsida kergendust rõhuvale alandusele? Olla võõraste pilgu ees kõrvale lükatud. Emana ja inimesena. Hedda katsus veel tütre tegu mõista. Ei mõistnud. Südames hõõgus. Hingemaastikul laius tühjus. Nagu kõle kõnnumaa. See ootas midagi. Või kedagi. Siis nad tulid. Soekari, emahunt juhina ees. Näljajooksus. Murdmisihas. Istub see kujund igiannuste aegade pärandina soome–ugri alateadvuses? Või sündis *homo lupus* elu alalhoiuks? Aga vahest on ta lihtsalt kurjuse üks sümboleid. Kas mitte seal ei pärine narrimängud? Inimene on ju kahest poolest kokku pandud. Heast ja kurjast. Räägitakse, et needsamad ürgugrilased nimetasid parema käepoole mehe omaks, vasak jäi nõrgemale, naisterahvale. Eluviis püstkojaski oli nii seatud.

Kiiktool Hedda all õõtsus.

Kodu rahu hakkas kõnelema. Esialgu arglikul moel. Päikesetera toaseinal muutus kahvatumaks, taevalamp valmistus pikast päevast puhkama. Lahkuvad kiired valgustasid vanal taluaegsel kummutil seisvat perepilti. Mäletamisi ainukest. Ewa–Liisa oli seal üheksane, tema ja Valter lapse kõrval sootuks

noored. Juba noil aastail plaanis Valter majaehitust, et saada oma katuse alla. Üürirahvast nimetati Mulgimaal kotlasteks, see seisus oli endisele perepojale põlatav. Hoiukassaraamat sai tol ajal perekonna pühakirjaks. Ka Hedda suutis oma näputööga juba piskut lisa tuua. Nemad on Valteriga ühest kandist pärit, õigemini ühest vallast. Ta oli üksteist täis, kui nende pere neljakümne kaheksandal kodutalust pages. Kaugemale. Tallinnasse, kus isa ühe poolpunase sugulase eestkostel vabrikus tööd leidis. Elamine mahutati vana aguli maja ühte tupp. Üürituppa. Kotlase moodi. Üla-Pääbo talu Võormannid olid juba varem läinud. Päästsid oma hinge. Hedda mäletab lapsepõlve Pääbo Valterit, kellest kõneldi, et poiss ei kannu veel õieti kaela, ent põllul on mehe eest väljas. Vana Võormann oli targu inimeste pilgu eest varjul. Uuesti kohtas ta poissi tudengina. Valter sõi juba diplomeeritud insenerina oma leiba, temal hakkas pedagoogilises instituudis studium lõppu näitama, kui nad ühel tudengipeol ühte trehvasid. Oli see selge juhus või saatusest määratud, et tüdrukute pilke püüdev Valter ta tantsupõrandale viis. Seal jutt kodukanti pöördus. Ja omanurgatüdruku tahtis Võormanni Valter ka koju saata. Et vanadest aegadest mõnus juttu puhuda. Noormees teadis ainult nende talu nime — ei enamat. Tema eesnime kuulnud, kaes Valter talle otsa ning lausus ausameelselt: „Pisike, ära ole pahane, ent su nimega soolati üle. Sa ei näe teps mitte vanade põhjamaa emandate moodi välja. Olgu me tutvus lühike või pikk, mulle oled sa Eed.“

Tutvus venis pikemaks, kui arvati. Vahele tulid suve mõistust viivad ööd. Nad kohtusid Valteri tuttava suvekodus. Eedist sai armastav naine. Küps suvi sosistas kirest ja Jaak Joala laulis Unustuse jõest. Elati õnnehetkele, mõtlemata edasisele. Sügisel, kui Hedda viimasele kursusele astus, kandis ta südame all juba uut elu. Hedda hakkas Valterist eemale hoidma; ta häbenes oma raskejalgsust. Meelest olid suveööd läinud ka Valteril. Hedda juhtus teda kord nägema kesklinnas nägusa tüdruku kõrval, ta pages tulistjalu, kuulas vanemate etteheiteid ja lainetas silmaveest. Hedda oli juba hästi kogukas, kui Valter ühel päeval nende korterisse astus. Poiss oli morn ja äraolev. Ta kutsus Hedda välja ja mööda lumiseid tänavaid jalutades sai teoks kosimine.

„Miks sa ei öelnud?“ nõudis Valter Võormann.

Hedda vaikus. Ta ei teadnud isegi. Ju tundis pelgu.

„Tead, tüdruk, Pääbo Võormann ei jäta oma ihuvilja laokile. Sedasorti mehed me ei ole. Aga, Eed, seda ma ütlen küll, et minu kõrval sa hõlpu põlve ei näe. Leib on sul alati laual, ent vett ja vilet saad parasjagu.“ Valter lisas veel: „Sa ära mõtle mulle ei öelda, lapsele on tarvis isa.“

Tütre abielu kohta ütles tollal juba põdur taat: „Pääbo isandate moodi. Omal ajal läks talust nii mõnigi teenijatüdruk minema, põlleanune pungis. Ega Võormann tegu salanud, rääkis kõrtsitoas ja kiriku juures. Ja vallaslapsele andis leiva lauale. Oma naine ei teinud teist nägu.“

Registreerimine sai teoks. Pulmi ei peetud. Sünninud maimukesest sai kohe isa silmarõõm. Valter viis lubatud sõnad täide, varsti oli noorel perel korter. Ja kui suure kombinaadi tegevuslusti täis peainsener mitmekordse elumaja püsti sai, võis Ewa-Liisa neljas toas ringi joosta. Aga varsti läksid ka teised kosimisel

öeldud sõnad täppi. Heddani jõudsid mehe armulood. Juhtus sedagi, et ta mõnel saunapeol pidi kõrvaltoas ootama, kuni Valter järjekordse ette võttis. Ja nagu kunagise Pääbo suurvalu perenaise suu jäi suletuks, nii vaikis ka Hedda Võormann. Mida süda ja silmad tegid, jäi maailma eest varju. Samal ajal hakkas mehe sõnadesse nõrguma pilget ja üleolekut. Kas ärritas Valterit naise vaoshoitud, pisut metsa poole loomus, alaline raamatusolek või käte aeglus. Mingi vahe tegemine ja temast möödavaatamine sai isale ning tütrele igapäevaseks. Seda hingas Ewa-Liisa sisse ju lapsepäi. Otsetabamus tuli Hedda vanema õe Tiina ärakargamise näol.

Tiina oli üldse üks omamoodi tükk. Risti vastand Heddale, nagu oleksid vanemad kõik oma ihu ja vaimu jõuvarud esiklapsele andnud. Rahutu, alaliselt tegev, aina uut otsiv. Komsomoli astus alles siis, kui ülikooli uks muidu ei avanenud. Sai bioloogikoolituse. Tema võttis oma rahva alandatud olekut liiasti südamesse. „Kui ma venelaste ülbust ja laiutamist näen, kargaks kätega kallale,“ kurjustas ta tihti, „tuleb võõrale maale ja õigust jääb ülegi.“

„Sihuke vene inimese elulaad ongi. Temale jääb alati ruumi väheks ja õigust üle,“ oli isa tütreaga päri.

Tiinat võis iluduseks pidada. Ta tundis oma veetlust, ometi jäi armastus tulemata. Kärsitu, nagu ta oli, sõitis tüdruk autostopiga terve suure Venemaa risti ja põigiti läbi. Siis sai loa minna välismaale. Pooliti õppimise tähe all. Tiina pakkis kohvri ja läks. Läks ja jäi...

Hedda mäletab, kuidas ema hakkas kirikus käima. Ootas kirjakandjat, et tütar kas või postkaardi näolgi endast teada annaks. Aeg möödus. Midagi ei tulnud. Kui Kluged siin olid, selgus, et Tiina oli kirjutanud korduvalt. Saatnud pakke. Aga vanemate poolt oli olnud vaikus.

Hedda mäletab ka seda, kuidas Valter peale Tiina minekut ühel õhtul varem koju jõudis, üleriietes sisse astus, mütsi lauale paiskas ja hüüatas: „Üprused on üldse üks aruvaene tõug. Tiina jäi välismaale. Küll tuleb meil nüüd hakata põialt imema.“

Mil moel Valter ennast puhtaks rääkis, ei ole paarirahva vahel jutuks olnud. Töökoht jäi tal alles, ent koduella sigis pahurust juurde.

Heddal oli Tiina üle taadiga palju kordi juttu. Ka siis, kui ema juba mullas puhkas ja kirjad käisid.

„Imelikud on sellesinase maailma asjad,“ oli vana Üprus öelnud, „nii hingega, kui Tiina oma rahva küljes kinni oli, ja nüüd kirjutab oma nime Thina.“

„Armastus...“ arvas tema.

„Kas ainult...“ ohkas taat.

„Tiinat me vist küll enam ei näe,“ lausus Hedda.

„Selle korra ajal vaevalt,“ oli isa kindel.

Nüüd on ka isa mulla all. Oma kihelkonna surnuaias, ema kõrval. Kodutalule lähemal.

Kas rähendasid isa sõnad „selle korra ajal“, et kunagi võib kurjus katki minna, tema mõõt täis saada? Lootis vana mees veel iseolemist näha, oma põllul

kõndida? Põlgas ju temagi kogu hingest võõrast võimu, ei suutnud enam Laanepera vaatamas käia. Ta oli talu omal käel joonde seadnud, kõrvalhooned uued, tõukari sees, õunaaed rajatud. Uue elumaja palgid seisid virnas, kui punased tulid. Linnas, aastaid hiljem, jõudis endise peremeheni jutt, et uusmaasaaja juhtus olema lorukilda mees — kõigepealt tegi tulikallid ehituspalgid ahjusoojaks, siis hakkas elumaja tühjalt seisvat osa põletama. Järgmine saamamees oli mõistlikum, kohendas maja elamiskõlblikuks ja hoidis ka kõrvalhoonetel hinge sees. Nüüd tahavad nad kodu tagasi. Hedda on mitut puhku ka Thinala kirjutanud. Tema käis Laaneperal ära. Kõik oli võõras, uus pere vaikis mornilt. Ainult mälestused uitasid ussaia ja käisid põldudel ringi. Samasuguse tundega oli Toomas isakodust ära tulnud. Tema aastate ja ameti juures talus enam ei raba, mõlemal lapsel on oma elu. Ometi on maa kinnisvara, mida vesi ei vii ja tuli ei põleta, tema hind on põline. Õigele otsale, mida peale hakata, esialgu siiski ei jõutud.

Kui Thina ka kodus oleks! läks uuesti mõte võõrsil elava õe juurde. Thina kojutuleku lootust on ta Werneri surmast saati endas kasvatanud. Nagu kallihinnalist lilletaime. Mitu korda vaimult sealmaal olnud, et sõidab õde koju tooma. Ent ikka on siin rutulisi tegemisi ees seisnud. Suviti aed ja aasta ringi Ewa–Liisa majaehitus.

Hedda andis kiiktoolile uue õitse. Päikeseterad mänglesid puupoisikeste näol ja pronnakail liikmeil. Nukud hällisid kaasa, tundsid sellest lõbu, neist tõusis endiste aegade mälestusi ja kummaliselt vaigistavat lohtu. Tütrel majas on pidu hoos. Endalegi aru andmata oli ta oma hinges telefonikõnet oodanud. Ewa–Liisa moodi tormilt, et miks ema niisuguse näotu tembuga hakkama sai ja minema jooksis. Aga vist ei tule tütrele tühine asi meeldegi ja praegusel kainenel ajal ei passi lapsemeelselt hoolt üles näidata. Nii ei löö eluilmas elust läbi.

Uuesti tuli mõte Frankfurti sõita. Raha tal nii palju on ja temale oleks see üle paljude aastate puhkus. Endale oma loaga võetud puhkus. Siiani on tulnud aina teiste pereliikmete puhkusega arvestada. Nende tegemised on alati peajagu tema omast tähtsamad olnud. Ta on oma elu apteegikaalu täpsusega mõõtnud. Tema on endale täit aru andnud eluvõlast. Selle tasateenimisest. Ta vaatab võõriti inimesele, kes arvab oma sünniõiguste hulka nõude talle hüved hõbekandikul serveerida. Inimloomusi ongi mitut jagu — ühed, kes aina sedasama eluvõlga tasa teenivad ja teisi ümmardavad. Tema Ewa–Liisal on juba oma ümmardaja, aga tema Ewa–Liisa teeb ka tööd.

Hedda andis kiiktoolile jälle uue õitse. Ta tajus, kuidas puupoisikesed muhelevad. Päikeseloojang punetas aknaklaasidel. Valge õõ õhetus täitis toa. Tema jääb suveks taas üks. Hommikul märgib päevatööd paberile. Õhtuks on käed ja jalad paistes, tihti kirvendab südames, äraetud kronu on väsinud. Nüüd tuleb lisaks sõitmine kahe linnajao vahet. Ei lähe Võõrmannide maailm hukka, kui Hedda ühe suve ära on. Tema eluvõlg on kuhjaga tasa teenitud, eriti kui arvestada südamevalu Valteri liignaiste pärast. Hedda viimaste aastate abielu on olnud nagu vihma käes räasta all seismine. Kui kirjutada Thinala kohe? Et saaks hingelt ära. Mõte ei saanud teoks, elupelg ja julgusenatuke hoidsid tagasi.

Ta tõusis kiiktoolist ja võttis kummutisahtlist albumi. Otsis üles noorpõlvepildi, kus kolm Üpruse last kõrvuti peal. Thina, Toomas keskel ja siis tema. Taevas, kui tillukesed nad siin on. Thina naeratab vastu. See on sama naeratus, mis Klugede pere siin olles talle jõudu andis. Tema oli aina püstjalarutus. Tarvitses Valteril talle kord valjult otsa vaadata, kui ta taas pidi lauast tõusma. Siis tuli Thina talle just sellesama naeratusega abiks; Ewa-Liisa jäi istuma, suitsev sigaret näpus.

Hedda pani albumi kõrvale. Ta kirjutab. Ta sõidab. Tuli imepärane rahutus, otseku'i hirm kuhugi hiljaks jääda. Kutse tugevnes. Hedda istus laua äärde ja otsis kirjutustarbed. Hea paberi ja puhtanaolise, pikliku ümbriku. Hedda pisut omamoodi maailmanägemises algas Eesti iseseisvus ka hallrõpase täiskriiteldatud ümbriku kadumisest. Pahupidine kirillitsas „kuda“ ja „komu“ olid teda alati ärritanud. Teiseks märgiks luges ta akende puhtakpesemise algust; maha tuli pesta aastakümnete saast.

Ta hakkas sõnu ritta panema. Hedda oli vilets kirjajirjutaja, ent praegu tulid sõnad ja laused imepärase rutuga. Kas seisib üks hea haldjas etteütlejana kõrvale? Või oli salasoov sõita nädalate ja kuude vältel ta alateadvuses kirja ju ammu valmis kirjutatud, nüüd see voolas kui allikavesi välja. Hedda kirjutas kodutalust, vanemate haudadest, kuhu tema käigud sugugi harvad ei ole. Ta käib kalmutagustega kõnelemas. Ta ei jätnud mainimata mõlema elatud aastaid ning kas mitte juba ootavat kodumulda. Lisaks emakeel, mis on saanud vabaks võõra painest ja kõlab nüüd kaunilt vana hansalinna tänavatel. Ei salanud ta ka enda üksijäämist, igatsust õe järele. Peavarju muretsemine kodumaal ei peaks raskusi valmistama. Oma jõukusega kuuluvad Kluged isegi Saksamaal keskklassi, rääkimata majast, mis Tallinnas omanikukätt ootab. Ümbrikule kirjutas Hedda lisaks ka õe eesti nimed: Frau Tiina Üprus-Kluge. Et olgu seegi siinse iseolemise märk. Ja tema sõidab! Nädala jooksul.

Õhtust oli saanud põhjataeva valgust jagav maiöö. Õhetav, loov, paljunemist ihkav. Ewa-Liisa peovõõrad on ära sõitnud. Herbert magab purjuspäi muretu lapse und. Ümmardaja peseb nõusid ja paneb neid kappi tagasi. Isa ja tütar istuvad jõude ning vahetavad muljeid. Peaegu kõik läks kombekohaselt. Võõrmannid olid tasemel ja nende nimega arvestatakse üha rohkem. Ewa-Liisa kunstnikunimi on samuti Võõrmann. Harva kirjutab ta sellele sappa mehe perekonnanime. Eks see saba, poolpidune, nagu ta on, kuku varsti ära.

Tema ei taha veel voodisse. Hedda vahetas peoriide argise rõiva vastu. Riputas kleidi kappi, pani peleriini kaitsva kile sisse. Nii hea oli ükski olla, hingevalugi andis järele. Lahtisest aknast voolas sisse jahedat, lõhnadest küllastatud õhku. Maa lõhnas veel. Nagu neitsi ihu. Maal on isepärane lõhn, see paneb tundliku hinge mulla ees kummardama. Eriti kodumulla ees. Kuidas küll võivad praegu lõhnata Laanepera niidud. Kui Tiina tuleb, jäävad nad kodutallu pikemaks ajaks. Oli nii, nagu ei oleks Heddal kahte hooldeaeda ollagi.

Kui ta kirja uuesti läbi luges, tuli mõte see kohe postkasti viia. Hingelt ära. Et ta omaste süüdimõistva pilgu ees vankuma ei lööks. Kiri on lubadus sõita. Veel sund ning käsk ühes tükis. Hedda hakkas marke otsima, ehkki ta teadis, et

neid pole. Kas selleks, et aega võita ning murda endas tõke, mis keelab Valteri tubadesse minna, sest seal on kirjatarbeid kindla peale olemas? Valteri lävepakul seisab keeld. Sõnad, et Hedda ei ole neisse tubadesse midagi ära kaotanud. Endistel aegadel jagasid kinniste uste taga armastust Valteri liignaised, nüüd, vanuigi, on see mehevõimetuse ning tusa peidukoht. Aga küll teadis Valter Vöörmann sedagi, et ta naise kaotatud armastus kaua vaeslapsena tubades itkes, kuni heitis hinge. Asemele hakkasid tõusma trots ja pilge. Vahest isegi pisuke üleolek. Kas taotleb Hedda neile lisa Tiina Üprus-Klugele saadetavas kirjas?

Hedda läks trepist alla ning avas Valteri toa ukse. Nüüd ei seisnud see enam lukus ja oli habras niit kahe inimese vahel. Hommikuse päikese toad kandsid Valteri kiire äramineku märki. Kapiuks veel pooliti lahti, lemmiklipsud kui lendu ihkav liblikaparv. Toas oli Valteri tubaka ja deodorandi lõhn. Seal otse kudrutas kevadeõõ illitus. Sosin eelmistest aegadest. Kas mälestus kunagistest liignaistest? Hedda sai tõrkest jagu, astus üle läve, läks mehe kirjutuslaua juurde ning leidis ümbriku markidega. Hetkeks tundis, nagu ta näppaks teise inimese tagant, kas või poeta sendid lauale. Samas ta teadis, et kiri tuleb enne hommikut postkasti lasta.

Hedda sulges enda järel ukse ja sammus trepist üles magamistuppa. Maiöö valgus aknast sisse. Kiiktooli puupoisikesed tukkusid selle lembuses, kummuti-pegel läikis tuhmilt. Tema tundis, et on ikka veel endast ära. Üks pool on valmis Frankfurdi lennuki trapist üles sammuma, teine peab veel sissisõda tütre süüdistavate pilkude ja Valteri karedate sõnadega. Hedda kleepis margi ümbrikule, võttis kirja, läks trepist alla ja tõmbas fuajees tolmumantli ülle. Ta ruttas läbi vaikivate, hommikukastes niiskete tänavate lähima postkasti juurde. Pooliti jooksujalu, nagu püsiks painav sund veel kannul. See vähenes, kui kiri postkasti libises. Kas kuulub ka tema oma igavese vaikiva kannatlikkusega kojanarride sugukonda? Siis pöördus mõte ära, Hedda tundis aedadest tõusvaid lõhnu. Sirelipõõsas oli üksainus lõhnaanum. Ja ümberringi laulis linnukoor, igal nokal oma viis. Justkui tunneksid nemad enam kui inimlaps rõõmu elust. Ja Looja ligidusest.

OTT ARDER

NELI OTUT

•

udu ajab udujuttu
selgus vaikib
kui sedagi

•

oma selgel silmapiiril
seljaga loojangu poole
ei edene ega tagane —

toimun

•

mööda tumehalli taevakummi
tuul taevatule nähtamatuks lõõtsub
tule kus tuled

•

linnake väike
surnuaed suur
koerale kuut
linnule puur
mida siin uut

MU ELU KÕIGE NUKRAM SÜGIS

GOTLAND ON EESTLASTE OJAMAA.
OI JAMA, OI JAMA, OI JAMA!
SÜGISEL, MIL SURI MU ISA
LEIDSIN SÄÄL ÜHE KOJA MA,
KUS PEAVARJU PAKUTI KA.

ISSIKE SURI KODUS,
HAUDA VIISIME LAMAMA.
OI JAMA, OI JAMA, OI JAMA,
KUS KÜLL, OTIKE, ON SINU OTTLAND?

1995

JÄRELKEVAD

Igavene, liikumatu mõte —
see on see mis mind on vallanud.
Olen rikkund ära mitu laualina,
lihtsalt kohvi üle ääre kallanud.

See ei ole kõik. Ma muidki eksimisi
tunnetan mis on mu hinge pääl.
Mul on kurb ja veidikene piinlik
aga mul on väga rõõmus hääl

kui ma enesele telefonis vastan
mis on sinu oma ka. Me mõlema.

Aga aknast väljas
väga vana kastan
paneb oma õied vaikselt põlema.

EI MINGIT MÄRKI

Ainult see, mis tahab minna lahti,
võib ka kogemata kinni kiiluda
Hingevalgus Välisuksekrigin;
kust saab vaikselt välja piiluda.

Olnu parandus see jääbki vastukarva
kui ka annab lehe puudesse
Jääb ka võimetus Ning võimalikult harva
luuderohu valgust rahukuudesse.

KUUPÄEV

Käes on kuupäev.
Kell ei ole vähe ega palju.
Mõnel päeval tuleb olla elus. Mõnel tuleb.
Tuled süütad tuled. Neid ei ole palju.
Kõik on jälle kordumas. Ring iseennast sulleb.

Tüüne jõgi mis ei jookse silla alla
ega jookse välja. Ainult ON.
See on seisev minek. Selle silla alla
ka sina oled jäänud. Ainult oled.

Pelgan natukene liiga vanu maju,
külasid kus oja ääres lagund tondiveski.
Väga Suured põhjused on paigal ja ei haju.
Ja ei sure ära. Ja ei sure. Eladeski.

Mis siin salata ja ega ma ei salga
öeldes enda poolt ja enesele ära.

Olen liiga raske ja ei tõuse õhku.
Olen liiga kerge ja ei upu ära.

•

Tunnen see väike tuulepuhang
kiskus mürgi mu verest
Ja ma nägin kui silmad puhand
pilti päiksest ja merest

Need kes on endas neid olla näha
ja ilus märgata
oskust lasta kasvada unel
ja oskust ärgata

TEINE

Ära vaata ainult endast
kogu ilma pääle
Vaata kõrgelt
kõike kõiki
kurjale ja hääle
Mõnikord ka vaata kõrgelt
iseenda pääle
Vaata ükskord üle hüglä-
suure ilma ääre
üle omaenda väikse
sinisilma ääre

Siis saad ilusa
ja rahuliku hääle

Astud rahulikult
noorelt
mälestustejääle.

RONGIST, MIS HILINEB KAHEKSA MINUTIT

Lõõtsutades, süda rinnust välja pekslemas, käega — harali sõrmede ja peopesaga seda toetamas, keha sees hoidmas — otsekui kujutluspilt võiks tegelikkuseks saada, prantsatab ta kogu keharaskusega pingile, kumeraks painutatud vineer võtab ta kere vastu, hoiab nagu süles, hetkeks jõuab temani, et pink on mugav, inimese istumise jaoks tehtud, ja pilk jookseb üle paljude (sadade, tuhandete?) kehade poolt poleeritud pinna, põikab kohe kassa kohal seinast eenduvale elektrikellale, kus parasjagu suur seier kuuldava klõpsatusega asukohta vahetab, ühe minutilise edasi läheb, jääb äraootavalt kuuekümneks sekundiks seisma, rahulikult aega lugema, aimamata, et tema liikumine on vähetähtis, et ta liikumise õige mõte jääb ikkagi vähema kolleegi otsustada, mis tänu temale on veidi, natukene, vähekene samuti edasi nihkunud, kuigi paljale silmale jääb see kulgemine märkamatuks, ent jaamahoonesse siseneja võib hetke jooksul kaks arvu kohakuti seada — sõiduplaani kellaaja ja kella aja — ning ta on imestunud, et arvude kattumine ei tähenda veel rongi ettesõitu, mida ta vasakpoolsetest akendest hästi nägema peaks, aga seal paistavad praegu platvormil seisvad inimesed, kõigil näod pööratud poolviltu kõrvale, vasakule, oodatava rongi poole, ning nad pole veel nihkunud platvormi äärde, ei ole astunud sammukest lähemale rongile, mis pidurduskriiginähtel käiku aeglustades nende ees seisma võiks jääda, ja vaatamata signaalkella ärevale tirinale, tõkkepuude taga ootavatele autodele (mida on jaamahoone parempoolsetest akendest hästi näha), võib hingeldav reisija üsna mõõdukal sammul kassa juurde minna ja piletit küsida. — Linna, palun, — ütleb ta lõõtsutust tagasi hoides ja rahatähte poolkuukujulisest luugiaugust sisse torgates. Ta ütleb — linna —, nimetamata peatuse nime, kuulatab, kas pole kosta läheneva rongi mürinat — ei ole —, tegelikult asub ta praegu samuti linnas, täpsemalt aedlinnas, linna ääres, mis peaks kaugemalt saabujatele juba linna tähendama, aga mitte temale ja ka mitte kollakashallide lokkidega eatule piletimüüjale, kes parasjagu tipib sõrmeotsaga masinaklahve, et seejärel veidi pidulikult ilmel jälgida, kuidas masin surina saatel pileti välja heidab, võib aimata, et see on tema töö kõrghetk, tähetund, kui tänu ainult t e m a manipulatsioonidele on õigesti märgistatud pileti rebimisvalmis, ta näib selle üle tagasihoiult uhke olevat, veel pole töö muutunud igapäevase rutiiniks, veel on tema teisel või kolmandal kassas istumise päeval mõte, veel keeratakse hommikul juuksed krussi või tehakse soeng pähe, pannakse selga üks parematest kleitidest, enne hoolikalt mõeldes, ega see liiga pidulik välja ei paista, aga säärane võib olla lõõtsutava piletiostja hetkemulje, mis eksliku

Autori interpunktsioon säilitatud.

(ebaõiglase) järelduse esile kutsus, ning juba järgmisel sekundil (mis peaks ajaliselts rongi ettesõitu lähemale tooma) on ta selle unustanud, mälust kustutanud, see on tal peas jäävalt kaotsi läinud, mis aga ei tähenda, et just too piletimüüja veidi pidulik ilme võib kunagi hiljem (nädala, paari aasta pärast) täiesti ootamatul ajahetkel äkitselt silmade ette tulla, seekord ilma mingi otsese seoseta, kindla põhjusega, lihtsalt niisama, nagu langev täht augustitaevas või kala jälg siledal järveel.

Kui ta kassa juures ümber pöörab, et jaamahoone väliskuse poole minna, näeb ta esmakordselt, et ei ole ruumis üksi, tal nagu polnud enne aega ega põhjustki ringi vaadata, harjumusest olid jalad jooksu järel pehmed nagu vatist, kogu jõud oli kehast välja pumbatud, ta nägi ainult vineerist seljatoega istet, mõtles ainult sellest, et seal võib viivu istuda, vajuda jõuetult pingile, koguda ennast, ent nüüd, rahuldatuna mõttest, et oli ikkagi õigeaegselt pärale jõudnud, isegi pileti lunastanud (mis päästab ta rongisõidu ajaks võimalikest sekeldustest — midagi ei tohi juhuse hooleks jätta!), lubas ta endale avaramat silmaringi, lasi silmadel ruumis ringi joosta ja silmad püüdsid kinni kaks inimest: õllepudeliga noormees akna ees pingil, mis jäi nüüd temast vasakule, ja keskealine naine vastasakende pool, ja need inimesed polnud rongile minejate moodi või vähemalt nad ei kavatsenud sõita sellega, mis pidi kohe-kohe sõiduplaani järgi platvormi ees peatuma, ning kui üks tugeva kolksatusega ta järel sulgus (ülepingutatud vedru), siis ta mõtles, et küllap nooruk on jaamahoone rahulikuks peaparanduskohaks valinud ja naine ootab rongi vastassuunast, et linnast eemale sõita, aga talle näis, et neid ruumis istujaid miski ühendab — midagi aimamatut —, et side nende vahel oli tugevam kui eraldatus, ja kümnekond rongiootajat seisid endistviisi platvormil, pead äraootavalt vasakule pööratud.

Signaalkella tirin, ärev ja hoiatav heli, kord paisuv, siis kustuv, isegi vaikusehetkel nagu kestev, valitses jaamahoone esise üle, valitses ja võimutses, hoidis ümbruskonda pinge all, manitses pealetükkivalt igat raudteele lähenejat, kuigi ohtu polnud veel vaateväljas. Õige aeg oli lähenemas, aga samal ajal polnud õige aeg veel kätte jõudnud. Ta kõndis ukse juurest otseteed rauast piirdeaiani ja nägi sealt paarisajameetrilist raudteelõiku. Platvormil seisjad vahtisid samas suunas. Raudtee oli rongitu. Äkiline pingelangus tekitas kerge pööritustunde, jalad olid nüüd muutunud raskeks, aga hingamine ei tahtnud kuidagi taastuda, ja kui pilt tuld võtvast kardinast ta silmade ette tuli ning kogu ta teadvuse haaras, polnud ta eriti üllatunud, ta oli nagu seda oodanud ja kartnud, kogu aeg alateadlikult selle vastu valmistunud. Nüüd põles: pleekinud, kahvatute siniste mummudega sitskardin võttis kollakasoranžpunaselt hõõguvalt spiraalilt tuld ja sama värvi leek jooksis kürest mööda riidet üles, ainsa hetke jooksul oli üks värv muutunud teiseks, muutunud algvärvi olematuks. Ta astus juba platvormi esimesele betoonist trepiastmele, aga siis pööras vasakule ja jäi jaamahoone aknaga kohakuti seisma, kust nägi suurt ümmargust kella, mille minutiseier oli juba kolm vahet sõiduplaani ajast ette jõudnud, selle olematuks muutnud, uut sõiduplaani tegema hakanud. Valgeks krohvitud maja

tagant ilmus ülesõidukohale jooksja — mees ilma peakatteta, mantlihõlmad lehvimas —, ühekorraga jooks peatus ning mees lonkis rõhutatud aeglusega platvormi poole, siis jäi keset raudteed seisma ja hakkas mantlit kinni nõõpima.

Mantlit kinninõõpivast mehest vasakul, kahekorruselise puumaja katuseharja kõrval, raagus kaskede taga paiskus taevasse tume suitsusammas, ta pööras pea kiiresti kõrvale, vaatas läbi läikivate, hiljuti pestud akende jaamahoonesse, kus pilve tagant väljatulnud päikese kiirtes istus keskealine naine, otse tema ees, klaasi taga oli nooruki harjasjuustega pea, mis nagu nõksus rütmiliselt, siis äkki üle äreva kellatirina kostis veelgi ärevam heli — sireen nagu häälest ära karjatus; ta kujutluspilti tuli momentaanselt punane liikumine ja sinise vilkumine, aga ei midagi äratuntavat, üksnes värvide seosetu mäng; ta ei pööranud maantee poole vaatama, sest teadis, mida seal näeb, ta vahtis läbi aknaruudu päikesevalgusest ülevalatud naist, kelle lopsakad rinnad tumehalli mantli, kleidi ja arvatavasti ka rinnahoidja all tõusid ja vajusid, kes näis vaatavat otse temale silma, aga tegelikult jälgis noorukit, kes oli temaga ühes ruumis, naise punaseks värvitud lopsakad huuled olid paokil ja nende vahel mustendas sügavik, näol lasus imestunud või üllatusilme; naise heledad, päikesevalguses lausa väljakutsuvalt heledad põlved tõmbusid äkki teineteise vastu, seejärel naine tõusis kiiresti, läks temast natukese aja pärast mööda ja jäi mõne sammu kaugusele seisma: rinnad ikka tõusmas ja vajumas, nägu õhetav, jalalt jalale tammuv; siis tõstis ta päevinäinud koti kõrgemale, kobas seal teise käega, võttis välja õuna, millesse kuuldava raginaga hambad sisse löi.

Minu arust peaks signaalkell helisema hakkama, siis kui rong on eelmisest jaamast välja sõitnud, tuletas ta kunagi kuulnud või ise järeldatud informatsiooni meelde, ja see võis ka mitte vastata tõele. Midagi on juhtunud, mõtles ta, kui naine temast, teda peaaegu riivates möödus. Kohas, kus naine oli hetke eest seisnud, lebas maas pooleldi söödud pisikene õunanäss. Sireeni huilates kihutas maanteed mööda tuletõrjeauto, pöörates pidurite kriginal kõrvaltänavasse. Raagus puude taga kerkis suits taevani. Äkki ta ei suutnud enam ühe koha peal seista, tõusis treppi mööda tõtlikult platvormile, rõõpad läikisid sinakasvalgelt, tumepruunide liiprite ümber oli kuhjatud ookrivärvi kive, talle tuli meelde, kuidas nad lapsepõlves olid kõrva surunud vastu metalli, et kauge rongi mürinat kuulatada, t e m a ei surunud, tegi, nagu suruks, aga hoidis kõrva eemal, hüüdes teistele, et kuuleb küll, ta kartis seda nimetut hirmu, mida särav metall temas tekitas, ta ei osanud tookord ohule nime anda, aga tundis selle kohalolekut. — See rong on olnud alati täpne, — kuulis ta kiledat naisehäält ja kohe tuli ta vaatevälja kübarasarnane peakate, täpsemalt baretisarnane kübar ja pruun, valgete traksidega mantel, mis kummardusid üle platvormi ääre vaatama, aga ta teadis juba, et see on tulutu, sest kõrged punasest tellisest majad varjasid kurvitaguse vaatevälja. Platvorm oli pikk ja tühi, ainult esimese ja teise vaguni arvatavas peatuskohas närveeris kümmekond inimest silmanähtavalt. Täpsemalt: viis naist, neli meest ja neli last; lapsed olid väikesed, nelja- või viieaastased, kolm tüdrukut ja üks poiss, kes hoidis kogu aeg noorepoolse, väga ilusa tumedapäise naise käest kinni. Tüdrukud upitasid pead üle platvormi ääre

ja hoidsid omakorda üksteise kätest kinni. Suur seier oli kuus minutit üle sõiduplaaniaja. Autode järjekord tõkkepuu taga oli pikaks paisunud. Ta loendas: üheksa, järgmised, aimatavad, jäid valgeks krohvitud maja varju: teisel pool tõkkepuud paistis neid ainult kolm, sest jaamahoone varjas laiema vaatevälja. Jaamahoone ise oli väga stiilne vana ehitis, mis oli kohatult strontsiumkollasega silmatorkavaks värvitud. Tema mälestustes oli hoone teist värvi — tumerohekassinine —, ja uus värv tegi jaamast hoopis teise maja, millel polnudki nagu ta mälestuses kohta. Ma ei oleks pidanud siia tulema, mõtles ta.

Mõte „ei oleks pidanud“ jõudis esmakordselt ta teadvusesse, ilmus juhuslikult, hoopis teises seoses, aga kohe mugandus ja laiutas mõtte „ma pean“ kõrval. Ootamatult oli see ebavõrdne konkurents, mis tahes-tahtmata andis paljudele mõtetele uue suuna, tegi nad teiseks ja ta tajus kohkudes, et uued mõtted on talle palju omasemad kui vanad. Ta oli justkui laenatud, teatrilaost mingi tobeda maskeraadi jaoks laenutatud rõivastes olnud, ja kui süda endiselt peksles, teadis ta, et see polnud enam jooksmisest, hilinevale (mida ta ei võinud ega saanud kuidagi teada) rongile tõttamisest, vaid hoopis mõtetest, mis koduselt ta pähe mahtusid ja võõrad sealt kisa ja käraga välja ajasid. Must suits raagus puude taga oli muutunud siniseks.

Ta oletas, et võibolla juhtus õnnetus, keegi joodik, keegi vanainimene, keegi laps, ükskõik kes või keegi, kes ei ole enda eest täit vastutust kandev ja kes, kui tal silma peal ei hoita, võib oma ettevaatamatuse, tähelepanu vähesuse või napivõitu seniilse või ärajoodud aru tõttu astuda saatusliku sammu ning jääda rongirataste alla — enne elu, siis rongirataste alla (või rataste vahele) —, mis kõik ühtekokku loob olukorra, kus rong hilineb järgmistesse peatustesse ja lõppjaama ning paljude korralike, ausameelsete, hoolsate inimeste plaanid, päevakavad, kohtumiskellaajad jms. on segi aetud, nad peavad katkenud niidiotsi uuesti sõlmima, segipaisatut korda seadma.

Ta oletas, et õnnetuse põhjuseks võis olla motoristi hooletus.

Ta oletas, et pöörmeseadja ja raudtee üleüldse armastas korda, korrapärast, sihikindlat elu, uskust algust ja lõppu, mille vahele jäi ratsionaalne mõtestatus, igal liigutusel pidi olema siht ja otstarve, elu pidi kujunema harmooniliseks kompositsiooniks, kus vähemgi ebakõla oleks kõik ära rikkunud; < teda oli noorukina võetud kaasa vana Meistri ateljeesse, suitsust sinisesse ruumi, kus vedelesid konid ja tühjad pudelid, poolpurjus Meister istus, lösutas, kõikus krigiseva ja kriiksuva tooli peal, ta ees molbertil valmis suur (95 x 130 cm — need arvud, lohakalt löuendi tagaküljele sirgeldatud, sööbisid talle miskipärast meelde) maastikumaal: corolikus koloriidis varasuvine metsasalu, kus vaatamata sõmbuilmale hõõgusid rohus kollased lilled; nad kiitsid maali vaoshoitult ja siiralt; see oli muuseumipilt, kunstiajalugu; — liiga harmooniline, tulgastavalt harmooniline, — ütles Meister ja plätserdas pildi paremasse nurka, rohukõrte vahele pisikese oranžikaskollase koerakese, ebaproportsionaalse, koleda, — üks koerake peab pildi sees olema, — praa lis Meister rahulolevalt., tookord ta mõtles: Meister tegi koerakese maali p a r e m a s s e nurka, veidi kõrgemale allkirjast, ja ta ei suutnud r i k k u d a harmooniat >.

Kui ta uuesti pead vasakule pöörab, on maastikupildis midagi teisiti, esimesel hetkel ta ei saagi aru, et just lähenev ronginina — tumeroheline, ajapikku oma algvärvi kaotanud ja ebamäära tumedat tooni omandanud — üha suuremaks muutub, müriseva heli endaga kaasa toob ja hakkab raudtee perspektiivjoonisel võidutsema, üha enam seda sõna otseses mõttes endasse õgima, oma pikka kõhtu tõmbama, parempoolset panoraami hävitama, et selle lõpuks krigisedes (draakoni hammastekriigin?) täiesti olematuks teha.

Rong läheneb, rataste mürin summutab signaalkella tirina, ta astub mitte millegagi põhjendatud sammu platvormi äärel lähemale, ligemale poolteismeetrilisele sügavikule, kus võib näha rongiratastest lausa vahedaks nühitud metalli, rööbaste ühenduskohti, rööpaid liiprite külge kinnitavaid tumedaid naelu, mis on täiesti ühte värvi rööbaste alumiste osadega, naelu esimesel pilgul ei märkagi, killustikul on suur õlilaik, mustjaspruun, mille peal lebavad mõned kuldookerkollaste otstega suitsukonid, neid nähes tekib tal kohutav tahtmine suitsetada, käsi liigub taskusse, kus sõrmed kobavad suitsupaki nurgelist kartongi, talle viirastub paki punane ülaosa, valge alaosa ja must kiri selle peal, jooksujärgne hingeldus ning rongi tõenäoline saabumine (mis võis juhtuda igal järgmisel ajahetkel) ei lubanud tal kogu selle ootamise pika aja (mis tegelikult oli lühike) jooksul sigaretti süüdata; ning nüüd, kõige sobimatul hetkel, tunneb ta väljakannatamatut tungi suitsetada, nagu sunni vaigistamiseks mudib sõrmede vahel pakki, käeselja kõrval krabisevad toosis tikud, rongi esiosa nagu hiigelsein on mõne tühise meetri kaugusel ja sekundi mürdosa jooksul võiks ta platvormilt alla hüpata.

Ta astus, pörkas, tõmbus kiire sammu tagasi, isegi kallutas keha tahapoole, eemale ettesõitvast müürist, ta tundis näol tuulehoogu, nõrka aga tajutavat, rongi kiirus oli nüüd väike, aga oleks olnud piisav, et teda rataste all lõmastada (katki lõigata? osadeks muuta?), rong otsekui oleks kaasa toonud tuulehoo, mis ta näost üle libises ja platvormi taga raagus põõsastes suri.

Otse ta ees avanesid vaguniuksed, üks klaasita, teine mõranenud klaasiga, vanem naine tühje pudeleid täis kilekotiga täitis ukseava, siis ettevaatlikult jalgu sättides astus too maha, tõstis algul ühe, seejärel teise villaste sokkide otsa tõmmatud kalossides jala kindlale betoonile, hingas raskelt ja vilinal; kell, ümmargune platvormikell näitas, et rong oli kaheksa minutit hilinenud, ta astus veidi kõrvale, et mutti (vanamutt — lõua all kokkuseotud villane rätik peas) endast mööda lasta, sel hetkel trügis temast ette esimene vagunisse siseneja, kes oli noorepoolne mees sinises jopes ja keda nais vaevavat kartus millestki ilma jääda — alaline hirm, et ta ei jõua kunagi õigeks ajaks pärale, et siis, kui tema saabub, on kõik lõppenud, viimseni välja jagatud —, seekord nais nooruki ruttamine põhjendatud olevat: vagun oli täis sõdureid, ühtemoodi rõivastatud eri moodi inimesi, nad olid hõivanud peaaegu kõik istmed, jättes ainult kaks esimest pingivahet tsiviilkodanikele; ta astus mööda punakaspruuni linoleumi, mille keskele oli tallatud tume teerada, peatus korraks lükanduste vahel, heites pilgu vaguni tagantotsast ette välja, otsekui sihtis silmadega istet, aknaalust istet näoga sõidusuunas, ning suundus otseteed väljavaadatud kohale, istumise hetkel

libistas silmad üle vastasistuva vanamehe, kes peakatte — palju aastaid kantud kulunudkarvase talvemütsi — oli põlvedele asetanud ning nüüd näppis oma kondiste sõrmedega selle paelu, misjärel ta kiiresti pilgu aknast välja viis, kus raagus puude taga ikka veel suitsu tuli.

Rong nõksatas sõitma, maastikupilt hakkas aeglaselt, siis järjest küiremini mööda libisema, kollakasvalgete, tumesinistele alustele toetuvate pilvede poole tõusev suits jäi järjest vasakule, kuni aknast ära kadus, nüüd oleks seda näha võinud ainult siis, kui pead pöörata ja seljatagusest aknast suitsule pilku heita, mida ta oleks teinudki, kui ta kõrvale poleks istunud inimkeha, mis litsus teda seina poole, ja ta tundis rõhuvat ebamugavust, et ta reis pidi olema tihedalt vastu teise inimese reit. Ta rebis vastu tahtmist pilgu maastikult, et jõuda selgusele, vaadata, mis säärase olukorra põhjustada võiks, ning ta nägi, et kõik istekohad olid hõivatud, pinkidel kolm inimest reas ja ikka üksteise külge litsunud, tal jäi mulje, et platvormil ootajad on miskipärast just siia vagunisse roninud, justkui mingi olematu seaduse või määruse kohaselt järgemööda vaguneid täites, sest oli mõeldamatu, et sõjavägi on kogu rongi hõivanud ja ainsad vabad kohad just selles vagunis leiduvad; ta mõtles, otsustas, et järgmises peatuses vahetab vagunit — tal oli ikka paarkümmend minutit sõita —, otsib rahulikuma ja inimvaese paiga, aga siis seisatab ta pilk kõrvalistuva naise põlvedel, mis laialivajunud mantlihõlmade vahelt katmatult välja vaatasid, ja ta nägi, et need olid paljad, valkjasroosad — saapad olid paljaste, alasti jalgade otsa aetud, mis jahedat varakevadist ilma silmas pidades lausa tavatu —, ta tõstis vilksti pilgu kõrgemale ja nägi, et too naine oli sama, kes jaamahoones oli istunud, just nagu ei kavatsekski selle rongiga sõita, aga küllap ta viimasel hetkel ümber mõtles ja sõiduahvatlusele ära öelda ei saanud. Öeldakse, et külmast punane, mõtles ta, see on valkjasroosa, mõtles ta ja tundis ootamatut erutust, nagu oleks midagi ärritavalt siivutat vaadanud; juba naise jalg ta jala kõrval polnud juhuslik häiriv asjaolu, see oli n a i s e jalg, vastassoo liha, mis väljakutsuvalt ta ihu lähedusse oli asetatud, talle tundus (või tõepoolest naine surus oma saapanina tema kinganina vastu?), et lähedus pole juhuslik, on hoopis ette kavatsetud ja sihikindel, ning ta nihutas oma jalga eemale, samal ajal seda läbinud tahtmatut värinat summutades.

Sel pole mingit tähtsust, mispärast rong hilines, oluline on liikumine, asjaolu, et ma linna jõuan, mis sest, et kaheksaminutilise hilinemisega — see oli pähe sunnitud mõte, suund uutele mõtetele, mis viiksid teda kohatust seisundist välja, sest ta tundis, et on juba füüsiliselt erutatud — naeruväärselt kiiresti ja sobimatult; ta pidi endaga midagi ette võtma, nägema vastassuunalise platvormi rahvast (rong aeglustas käiku, pidurdas, jõudis järgmisse jaama), kellest kolm inimest istus luitundrohelistel pinkidel (pargipinkidel, kui need oleksid valgeks värvitud — kumer, lippidest seljatugi, malmist tugijalad), ülejäänud kümme-kond seisis, platvormi taga kasvasid korrapäraste vahedega püगतud puud (pärnad?), puude taga paistis suur kahekorruline puumaja, kaugemal neljakorruselised ridamajad; naine ta kõrval tõstis vasaku käe näo juurde (sügas nina? kulmu?), kui ta käe tagasi tõi, jäi naise käsivars tema käest ettepoole ning

ta aimas tundvat tolle lopsakat rinda selle vastas, tundis naise hingamist, piilus silmanurgast paremale, kõrvalistuja poole, et näha väikest korrapärast nina, krussis pruune, punaka tooniga juukseid, toon oli just nagu juuste peale pandud, juuksed punaka laseeringuga kaetud ja altpoolt kiirgasid talle vastu väljakutsuvad, puudutama ahvatlevad paljad põlved, seekord teineteisest eraldi, kümnesentimeetrise vahega, tumeda tühjusega nende vahel, ja kui rong uuesti liikuma nõksatas, surus ta ise oma jalga veelgi rohkem naise jala vastu ja tundis kohemaid tajutavat vastusurvet; < poisikesena kinos, ringvaate lõppedes, hilinejate seas hämarasse saali trügides, et kõige odavama piletiga kallisse tagumisse ritta istuda ja pooltühjas ruumis toolil mugavalt laiutada, tuli juba tulede kustudes keegi naine tema kõrvale, mispeale ta mõttes torises, et ei oska teine ka kohta valida, aga miskipärast ta ei istunud tooli või kahe võrra edasi (ruumi oli laialt), süvenes filmi, mida oli teist või kolmandat korda vaatama tulnud — see oli tärnikesega film, mida ta ainult tänu oma suurele kasvule vaatama pääses ja kus näidati korraks paljast naist selja tagant (kuivõrd naeruväärsest saarane lugu tänapäeval välja näeb!), ja kui see ihaldatud koht mustvalgena, aga liikuvana ekraanile ilmus, tundis ta kõrvalistuva naise jalga enda jala vastas, mispeale ta jalg ootamatult värisema hakkas, siis naine nihutas end, surus enda õla vastu ta õlga ja pani käe (pimestavalt valge käe pimedas kinossaalis) tooli käetoele, ta piilus kõrvale, nägi üksnes naise näo helendust, tahtis enda asendit kohendada (värisevat jalga eemale viia, istuda tooli teise serva), aga keha oli ebatavalist raskust täis, mis halvas ta tahte, ja isegi siis, kui naise käsi ta reit puudutas, ei võtnud ta midagi ette, hoopis vabises üle kogu keha, lasi äraootavalt naise sõrmedel oma keha kobada ja siis ta enam ei tahtnudki midagi muud kui naise sõrmi, mis filmi lõpuni temas mingi sihikindla (sadistliku? — on ta hiljem mõelnud) järjekindlusega naudingupurskeid esile kutsusid, ja alles siis, kui ekraanile lõputiiter ilmus, lahkusid naise sõrmed, naine ise tõusis kiiresti ja trügis väljapääsu poole, jättes alatiseks ta mällu rebasekraega tumelilla mantliselja > — sekundi murdosa jooksul tuli mälestus ta teadvusesse üheainsa tervikliku pildina, mis sisaldas kõike tookord kinos läbielatut, toomata mällu ühtegi teist naisterahva jalasurvet tema jala vastu (mida võibolla hilisemas elus enam ette ei tulnudki, igatahes mitte niivõrd erootilisel kujul), ning nüüd ta hoomas keha läbivat väljakannatamatut iha — erutus oli saanud juba kindla eesmärgi, välja vaadanud konkreetse objekti, keda ihaleda, kusjuures polnud enam olulised naise muud omadused (mida tavaliselt tähtsustatakse üle, mida loetakse sageli määravaks), ta oleks sedamaid tahtnud oma jäigastunud elundi naise — just selle kõrvalistuva naise — sisse suruda ja juba järgmisel hetkel pursata, et vabaneda ootamatult tekkinud pingest, lasta oma aju vabaks, keha lõdvaks ja mõelda hoopis teistest, tema elu jaoks olulisematest asjadest.

See on naeruväärne, mõtles ta kuuldavalt, peaaegu kuuldavalt, tegelikult kuuldamatult, kuid see fraas kõlas ta mõtetes nagu aevastus surmvaikes kontserdisaalis hetkel, kui dirigent tõstab taktikepi; me oleksime otsekui teineteisega rääkinud (mõtleb ta vaiksemalt, juba olukorda analüüsid), need jalasurved räägivad hoopis selgemalt kui sõnad, ükskõik kui palju neid erinevate

intonatsioonidega üksteise kõrvale ritta ka laduda; me oleme nüüd otsekui kauba maha teinud, salasooivid välja öelnud, aga kumbki on endale järelemõtlemisaega jätnud ja taganemisteed varunud, juba järgmine hetk võib kõik olematuks kustutada, aitab sellest, et üks tõuseb ja läheb tagasi vaatamata oma teed — väike flirt või sedamoodi —, kujutluspildis võib läbi elada seda, mida toimunud ei ole, aga mis v õ i n u k s juhtuda — paljutootav algus ju oli, pigem paljulubav —, nad olid mõlemad midagi lubanud, veel kohustumata seda täitma, meest sõnast, härge sarvest (aga sõnu ei öeldud välja), lubaja mees on kah hea mees < naine ohkab ta kõrval vaikselt, aga kuuldavalt üle rongimürina, midagi painab ta meeli (mure? hingehäda?) >, parem varblane peos kui tuvi katusel, muigab ta, kui kõrvalistuja nihutab end veel rohkem ta õla vastu ja ta tunneb teise rahutut hingamist, mis kohe temassegi üle kandub, ja ta tunneb mõnusat erootilist pinget — eelmängu peatselt (või mitte kunagi) algavale suhtele — ja ta muigab juba enesekohaselt: parem varblane peos.

Rong on muutnud suunda, võtnud kursi loodesse ja terav kevadpäike paistab otse akendes, mitte neisse, mille all ta istub, aga teistesse, ning eredad kiired ei jõua vahekäigust kaugemale, jäävad pingiservale stoppama, rongitees uut pööret ootama. < talle meenub lugu, kunagi kuulnud, vist Oti poolt räägitud, kuidas keegi oli täiskiilutud bussis sõitnud, ja teda erutanud tema vastu surutud naisekeha, mis tema erutust hoomanud ja vastavalt sellele liigutama asunud, kui buss peatunud mereäärse metsa veeres, olid need mõlemad maha läinud, mändide all ja kanarbiku peal oma asja ära teinud, sõnagi omavahel rääkimata järgmise bussiga edasi sõitnud. > Ta teab, et kahe peatuse pärast on raudtee lähedal järveäärne männimets, kus vaevast et praegu inimesi liigub — naeruväärne, summutab ta säärase mõtte, kujutleb end mõtet teoks tegemas ja selles on tõepoolest midagi koomilist. — Esitage sõidupiletid! — kostab vali, mehelik naisehää, see on nõue, otsesõnu käsklus, mis sunnib vagunisoliijaid üheselt mõtlema, suunab nende käsi kottidesse, taskutesse, temagi surub sõrmed mantlitaskusse, kus tikutoosi ja suitsupaki kõrval midagi krabiseb, on paberitüki moodi kombatav; tal on tõsiselt hea meel, et rong hilines ja ta sai pileti osta, teda ei heiduta tema jaoks tühine summa, mida ta peaks trahvi makstes ära andma, teda oleks kohmetuks ja ebakindlaks teinud teadmine, et kaasreisijad saanuksid temast tõenäoliselt vale ettekujutuse, oleksid pidanud teda vargaks — sest ilma piletita sõites ta ju varastaks raudtee paljaks, jätaks raudteelased ilma palkadest ja võimatu oleks raudteed korrast pidada, mistõttu saheneksid raudteeõnnetused ja rongihilinemised —, ta lasi meelega säärasel mõttelisel mulal peast läbi voolata ja muigas, kui oma paberilipaka piletikontrollile ulatas, kes tangidega selle perforeeris, mulgustas, augustas ja sõnatult tagasi andis, piletit vastu võttes märkas ta kõrvalistuvat naist kotis tuhnimas, ja sel hetkel ta juba teadis, et kotis piletit ei leidu, et seda pole üldse ostetud, pole kavatsetudki osta; piletikontroll astus sammukese lähemale, pugus ääre peal istujate põlvede vahele, otsekui takistamaks rongijänese plehku-panekut (küllap ka tema teadis, et kotis piletit ei ole, võib arvata, et keegi talle otsemaid üles ei tunnista, ikka poetakse unustamise või kaotamise varju,

pestakse end kaasreisijate silmis puhtaks, kuigi ametnikku ära ei peta), küllap tal oli piisavalt kogemusi, et säärane samm (sõna otseses mõttes) astuda ja väljasirutatud käega kannatlikult oodata, kuni naine sõrmedega kotis soris, taskuid pahupidi pööras (kust ilmus välja küll vanu pileteid), aga lõpuks katkes piletikontrolli kannatus ja ta nimetas trahvisumma, avas kunstnahast mapikaaned, et kviitungiraamat esile tuua. — Mul ei ole raha, — ütles naine.

Algul poleks tal mõttesegi tulnud naise eest trahviraha maksta, kui naine suu lahti tegi, kuulas ta (ta) häält: helisevat, värvikat, veidi koketse varjundiga (mis naiskontrolöri jõulist, vormi kandvat kuju ja ranget nägu arvestades oli rohkem kui kohatu), ja ta oletas, et säärase häälega lauldakse isetegevuslikus kooris või peaks laudama, ta vaatas nüüd hoolikamalt kõrvalistujat (olles ebamugava olukorra tunnustaja, ei pööranud ta pead delikaatselt kõrvale, akna poole, vaid valis teise tee, osales selles avaliku uudishimutsejana, aga mitte kohtumõistjana või halvustajana, ta manas ükskõikse näo ette ja oli kohaloleva pealtnägija mitte midagi ütlevas rollis), kelles ta tähelepanu köitis eelkõige veidi narmendav, kulunud mantlivarrukas, siis hoolitsemata, musta töö (lapsepõlves hirmutati teda, et kui ta oma koolitükke korralikult selgeks ei õpi, peab ta mustatöölisena endale leiba teenima; mustatööline = lihttööline — töö, millega saab ilma eriliste oskusteta hakkama — nii mõistis ta seda sõna tookord, hiljem sai ta aru, et sõnal on siiski otsest tähendust: töö jätab inimese ihule, eriti näole ja kätele nagu pooridesse sööbinud mustuse) mahapesematute jälgedega käed, kus vasakus keskmises sõrmes läikis kaks abielusõrmust — kaks ebaõnnestunud (või surmaga lõppenud) abielu —, seejärel vaatas ta korraks nägu, mis oli üles muktud ja väljaminekuks korda tehtud, ent mitte kallilt ega meisterlikult, hoopis odavalt–väljakutsuvalt silmapliiatsi, ripsmetuši ja huulepulgaga, näos oli hulgaliselt kurdusid ja kortse, mida polnud proovitudki kreemi või puudriga mahendada, kuid eks see juba maksa palju, hoopis rohkem kui silmapliiats või huulepulk; too naine on linna lähedalt maalt, otsustas ta, elab keskusesse või alevikku ehitatud ridamajas, juuretute majas, mis kunagi mitte kellelegi koduks ei saa, sinna tullakse, elatakse mõned aastad, et jälle mujale minna (õnne, pigem õnnetust otsima?), aga ta ei osanud oletadagi, millega too naine leivarahha võib teenida, ta oli neid ridamaju küll ja küll näinud, ent ei olnud kursis sealse eluga, oluga ja see kõik ei olnud tema jaoks kunagi oluline olnud; ootamatult tundis ta midagi naisele kaasatundmise sarnast, ta mõtles: viimased aastad on küll tolle elus viltu vedanud, ja oletas, et varasem elu oli naist rohkem hellitanud. — Teie pass, palun, — tegi kontrolör oma tööd, tegutses kindla stenaariumi järgi, mis ei jätnud kohta kaastundele, mõistmisele või ükskõik millistele tunnetele. — Mul ei ole dokumente kaasas, — ütles naine, mispeale paluti tal kontrolliga kaasa minna.

Naine oli tõusmas, ta nägu ei väljendanud ainsatki meeleliigutust, ei hirmu, ei kohmetust, otsekui ta oleks kõige vastu ükskõikne või hoopiski sääraсте olukordadega ära harjunud. — Oodake, — ütles ta kiiresti, — ma maksan trahvi ära, palju seda on? Ta oli seda ettevaatamatu valjusega öelnud: naine, piletikontrolör (ta oli kuulnud neid ka revidentideks nimetatavat) ja mitmed

kaasreisijad pöörasid oma näod tema poole, ilmed üllatunud, imestunud, uudishimulikud-äraootavad, karvamütsi näppiv vanamees surus mütsi pähe, tõusis, revident (komöödia „Revident“ seostus ta peas päheturgatanud ametinimega) astus sammukese tagasi, et vanameest mööda lasta, seejärel trügis ta istujate põlvede vahelt (naine oli kohe uuesti ta kõrvale istunud) läbi ja võttis platsi vabanenud kohale, leidis taskurätiku ja pühkis nina, tal oli väsinud ilme, tumedad sõõrid silmade all ning silmad läikisid palavikuliselt; ta on haige, külmetanud (kevadised ilmad), arvas ta põuetaskust rahakotti võttes: revident kirjutas kviitungit, otsis tagasiandmiseks raha, luges selle kaks korda üle, ja siis, sirutades tema poole kroonid (mida ta hoidis pikkade peenikeste sõrmede vahel, mille küüned olid heleroosaks lakitud), küsis ta ikka rangelt, vaoshoitud raevuga nagu õpetaja, kes üleannetult koolipoisilt aru pärib: — Miks te seda tegite? — Ma ei tea, — vastas ta viivu pärast, hetke jooksul kogudes end küsimuse ootamatusest, küsimuse mõttest, kohkumusest, et revident on aimanud midagi, mida ta ei saanud aimata, tema teadmisest, et nad on naisega võhivõõrad, aga samal ajal taipas ta, et vastus oli siiras (ta oli ju ise oma teguviisist üllatunud, ometi ei tahtnud ta seda endale hiljem motiveerida), ja just see siirus pahandas teda, justkui ta oleks siiski end ebasobivalt paljastanud, selle asemel et vastata mingi nüri vaimukuse või hoolimatu jõhkruusega; — Inimesi peab karistama, — ütles revident seekord väsinud, allaheitlikul häälel, ta tõusis ja seekord otsekui libises istujate põlvede vahelt läbi ning kitsas vormiseelik tõi nähtavale ta silmatorkava tagumikukumeruse.

— Ma ei tea kohe, kuidas teid tänada, vaadake, ma pidin raha saama... — alustas naine vaikselt häälel, peaaegu sosinal, kuid ta katkestas teise kõne öeldes: — Ah, unustage ära, — ja seda samamoodi poolihääli, misjärel ta pea pööras ja aknast välja vaatas, kus ere leek naapolikollast kulurohtu noolis — see oli kahe helesinistes tunkedes poisikese töö, kes tuld ja sinist suitsu vahtisid, ühel käed puusas, teisel käsi lahasega kaelas; inimesi peab karistama, mõtles ta, ma ütlesin, et unustage ära, mõtles ta, aga ega kumbki neist ei lase vahejuhtumil peast olematusse kaduda, juba ta tunneb enda vastas naise keha soojust, kergelt põlvesurvet tema põlve vastu, mis nõrgeneb, siis tugevneb, mis on kui karglev ja klähviv koer, kes teist koera mängima kutsub; erutus ta kehas on järele andnud, aga valmis iga hetk jälle püsti kargama just nagu fanaatik spordivõistlusel; nüüd on põlvesurves jultunud väljakutset, kiimalist valmisolekut, ja kui ta tahtmatult vastab survele, kuuleb ta jälle summutatud ohet või õhkamist ja nüüd pole tal enam kahtlust naise mõtetes ja ta peab mõistatama, mis sundis naist teda valima teiste isaste seast oma kire rahuldamiseks (naine ju istus ta kõrvale ja hakkas kohemaid kontakti otsima), ta ei ole nii rumal, et peaks oma välimust kes teab kui atraktiivseks, aga enesearmastus hellitab eneseimetlust ja pealegi pole siin muud motivatsiooni leida — küllap ma olen lihtsalt tema tüüp, otsustab ta veelgi enam elevile minnes, järjest rohkem lastes end sellest kõigest kaasa kiskuda, end mängu haarata, talle näib, et see on praegu ainukene võimalus iseendast ja oma tinarasketest mõtetest eemalduda, edasi lükata edasilükkamatut, võita aega — rongi kaheksaminutine hilinemine on niigi kõik

kaheldavaks muutnud, kaheksat minutit võib kasvatada kaheksakümneks ja tõenäoliselt on lõpptulemus sama.

Ma peaks, aga ma ei räägi temaga veel, mõtleb ta aknast välja vaadates, kus majad tulevad vaatevälja, et sealt sama kiiresti lahkuda. Kui rong hakkab järgmises peatuses pidurdama, tõusen püsti ja ütlen naisele, et ta tuleks minuga kaasa, ta ei tule kohe, alles veidi aja pärast seisab minu kõrval, katkise klaasiga rongiukse avanemist oodates, ning me astume inimtühjale platvormile, mida mööda hakkame sõnatult minema, lühike tänav viib meid maantee äärde, kus peab hulk aega ootama, et autodevoolu vahelt läbi pääseda ja jõuda teisele poole teed viltuste määndidega metsatukka, ma käin veidi eespool, tunnen seljaga, kuidas ta järgneb mulle, kuni märkan madalate luidete vahel kändu, millel võiks istuda, siis süütan sigareti, tõmban üle hulga aja suitsumahvi, naine seisab mu ees, väga lähedal, vaatab ülevalt alla ja küsib ebaledes, mis nüüd saab, mispeale libistan käe üle ta jaheda jala ülespoole, kuni sõrmed kohtavad sooja ja limast, naine on sulgenud silmad, ta keha on valmis andumiseks, aga mõistus räägib veel vastu — mitte siin, — ütleb ta lämbuval häälel, lähme minu juurde, lapsed on koolis; ta keha on valmis andumiseks, aga mõistus käsib olukorda võimalikult kasulikult ära kasutada: — kas teil oleks võimalik mulle natukene raha laenata, — paluks ta häbelikult kogeldes, aga samal ajal olles moraalselt laostunud ja kõigeiks valmis; tal ei ole rahast kahju, vastupidi, ta oleks ise pakkunud raha — laenuks —, sõnatult võtab ta taskust paar rahatahte, ja kui naine on need ära peitnud, sulleb too silmad ja on paokvil huultega suudluseks valmis, ta muigab, ja nagu poleks valmisolekut märganudki, nõõbib lahti naise pluusi, tõmbab põialt kummi taha haakides maha naise püksid, tirib lahti oma püksiaugu ja naist ettepoole kallutades hakkab talle tagant suruma, jõuab üksnes paar liigutust teha, kui juba tuleb, tuleb lõputu tühjusetunne, jälkustunne iseenda ja eelkõige naise vastu, ta tahaks kõike olematuks muuta, aga veel rahuldumata naine kipub õrnutsema, naise sõnad, just sõnad ajavad ta raevu ning ta ei taha mõelda, mis siis võib juhtuda, temas säilib kujutluspildi erutavam pool, eriti see, kuidas ta end naise sisse surub, väga võimalik, et seiklus (see on ju seiklus!) kujuneb hoopis teistsuguseks ja meeldivaks (millesse on küll vähe usku), juba ta teab, et just selline räige alatoon mõjub erutavalt, aga kui maastikupilt näitab jaama saabumist, ei tule tal sõnad äkki suust välja.

Süda peksleb, ta tõuseb, vaatab korraks naisele otsa, märkab tolle suu nurgas väikest valget armi, umbes sentimeetri pikkust, otsast hargnevat, naine manab näole naeratuse, mis muudab ta hetkeks kaunimaks, kui ta on, ta naeratab vastu, tunneb oma naeratuse virilust ja valmismõeldud tekst jääb temas kinni, ta taipab, et pole säärast seiklust tõsiselt võtnud, on üksnes mänginud mõtetega, teinud näo, et tahab seda, mida tegelikult ei soovigi, mille eest ta loomus esimesel võimalusel sääred teeks, ta ei ole poisike, kes end säherdusse naeruväärsesse loosse segada laseks, ta pole talle keelatud filmi vaatamas, ta põlgab seda elu rataste vahele jäänud, moraalselt laostunud naist, murdosa sekundist kaalub, kas mitte astuda kontsa ja kogu oma keharaskusega tolle saapanina peale, aga kohe leebub, sätib hoolega jalga, kui põlvede vahelt läbi

ronib, aga kui ta tuulisele platvormile astub, astub kümmekond sammu, liikudes koos juba liikuva rongiga (mõeldes, et maanteel on bussipeatus, sealsamas metsa veeres, viltuste mändide all, kust saab ta mitme bussiga otse kesklinna, kuhu tal vaja ongi), tunneb ta äkki teda jahmatama panevat kahjutunnet, just nagu oleks suur kala (lõhe, üle kümne kilone havi) viimasel hetkel landi otsast pääsenud, otsekui traavivõistlustel oleks hobune (kes kogu aeg sõitu juhtinud ja kelle peale ta priske summa raha pannud) hakanud otse finiši eel galopeerima; ta oleks just nagu ise ennast millestki (heast, kasulikust, meeliülendavast, kordumatust) ilma jätnud ja nüüd on sunnitud seda eluaeg taga leinama, kahetsema. Ta ei osanud oodata, et seksuaalne pinge (tasahilju võrsunud, järk-järgult nagu ronitaim ta jäägitult endasse mässinud) ei taha temast lahkuda, ahistab kuritegeliku pealetükkivusega ta mõtteid, hetkeks ta kaalus isegi võimalust jaamahoone tualettruumi põigata (haisev, uriinist leemendav, väljaheitehunnikud aukude ümber põrandal), aga kohemaid raputas teda jälkusevõdin — liiatigi s e e tundus eriti naeruväärse võimalusena, mille ta vahetas kiiresti välja hoopis lootusrikkama võimalusega, et naine vahest ikkagi on rongi pealt maha tulnud (alles viimasel hetkel, siis kui ukсед just sulgumas ning vile kõlanud), ning nüüd, praegu, just selsamal ajamomendil, lisab sammu, et talle järele jõuda, temast ette minna — end tema silmade jaoks nähtavaks muuta; ühtäkki ta ei pidanud enam säärast võimalust naeruväärseks, vastupidi, ta ihkas ja ihales seda, otsustas, et astub veel paar sammu platvormi ääre poole, sinnamaani, kus algavad allaminekutrepid, ning alles siis vaatab tagasi.

J. ALFRED PRUFROCKI ARMULAUL

*S'io credessi che mia risposta fosse
a persona che mai tornasse al mondo,
questa fiamma staria senza più scosse.
Ma per ciò che giammai di questo fondo
non tornò vivo alcun, s'ìodo il vero,
senza tema d'infamia ti rispondo.*

Eks lähme siis, sina ja mina koos,
õhtu samas kui patsient, kellest eeterlik narkoos
saand võitu, laotumas taeval kui lõikuslaual,
lähme piki neid teatud poolunustet tänavaid,
pominal kätkevaid
rahutut und mõnes odavas ühe-öö—urus
ja austrikeldreid, põrandad saepurus,
tänavaid, mis viivad sind kui tüütu argumentatsioon,
mil reetlik—süütu alatoon,
ühe kolossaalse küsimuse poole...
Oh ära päri, mis on see kõik,
eks tehkem ära see külaskäik.

Toas kulglevad naised, neil puudub rutt,
neil Michelangelost käimas jutt.

Kollane udu, selga vastu aknaruute hõõruv,
kollane suits, koonu vastu aknaruute hõõruv,
toppis keele õhtu soppidesse,
rentsililaugastel korraks liikumatult kõõlus,
laskis korstnate tahmal oma turjale langeda,
libises piki terrassi, tegi järsu hüppe,
ja nähes, et käes on mahe oktoobriöö,
keerask end ümber maja ja vajus unerüppe.

Ja tõepoolest, ongi vaja aega,
mis oleks aknaid hõõruva kollase suitsu jagu
rahus piki tänavat kanduda;

Moto tõlge: Kui usuksin, et see, kes mu vastust kuuleb, võib kunagi maailma tagasi pöörduda, siis see leek ei liigahtakski enam. Aga et keegi ei ole siit sügavikust iialgi elusalt naasnud — kui see, mis ma kuulnud olen, on tõsi —, siis vastan sulle häbi kartmata.

Moto pärineb Dante „Põrgust“ (XXVII, 61—66). Põrgu kaheksandas ringis tulega piinatav Guido da Monfelfro (keda karistatakse kuritahlike nõuannete eest) nõustub Dantele oma lugu rääkima, olles kindel, et küsija niikuinii ei pääse tagasi elavate hulka.
— (Tlk.)

vaja on aega, vaja on aega
teiste nägude kohtamiseks teha valmis üks oma nägu;
aega, mil tappa, aega, mil elu toetada,
tööde ja päevade aega kätele, mis tõstavad
üht küsimust, et see su taldrikule poetada;
üht aega sinule ja minule,
aega veel saajaks suureks otsustuseks
ja kõhkluseks ja taandumiseks saajaks,
et saada valmis tee ja leivaviilu ajaks.

Toas kulglevad naised, neil puudub rutt,
neil Michelangelost käimas jutt.

Ja tõepoolest, on ju vaja aega,
et mõtelda, kas julgeda, kas julgeda,
aega, et paotet uks taas vargsi sulgeda,
endal juba lage laik pealael —
(„Kui hõredaks jäänd ta juus! Kui kõhnaks kael!“)
mu sabakuub, mu lõug nii toekalt särigi kõrgel krael,
lips nooblit hilitset, nõel märkimist ei vääri —
(„Kui kõhnad käed!“ — „Ja vaadake ka sääri!“)
Kas tõesti julgeda
maailmaruumi rahu ohtu seada?
Ainsa hetke sees on aega vastukäivaiks otsusteks,
millest järgnev hetk ei taha enam teada.

Sest olen seda juba tundnud, teadnud —
kõiki neid õhtuid, hommikuid ja poolikuid,
teelusikhaaval oma elu välja mõõtnud hoolikalt;
ma tean neid hääli, mis on hääbuma end seadnud
koos muusikaga kaugematest tubadest.

Nii et kuis võiksin, lubage?

Ka need silmad on mul juba tuntud, teatud —
silmad, mis torkavad su napi fraasi otsa,
ja kui siis siplen, sein külge seatud,
vaadeldav vastu formuleeringute valgust —
kuis teeksin algust
ja sülitaksin südame pealt ära
kõik oma päevade ja teede põhjapära?

Kuis söandaksingi, lubage?

Ja neid käsigi kõik juba ammu teavad —
võrudega ehit, valged, tuunjad
(sealjuures lambipaistel udugarvus pruunjad!) —
kas see on kleidi parfüümihõng,

et sassi kisub mu mõttelõng?
 Käsi, mis puhkavad laual või õlasalli seavad.
 Kuidas võtaksin julguse, lubage?
 Ja kuid teeksin algust?

.....

Kas ütleksin, et olen hämarikus käinud
 kitsail tänavail ja silmitsenud suitsu,
 mis tõuseb üksildaste meeste piipudest,
 kes rinnutavad aknail särgiväel?

Ma pageks kui paar pragunenud sõrgu
 krabinal üle vaiksete merede põranda.

.....

Ja õhtupoolik, õhtu, magab nii rahuliselt!
 Põrandal siruli, sinu ja minu jalge ees,
 pikist sõrmist silut, unede palge ees...
 nii väsinud... või simuleerib...
 Kas peaksin nüüd, pärast teed, jäätist ja kooke,
 asjade käigule andma otsustava looke?
 Kuid ehkki ma olen nutnud ja paastunud, nutnud ja palvetanud,
 ja vaagnal näinud oma pead (mis kergelt kiilastunud),
 pole prohveti kahtlane au mulle isegi viirastunud;
 ma olen näinud oma kõrghetke tuules vilkumas
 ja igi-Lakeid mu mantlit hoides sõnatult ilkumas,
 ja lühidalt öeldes, ma kartsin.

Ja kas tasub üldse vaeva — ega vist? —
 pärast tasse, marmelaadi, teed,
 keset portselani, keset jutlemist
 kas tasub hambad naeratades asja tuuma lüüa,
 maailm tihkeks palliks muljuda,
 saatmaks see teatud kolossaalse küsimuse poole,
 ja öelda: „Olen surnuist tõusnud Laatsarus,
 kel lasti teisest ilmast väljuda,
 et öelda sulle kõik — ma ütlen sulle kõik.“ —
 kui keegi, kohendades patja, silmis mõistmatus,
 võib kosta: „Ma ei mõelnud üldse mitte seda,
 see pole üldse see.“

Ja kas tasub üldse vaeva — ega vist? —
 pärast loojakuid, jalgväraavaid ja märgi kõnniteid,
 romaane, teed ja seelikute aeglast vedamist

üle põrandate — ja veel paljut muud? —
Võimatu on öelda seda, mis ma mõtlen!
Kuid nagu maagiline latern heidaks närvimustri sirmile:
kas tasub vaeva ülepea,
kui keegi, patja sättides või heites salli kõrvale,
pöörduks akna poole, öeldes: „Ma ei tea —
see pole üldse see,
ma ei mõelnud üldse mitte seda.“

.....

Ei! Mina pole Hamlet ega printsiks mõeldudki;
ma olen üks õukondlasi, kes kõlbab
rongkäike korraldama, algama mõnd asja,
nõu andma printsile; hea tööriist iga toll,
aupaklik, rõõmus, kui on tarviline,
täis elutarka kavalust, pedantlik,
pateetiline, samas pisut tömp,
aeg-ajalt, ausalt öelda, õige jantlik —
aeg-ajalt enam-vähem Loll.

Pea vanadus jaol... pea vanadus jaol...
pea näotud kortsud mu pükstel ja näol.

Kuhu teen seitli? Vast üks virsik süiski vahel?
Valged flanellpüksid jalas, jalutan, pilk lahel.
Ma olen kuulnud näkineide laulmas omavahel.

Ei arva, et minule kunagi laulaks neist keegi.

Olen neid näinud lainte turjil sööstmas
ulgumere poole, terveid karju,
sugedes oma mustade ratsude valgeid harju.

Mere tubades me viibime ju veelgi,
peas adrupärjad meretütrelt, pruun ja ruske segi,
kuni inimhääled äratavad meid, ja upumegi.

1910—11

Esitrukk ajakirjas („Poetry“, Chicago), 1915
Esitrukk raamatus („Prufrock and Other Observations“), 1917

Inglise keelest tõlkinud PAUL-EERIK RUMMO

„Prufrocki armulaul“ (*The Love Song of J. Alfred Prufrock*) oli autori esimesi suuremaid luuletöid, millega ta ise sõprade ärgitusel enam-vähem rahule jäi (küll alles hulk aega pärast selle valmimist, olles poeemi vahepeal väidetavalt täiesti unustanud ja katsetades parajasti üleminekut luuletamisele prantsuse keeles) ja millest sai tema esimese luuletuskogu nimitekst. Võime siin selgelt kuulda eelkõlasid TSE elupikkusele siseheitlusele pika puritaanliku traditsiooniga, mille pärijaks ta oli, heitlusele, mis tõi ta tagasi Vanasse Maailma ja viis usuvahetuseni.

„Prufrocki“ minategelast ümbritsev linnapilt, interjöörid ja õhkkond pärinevad St. Louisist, mis oli TSE sünnilinn, ja Bostonist, mis oli tema esimene ülikoolilinn (õppis Harvardi ülikoolis 1906—1909). Eriti Bostoni seltskonna maneerne konventsionaalsus näib teda ängistanuvat, mässu asemel esile kutsudes siiski pigem pidevat põgenemissoovi, mis on üks „Prufrocki“ kordusmotiiv.

Võrreldes autori mõnevõrra hilisemate luuletöödega, eriti muidugi „Ahermaaga“, on „Prufrock“ sootuks lihtsam ja allusioonivabam tekst. Siiski, kus jutt on „töödest ja päevadest“, seostub see kindlasti Hesiodosega, ja see seos on ilmselt irooniline: Hesiodose maaharija asemele on astunud žestikuleerija, kelle käed tõstavad mingeid küsimusi ja pillavad nad seejärel pahaaimamatu vestluspartneri ette. Mõõda merepõhja pagevas krabis, eriti kui poeemi üheks läbivaks motiiviks on vananemine ja ka „Hamlet“ võetakse mängu, on uurijad oletanud vihjet Hamleti sõnadele: „...sest teie, isand [Polonius], võiksite saada sama vanaks kui mina, kui oskaksite krabi kombel tagurpidi liikuda.“ Prohvet, kelle maharaiutud pead eksponeeritakse liual, on muidugi Ristija Johannes.

„Prufrocki“, nagu ka „Ahermaad“ on teistesse keeltesse tihti tõlgitud toortõlkelähedase absoluutse vabavärsina, põhjenduseks peale muu TSE legendaarne ülitäpsus ja „kuivus“. Seekord püütakse siiski jäljendada algteksti kapriisset rütmi ja riimistikku, milleta oleks teose vaimust raske aimu anda. Nagu sellisel puhul paratamatu, on vastetes kadusid ja asendusi — tahaks loota, et mitte lubamatult suuri või võõrastavaid. Ega jutte TSE „kuivusest“ tulekski võtta tapva ühesusega: „romantilise“ udutamise vastane oli ta küll algusest peale otse programmiliselt, kuid mõnede oma varasemate luulepüüdluste raskepärasusest vabanes TSE suuresti Laforgue'i liikuva ja musikaalse värssi eeskujul.

„Prufrocki“ üks vahepealseid tööpealkirju olevat olnud „Prufrock naiste seas“. Põhiliselt ema, hoidja ja õdede hoolest ümbritsetuna kasvanud luuletajal võis olla tõsiseid raskusi oma suhte kujundamisel naisesse erootilise olendina (nagu arutleb TSE monograafia autor Peter Ackroyd), seda enam et ta unitaristist isa suhtus seksuaalsusesse kui jalestusväärssusse. Ka see on osa TSE suurest eluheitlusest, mis kajastub ta luuleski kõige tolle programmilise objektiveerituse ja kõrge abstraherituse juures. Ackroyd jutustab lõbusa episoodi TSE vanemast põlvest, mil ta oli juba üldtunnustatud kirjanduspaavst ja nobelist. Keegi ajakirjanik palunud tal pärast üht külalisloengut Ameerikas rääkida midagi „J. Alfred Prufrocki armuelust“, mõeldes ilmselt siintoodud poeemi, kuid vaevumata meeles pidama selle pealkirjagi. „Ma kardan, et J. Alfred Prufrockil ei olnudki suuremat armuelu,“ vastanud Eliot surmtõsiselt pealtnägijate lõbuks. Vastuse humoorikus lubab uskuda, et autoril oli selleks ajaks paremini vedanud kui tema noorpõlve *alter ego*’l.

P.-E. R.

Bistroosse astus mees, tekitades sellega aurupilve. Ta võttis koha sisse baarileti ääres, hiivates end puki otsa, millega kutsus esile valges kuues ja verejanulise ilmega baarimehe ilmumise. Kõik lauad olid hõivatud, inimesed nende taga istusid omaette. Kelnerid haigutasid. Uustulnukas vaatas hoolega ringi enda ümber, ei, ühtegi vaba kohta ei leidunud, niisüis tuli tal vastata küsimusele, mille teine oma ilmumisega oli talle nüüdsama esitanud.

„Mulle palun klaas vett.“

„Hüva,“ vastas baarimees.

Ta heitis külalisele aupaklikult uuriva pilgu ja asus töö kallale. Ta võttis suure klaasi, keerutas selles jäätükki, heitis purika vastikusega eemale, haaras veekarhvini, asetas uduse klaasi letile, pani veeanuma selle kõrvale.

„Palun,“ lausus mees.

Teine valas endale klaasi vett ja rüüpas väikese sõõmu. Jäi siis tardunult, mõttes istuma. Inimesed laudade taga, mehed, naised, istusid omaette.

Baarimees oli süüvinud teistesse toimingutesse. Väljas külmetas. Seinakell, pealegi veel elektriline, jäi metafüüsiliselt taha. Trullakas kassapidaja tukkus.

Mees võttis klaasi käte vahele ja mekkis jälle lonksukese vett. Orkester alustas rantsuviisi. Mõned inimesed tõusid ja hakkasid üksteisega põimunult joonistama põrandale keerulisi kaari. Baarimees võttis salamisi tubli klõmaka džinni. Üks ajalehemüüja tuli ja läks, rõhutuna kogu trükiuniversumist, mida ta kaenla all kandis, ning tegeliku või jäädvustatud maailma kurjusest. Osutid olid numbrilaual kokku saanud, mida juhtub kaksikümmend korda ööpäevas. Lõpuks avanes uks uuesti ja sisse astus naine.

Ta märkas otsekohe meest, keda oli otsinud, ja istus ta kõrvale. Baarimees ilmus välja.

„Kas te annaksite mulle teise klaasi vett,“ ütles mees, „see on juba leigeks läinud.“

„Ehk soovite seekord mineraalvett?“

„Ei,“ vastas mees.

„Ja preilile?“ küsis baarimees.

„Mitte midagi,“ vastas naine.

„On see kõik?“ küsis baarimees õhkõrna jultumusvarjundiga.

„Jah,“ vastas mees, „see on kõik.“

Baarimees serveeris uue klaasi vett. Ta pani sellesse tüki jääd.

„Noh?“ küsis naine mehelt.

„Ei miskit. On ikka elu!“ pomises mees.

„Nalja siin pole,“ ütles naine.

Ta laskis pilgul ringi käia.

Keegi prillidega tüüp tantsitas üht lõbunaist publikule mõeldud paade ja klaverimängijale määratud naeratuste saatel. Ta paistis olevat pisut vintis ja natuke vormist väljas.

„Mõni raamatupidaja, kes on kassaga jalga lasknud,“ ütles mees.

„Arvad sa?“ küsis naine.

„Seda on kohe näha.“

Mõned tüübid tantsisid, müts peas.

„Lõbus koht,“ ütles mees.

„Jah,“ vastas naine.

Muusika vaikus ja viulimängija seadis oma pilli käsivarrele tasakaalu, ajades samal ajal juttu üksinda lauas istuva naisega. Tantsijad läksid tagasi oma laudade juurde. Raamatupidaja tegi seda ülepakutud maneerlikkusega. Üks hobune, kes istus baarileti ääres, kallutas end ja pani naisele ette, et see jookks koos temaga ühe klaasikese, samuti nagu härra, kes on naisega kaasas.

„Mis ta sust tahab?“ küsis mees. „Tahab ta sind tantsima kutsuda või?“

„Ei,“ sosistas naine, „ma arvan, et ta tahab meile ühe klaasi välja teha.“

Hobune oli puki otsast alla tulnud ja jagas nüüd neile kummardusi, viibates esijalgadega laias kaares. Tal ei paistnud kõik sõnad päris hästi meelde tulevat.

„Teie,“ selgitas ta, „teie mõlemad joote koos minuga ühe klaasikese.“

Mees vaatas talle tuseselt otsa.

„Täna,“ ütles ta külmalt.

Hobune ei paistnud olevat oma loomulikus olekus. Naine oli pisut kohkunud. Mees küsis talt, kuidas käib tädi Charlotte'i käsi. Tädi Charlotte oli nende jaoks väga tähtis. Naisel aga oli hobuse kuuldes piinlik tädi Charlotte'ist rääkida. Ta hiilis vastustest kõrvale. Hobune ootas, muide, kannatlikult, et nad oma kahekõne lõpetaksid.

Vintis raamatupidaja poolt heldelt kinni makstud, oli orkester taas oma kohale asunud ning alustas popurriid sajandivahetuse valssidest. Hobune rapsas korra oma pikkade jalgadega, ning kasutades ära pausi, mis oli tekkinud vestlusse tädi Charlotte'ist, lausus järgmist:

„Võib-olla te arvate, et ma olen vintis? Absoluutselt mitte. Absoluutselt mitte. Absoluutselt mitte.“

Ta skandeeris neid sõnu graatsiliste kummarduste saatel. Seejärel vaatas ta oma hirmuäratavaid silmi pööritates neile otsa. See oli suur, üleni must suksu, natuke lahjavõitu, kabjad kenasti läikimas ning saba lokitud ja violetse paelaga kokku seotud.

„Ei, ei, ma ei ole üldse purjus, ma lihtsalt ei oska alati oma liigutusi, oma kõnet, oma sõnu...“

Ta näis järele mõtlevat:

„Oma vestlust vaos hoida. Ma pean... ma pean...“

Ta näis järele mõtlevat:

„Kohanema. Jah, just nimelt: kohanema.“

Ta naeratas laialt, paljastades oma tugevad kollakad hambad, mille vahedes võis siin–seal märgata heinapuru.

„Kohanema,“ kordas ta õndsalt.

„Mis asja ta tahab?“ pomises mees.

„Ega sul äkki suitsu pole?“ küsis talt naine, ilma et oleks hobusest välja teinud. „Ma olen enda omad maha unustanud.“

Mees ulatas talle paki „Gauloise“i“. Hobune aga pistis ühe jala kärmelt oma sadulatasikusse ja tõmbas sealt välja punase ja kullaga kirjatud karbikese. Ta avas selle. Karbikeses olid kokku murtud ja sigarillodeks punutud õletuustid. Hobune pakkus üht neist naisele.

„See on küll mingi kaabakas,“ sosistas naine.

„Ole nüüd mõistlik,“ soovitas mees vaikselt.

„Ei, tänan,“ ütles naine, „ma eelistan „Gauloise“i.“

Hobune pakkus mehelegi, kes ütles samuti ära.

„Mina ka. Muide, ma ei suitseta kunagi õhtul pärast kella üheksat.“

Hobune vaatas neid kahtlustavalt. Nad naeratasid talle armastusväärsest vastu. Naine süütas oma Gauloise'i. Mees ei süüdanud midagi. Hobune tegi veel mõne asjatu katse. Lõpuks pani ta karbikese sadulatasikusse tagasi. Sel silmapilgul prantsatas vintsi raamatupidaja põrandale ning kelnerid hakkasid serpentiine pilduma, tehes näo, nagu pakuks see neile suurt lõbu.

„Mis sa arvad,“ ütles mees, „võib-olla prooviks tädi Charlotte'i käest laenata?“

„Ta on nii kitsi,“ vastas naine.

„Sellegipoolest, meie olukorras...“

„Eks tee proovi,“ ütles naine, „sind ta armastab väga.“

„Ma tean. On alles jama! On alles elu!“

Hobune ootas väarikalt, kuni nad oma jutu lõpetavad. Pärast viimast hüüatust arvas ta, et on saabunud õige aeg vahele segada.

„Ka minul on tädi,“ ütles ta sarmikalt. „Ja teie joote koos minuga ühe klaasikese,“ lisas ta juba ähvardavamalt.

„Mis,“ alustas mees, aga peatus siis, et juua lonks vett.

„Kas te olete hiinhnhm?“ küsis naine armastusväärselt.

Hobune näis küsimusest vaimustusse sattuvat. Ta hakkas jälle oma pikkade jalgadega vehklema ja silmi pööritama.

„Mitte hiinhnhm,“ hirnus ta, „mitte hiinhnhm. Hoopiski mitte hiinhnhm. Arvake ära!“

Ta kallutas end nende poole, silm säramas, justkui oluksid nad portsjon kaera. Või koguni kaks.

„Mitte hiinhnhm,“ jätkas ta visalt. „Mõistatage!“

Niisuguse mõistatuse ette seatud, ei teadnud mees ja naine, mida vastata.

„Millal võiks teda vaatama minna?“ küsis mees naiselt.

hiinhnhmid — arukad hobused Jonathan Swifti „Gulliveri reisidest“.

„Ei, ei,“ hüüatas hobune laia naeratusena, „muudest asjadest mitte rääkida. Mõistatage!“

„Hiinhnhm,“ ütles mees alistunult.

„Ei, ei, mitte hiinhnhm, mitte hiinhnhm.“

„Siis ma ei tea,“ ütles mees alla andes.

Hobuse naeratus muutus üha isalikumaks.

„Kuulge nüüd. Mõelge hoolega. Üks kuulus linn. Mõistatage! Mõistatage!“

„See käib juba mõistuse peale,“ ütles mees läbi hammaste.

Aga hobune naeratas ikka oma laia naeratus, näidates hambaid.

Naine tegi katset:

„Auteuil?“

„Ei,“ hõiskas hobune, kes oli sellest väikesest mängust üliras vaimustuses.

„Le Tremblay?“

„Ei, ei.“

„Chantilly?“

„Ei, ei, ei.“

Naine loetles teisi hipodrome. Aga vastus oli ikka ei.

Lõpuks jõi mees oma klaasi tühjaks ja ütles hobusele:

„Me ei tea.“

Ning naisele:

„Kas sul ei ole janu? Sa ei taha klaasi vett?“

„Mina teen teile välja,“ kuulutas hobune võimukalt. „Aga jätame selle hetkeks kõrvale. Niisiis teie mitte teadma? Ma tahan öelda: teie ei tea?“

„Ei,“ vastas naine.

„Olgu. Ma olen Troojast.“

„Ah!“ hüüatasid mees ja naine.

„Ma olen troojalane,“ kordas suksu.

„Ah troojalane,“ kostsid mees ja naine.

„Jah, ma olen Troojast,“ hirnatas hobune, kelle edevus oli jõudnud haripunkti.

„Ta ei ole vintis,“ ütles mees, „ta on pilves.“

„Muide,“ ütles trooja hobune, „ma näitan teile kohe oma tõuraamatut.“

Ta heitis ühe esijala tahapoole ja tuhnis oma sadulataaskus. Ta õngitses välja võidunud märkmiku ja hakkas seda palavikuliselt lehitsema. Mõned leheküljed oluksid nagu sõnnikust plekilised.

„Soh, näete nüüd, ma olen sündinud Troojas. Aga isa on mul sündinud Saratogas ja ema Epsomis. Neil mõlemal oli kaks jalga. Mina tahtma öelda: kummalgi kaks jalga. Kuid mul on ka esivanemaid, kellel oli neli jalga.“

„Ei või olla,“ kahtles mees.

Ta pöördus baarimehe poole ja tellis kaks klaasi vett.

„Homme oled sa ikka veel kuival,“ ütles naine.

„On see kõik?“ küsis baarimees.

„Jah,“ vastas mees.

„Pidage, pidage,“ ütles hobune baarimehele. „Mina teen välja.“
Baarimees kõhkles.

„Andke meile mõlemale klaas vett,“ ütles mees.

„Jajah, kohe varsti me joomme koos ühe klaasikese, kuid mina teile andma veel üks asi mõistatada. Ma tahan öelda: mul on teile veel üks küsimus.“

„Laske käia,“ ütles mees pingutatult lahkelt ilmel, mis reetis rohkem ta näo ülaosa.

Hobune pani oma tõuraamatu sadulataskusse tagasi ja tõi lagedale heinasuitsud.

„Ei? Teie ei suitseta?“

„Ei,“ vastasid mees ja naine kooris.

Hobune pistis sigarillo kindlamini hammaste vahele ja küünitas baarimehe tulemasina poole. Ta tõmbas paar mahvi, lähetaades suitsupilvi lae poole. Ta näoilme oli leebunud, silmad näisid reetvat teatud rahulolu. Ning samas ka upsakust. Ta jätkas oma kõnet niimoodi:

„Minu ametit ei mõistata te arvatavasti iialgi ära.“

„Te teete sporti!“ pakkus naine arglikult.

„Natuke ma aeg-ajalt teen,“ vastas hobune heatahtlikult. „Tõepoolest, vahel harva ma jooksen, kuid ainult härrasmeeste jooksuvõistlustel. Ei-ei. Ma olen üliõpilane.“

„Kas te õpite botaanikat?“ küsis mees, püüdes olla nii irratsionaalne kui võimalik.

„Sinnapoole, sinnapoole,“ vastas hobune tähtsalt. „Täpne olles — geneetikat.“

„Mida?“ küsis naine.

Baarimees, keda asi äkki huvitama hakkas, püüdis vestlusse sekkuda.

„Kas härra tegeleb geneetikaga?“ küsis ta hobuselt.

„Täpipealt.“

Parajasti oli muusikas väike vaheaeg. Pillimehed kinnitasid keha. Vintis raamatupidaja oli halbade elukommetega naise käte vahele lõplikult kokku varisenud. Tasane sumin oli ainus, mis kohalolijate vaimutegevusest märku andis.

Hobust ümbritses nüüd mingi tühimusega segatud aupaiste. Ta oli sellega ülimalt rahul. Ta hakkas tähtsalt seletama:

„Jah, see on teadus, mis puudutab üpris erilisel moel minu perekonda. Kujutage ette.“

Ta lasi oma suurtel silmadel ringi käia, veendumaks, et kõik teda hoolega kuulavad.

„Kujutage ette,“ jätkas ta, „mu vanataat oli kentaur ja vanamemm mära. Ning vastavalt Mendeli seadustele ongi tulemus selline.“

Ja ta patsutas endale kabjaga õrnalt ja natuke pedantselt vastu rinda.

„Kuid mul on öde, kellel on kaks jalga,“ lisas ta uhkelt. „Ta on Tabarinis tantsija.“

Ta naeratas võluvalt.

„Teda võib ennekõike näha numbris, mille nimi on „Võitlus amatsoonidega“.“

Ta pidas väikese pausi ja saatis mahvi heinasuitsu lae poole.

„Tal on seal väikese hobuse osa.“

Veel üks paus.

„Eks need ole elu pisinööked,“ võttis ta kokku.

Baarimees pahvatas vaimustatult naerma.

Mees ja naine püüdsid manada näole mingit grimassi.

„Ta laseb seda oma drinki meil oodata,“ pobises mees poolihääli.

Baarimehe terav kõrv püüdis vihje kinni. Ta küsis rõõmsalt:

„Mida ma tohin daamidele ja härradele pakkuda?“

„Just, just,“ hirnatas hobune, esijalgadega jälle korratult vehkima hakates.
„Üks klaasike, ma teen teile välja ühe klaasikese.“

„Mida sa võtad?“ küsis mees naiselt.

Naine kõhkles viivu.

„Ühe gin-fizzi,“ ütles ta lõpuks.

„Üks gin-fizz preilile,“ kordas baarimees üha kasvava innuga.

„Mulle ka üks gin-fizz,“ ütles mees.

„Ja härrale?“ küsis baarimees hobuselt.

„Gin-fizz,“ ütles hobune.

„See teeb kokku kolm gin-fizzi,“ möiratas baarimees.

Ta tormas oma seadeldiste juurde, samas kui orkester asus kaabutatud tantsijate ühisel nõudmisel taas mängima uut valikut sajandivahetuse viisidest.

„Sul on õigus,“ ütles naine mehele, „meil ei jää muud üle. Sa pead minema tädi Charlotte'i käest laenama.“

„Ma lähen homme,“ ütles mees. „Aga asi on naljast kaugel.“

„Ja mis te arvate, kui vana ma olen?“ küsis neilt hobune.

Nad pöörasid oma näod tema poole.

„Nelikümmend,“ ütles naine kõlatul häälel.

„Hull oled või,“ ütles mees talle vaikselt, „nüü vanalt on hobune juba kärvand.“

Ta pöördus hobuse poole.

„Ei,“ ütles ta. „Kaks ja pool, kolm.“

„Õigus,“ ütles hobune rahulolevalt.

Siis vahetas ta nägu äkki ilmet ja muutus täiesti kalgiks.

„Kuid miks teie ütlesite: kärvand?“ küsis ta mehelt.

„Mina?“ vastas mees teeseldult süütu ilmega.

„Jah, teie,“ ütles hobune. „Miks teie ütlesite: kärvand?“

„Ah jah,“ ütles mees muretult. „Kärvand. Kärvand.“

„Jah, kärvand,“ ütles hobune.

Ta kukkus esijalgadega ägedalt sahmima, siis lõi äkki mitu korda hoogsalt takka üles. Tantsijad tõmbusid aupaklikult eemale.

„Kärvand,“ hirnus ta, „te ütlesite kärvand.“

„Ma rääkisin tädi Charlotte'ist,“ ütles mees.

„Just-just,“ hüüatas naine, „me rääkisime nüüdsama tädi Charlotte’ist.“

„Kes varsti ära kärvab,“ lisas mees.

Nad pahvatasid vandeseltslaslikult naerma.

Hobune oli silmanähtavalt rahunenud. Ta vaatas neid nüüd oma ovaalsete rangete silmadega.

„Siin ongi daamide ja härrade kolm gin-fizzi,“ ütles baarimees klaase külaliste ette asetades.

„Ei,“ ütles hobune.

Osava ja väarika kabjalöögiga libistas ta teised gin-fizzid enda oma kõrvale.

„Minu kolm gin-fizzi,“ ütles ta.

Ta pöördus rahulikult ja väarikalt oma kahe sõbra poole.

„Tädi Charlotte,“ selgitas talle mees, „ta kärvab varsti maha.“

Hobune ei vastanud.

„Olgu, ta käib mõistuse peale,“ ütles mees naisele. „Läki.“

Nad ronisid puki otsast maha.

„Head õhtut,“ ütles baarimees osavõtmatult.

„Head õhtut,“ vastasid nad.

Nad peatusid ukiselävel.

Oli hakanud lund sadama.

„Sul saavad veel jalad märjaks,“ ütles mees.

„Mis parata,“ ütles naine.

Nad pöörasid ringi ja nägid hobust, kes oli juba kaks gin-fizzi alla kulistanud. Hobune tegi näo, nagu ei paneks ta neid tähele. Ta asus kolmandat jooma. Läbi kõrrre.

Nad väljusid.

„Sitt ilm,“ ütles mees.

„Ära torise,“ ütles naine.

„Homme ma lähen ja laenan tädi Charlotte’i käest raha,“ ütles mees.

Prantsuse keelest tõlkinud VLADIMIR INDRIKSON

RAYMOND QUENEAU (1903—1976) on kahtlemata üks eredamaid isiksusi XX sajandi prantsuse kirjanduses. Tema mahukat ja mitmekülgset loomingut (tosin luulekogu, poolteistkümmend romaani, esseed) iseloomustab eelkõige pidev katsetamine keele ja stiili vallas. Algtõuke selleks sai kirjanik arvatavasti sürrealistidelt, kellega ta 20-ndate teisel poolel, pärast filosoofiaõpinguid Sorbonne’is, tegi mõni aasta koostööd. RQ äärmiselt isikupärane keel on virtuoosne segu lamedast argikeelest ja slängist, teadlaste žargoonist ja ülevast poeetilisusest. Sellest tulenev mängulisus, millele tihti peale lisandub absurd, paroodia või must huumor, on RQ-le toonud sädeleva huumoristi maine. Tegelikult võib aga vaimukuse tulevargi taga aimata pessimisti, kelle jaoks elu on sünge farss, kus on küll võimalikud muutused, aga mitte paremuse poole.

RQ tuntumad teosed on „Exercices de style“ („Stiiliharjutused“) 1947, milles üks ja seesama seik on esitatud 99 eri stiilis, ja romaan „Zazie dans le métro“ („Zazie metros“) 1959. Siin avaldatav lühijutt on kirjutatud 1948. aastal.

Väljakult avanes tee võllasse.

See oli sama väljak, kus istus ... (Kolm Punkti) ja kõigi peale keelt kandis. Oleks tahtnud sülitada, aga sülg ei olnud.

„Klaasi tuhk,“ mõtles ..., aga tõstis käe, nii et see mõjus natsionaalsotsialistliku tervitusena. Kõigil telefonipostidel lipendasid gooti kirjas päevakäsud. Aasal mäletsevatel lehmadel jätkus aga tähelepanu ainult oma sisesekretsioonile.

Hamburg hüüatas sõjakalt:

„Kaotajate päralt on võit! Võitjad jäävad võitjateks! Üle säilmete sammub tulevik!“

Barakkide väljakul olid kõik näljased. Oli näljane ka ...

Väljak neelas kloaagina ahastuse sillerdavaid voogusid.

„Milleks sulgeda silmi, kui iga hetk on õudusunenägu?“

Hamburg lamas välivoodil ja silistas kärbsepiitsaga õrnalt häbemekinku. Paradiisis ei olnud krematooriume ja siin ei ole. On siin siis paradiis?

Et pimedas veskikivi käima panna, tuli jänessed oravarattasse ajada. Oma usinuse tasuks võisid nad veskikoridori nurkades jahutolmu lakkuda.

„Mis möldriks mina ka kõlban?!“ pahutses–tusatses Hamburg ja käratas kõrvaltuppa tentsikule:

„Kolm Punkti ülekuulamisele! Ja kähku!“

Õpetajate tuppa sisenes naispolitruk, kaenlas vintpüssi puust mudel, muhu seeliku alt välkumas villaste sukkade halvastinõelutud kannad. Hiljuti meenutas ..., kuidas ta oli tookord kükkasendist tõusnud ning pilgu sõjardnaise teistele kehaosadele kinnitanud. „Ja mis hea pärast mulle tookord heiaustusid kustunud vulkaanid?“ küsis ... endalt; jah, ... oli isegi diskreetne.

„Korda peetakse koridoris,“ meenutas ... oma nõrdimust, „aga siin!“, ja vaatas, kuidas sisenenu puupüssiga loodusteaduse õppeplakatil jäädvustatud siili sihtis.

Meenus veel õpetajate toas valitsenud sügav vaikus.

„Siil on kasulik loomake,“ oli naispolitruk viimaks lausunud.

Ööõhu iiling limpsas laual himuralt keelega paberipakki, mille Hamburg kiiresti massiivse kirjapressiga kinni kattis. Kahe silmapaari vahel laiutas täitmatu kuristik.

„Kas nahkhiirt oled näinud?“ päris Hamburg ilmsüütult.

Ja lisas:

„Seda, muuseumis, nõõpnõeltega alusele kinnitatut?“

„Jälle need putuktoidulised,“ ohkas ... sisimas ja lausus diplomaatiliselt:

„Ma olen näinud isegi öökulle. Muuseumides.“

„Muuseumis käia on turvaline,“ märkis Hamburg mõttetargalt.

„Turvalisem,“ soostus ...

„Millest? Ja miks?“ Hamburgi küsimused kõlasid nagu — misasjad?

„Mulle imponeerib süstemaatika.“

„Mulle tootmine.“

„Tootmine?“

„Jah. Surnud. Laibad.“

„Teie toodang on ebakvaliteetne. Praak.“

„See on poolfabrikaat. Me toodame ideed. Oma idee võitu.“

Ideed, mõtles Kes ei toodaks ideed? Kas just laibad on ideede katalüsaatorid? Ta jättis selle ütle mata.

Õise väljaku barakid näisid jänesepuuridena. Öö ja puur, eks ole see põgenemine. 1532 jänest puuris ja mitte ühtegi ristikehinaliblet.

Lööklaul „Põgene, vaba laps!“ oli veel rahva hinge laulmata. Suur mölder ihus suurt nuga ja ümises: „Mitte ainult leivast...“ Maailma vasak jalg kiskus krampi.

Teesklus on sajandiinimese soomussärk.

Igas möldris peitub lihunik.

Sõjamaalinguid kantakse näonaha siseküljel. Väljaspool on optimistlik ruuž.

Nii Hamburgi kui ka ... ilmes peegeldus öö rahulikum ja ilmsüütum pool. Tsivilisatsioonikiskjate varitsuskäikude metoodikat võivad lõvidki kadestada. Kõrgema tahte ohver võib olla nii usutleja kui vastaja.

„Me oleme valmistanud teile ebameeldivusi,“ haletses Hamburg.

„Me püüame vastata teile samaga,“ oli ... galantne.

„MEIE oleme kogemustes karastatud.“

„Mina karastun siin ja praegu.“

Nad tajusid üheaegselt endi — duellantide — võrdsust. Kolmele Punktile terendas selles väljapääsu päikesekiir.

„Te olete Dianana veetlev,“ lausus ta sirgjooneliselt, näpitsprillide kelmikalt helkides.

„Pigem olen ma Raudse Leedi rollis.“

„Rollis?“

„Rollis väljendub kutsumus.“

... muigas demonstratiivselt:

„Kutsumusest armastavad rääkida andetud näitlejad.“

... tõmbus kõssi nagu Aladdin, kes on öela Džinni välja kutsunud.

7

Kaugel idas, mägede taga pärlendas koit.

Äratuskellade halastamatu tirin lõpetas eesti lüpsjate üürikese une. Ehalkäija halvad aimused pühkis hetkeks meelest viimane märg suudlus, vahetatud kestendava värviga lakaluugil. Rindel algas taas kahurikanonaad, millele sekundeeris tööka väliskirjasaatja sulekrabin.

Taas kaevasid kamraadid haudu ajaloos tundmatuks jäävatele sõduritele.

8

Hamburg tõmbas lahti logiseva laua ainukese laeka ja võttis naeratades välja püstoli.

Kodukaku küünistes rabeles surmakrampides nahkhiir. Siilipere komberdas üle tankiroomikutest ülesküntud maantee.

„Ehk pakuksite suitsu?“ jätkus ...—I söakust lausuda, „ma olen näinud, et filmides nii tehakse.“

Hamburgi rõõm. Hamburgi ükskõiksus. Hamburgi viha. Kõigil neil tunnetel oli tuhat palet.

Hamburg tundis ennast alandatuna. Miks ei väeta selle intelligendi põrm juba põldu rukkirääkude kontserdi saatel?! Ta tundis ennast selles otseselt süüdi olevat.

„Meie sigaretid on ju ersats,“ lausus ta väga rahulikult.

„Aga käsi peseb kätt,“ vihjas Hamburg seejärel mõistatuslikult.

Hetkeks kõitsid mõlema tähelepanu kõrvaltoast kostvad sahisevad hääled.

„Ta teritab vist habemenuga,“ ütles Hamburg.

„Kas siis sellest,“ sirutas ... sõrme ettevaatlikult püstoli poole, „minu vastu veel ei aita?“

„Te mängite tulega.“

„Inkvisitsiooni tuleriitade kuma ulatub tänasesse päeva.“

„Tule ja mõõga varal on läbi aegade toimunud inimkonna enese-puhastus,“ kuulutas Hamburg. „Muutugem konkreetseks. Me vajame teie abi.“

Sigaretisuits pani ... läkastama.

„Kas relvade puhastamiseks?“ küsis ta.

„Jätke! Te tunnete neid!“ Hamburgi parem käsi joonistas õhku kujuka poolkaare.

„Ei tunne,“ vastas ... süütult.

9

Tulemäe jalami elanik ei roni iga päev kraatri servale piiluma, mis ürgjõud sügavuses toimetavad. Ta elab hetkele, mis võib kesta pika eluaja.

Savannides kasvab hõredalt puid, mille otsa kõrbekuninga ründe eest põgeneda. Pingviinide elu on pingetum kui hüljestel, kes elavad jääkarude naabruses. Jänesed aga karglevad muretult aasal, kuni kostab hagijate klähvimine ning vihisevad jahipüssihaavlid.

Pole hagija asi jahimehele moraali lugeda.

10

„Meelsamini pakun ma suitsule tuld kui tulistan,“ leebus Hamburg ootamatult.

„Õelge, olen ma vang?“ küsis

„Esialgu pigem pantvang.“

„See tähendab, öördaja,“ hakkas ... taipama.

„Kui soovite, siis võib teid ka nii nimetada. Mina ütleksin: informator. Me loome korda.“

„Uut korda,“ ironiseeris ..., „vana asemele.“

„Korda korda korda korda korda!!!“

Hamburgi sõnade kinnituseks lajatas kõrvaltoas pauk.

„Me ei taha, et relvad roostesse lähevad,“ kommenteeris Hamburg.

„Korra mõiste peaks nimelt seostuma roostes relvadega,“ iitsatas

„Seda korda aitaksin ma luua,“ jätkas ta.

„Jah?“

11

Nii olid nad teel läbi varahommikuse linna, ... ja Hamburg. Tülpinult mööda tühja linna kondava patrulli ohvitser austas Hamburgi paguneid parteilise käetõstega. ... tundis kihku talle samaga vastata. Oma hiljutisel välisreisil aga oli ta näinud, et tsivilistid nii ei käitu, rääkimata sellest, et kuulikartus oli tal veres.

... korteri välisuks kriuksatas hoiatavalt. Hamburgi käsi kobas instinktiivselt relvakabuuri.

„Siin majas on valitsenud aastakümneid rahu,“ sõnas korteriperemees, „tundke ennast nagu kodus.“

Hamburgi näoilmele võis järeldada, et sõna „kodu“ ei olnud ta ammu kuulnud. Ta ängas nagu muu seas koreda mundrikäisega üle silmnäo. Tahtmatut tundepalangut häbenedes küsis ta järsult:

„Kus siis on... need teie paberid?“

...-le sisendasid koduseinad uut kindlusetunnet. Ta lausus elumehelikult:

„Tõmmakem hinge. Ja muide. Siit korterist ei ole ükski kaunis naine väljunud enne, kui ma ei ole talle midagi pakkunud.“

„Paberid siia!“ nõudis Hamburg.

12

Savitahvlitele, pärgamendirullidele, kasekoorele, paberile, mikrofilmidele ja arvutimällu on jäädvustatud inimkonna reetmised ja aated. Rebane loeb meel-samini kitsetalle kui ilvese jäljesõnumit. Hundikarja ei vii eksitusse jänesehaakide salakiri lumel. Kõrgustest vutipesakonnale sööstev kanakull võib olla kirjaoskamatu. Konn toonekurge duellile ei kutsu.

Kuid jahihooajalgi ei jätku iga põõsa taha varitsejaid.

13

„Ega te Pariisi okupeerimas käinud?“ arendas ... oma rünnakut, võttes baarikapist pudeli kuldse sildiga „Cognac“.

„Minu elulugu ei puutu teisse!“ nähvas Hamburg.

„Sama palju kui minu oma teisse,“ kehtitas ... õlgu.

(Hamburgi elulugu: kasvuiga baltlasest isa kiriklas, isa kabinetil midagi ühist ruumiga, kus nad hetkel viibivad. Seinal krutsifiks, raamaturiulitel kontakt välisilmaga ainult teatmeteoste kaudu. Teismelise negativismi toitmas perekonnas valitsev imal silmakirjalik õhkkond. Kompensatsiooniks väärastuv maailmapilt, hüpertrofeeruv verejanu, põgenemine kodunt, mundrite maailm, „Drang nach Osten“.)

Hamburg ei suutnud tõrjuda hinge tungivat nostalgiavoogu. Märkamatu oli ta tühjendanud konjakipitsi ja hammustas singivõileiba.

„Sidrunit kahjuks ei ole,“ lausus ... ja üritas pilku koondada kogu oma mehelikku võlujõudu. „Või õnneks,“ parandas ta inspireeritult, „sidrun meenutab mulle alati naise rinda. Sellest ju teeklaasi viile ei löika.“

Suhete arendamist forsseerides oli ta teinud vea. Hamburg vihastas. Selles vihapalangus oli põlgus ka enda naiseliku ürgloomuse vastu, mis vägisi hakkas Hamburgi teadvuses kaost tekitama. Ta tühjendas taas pitsi, enne kui käratas:

„Te olete armetu, tühine mehike, kõnts, milles ohvitseri lakknahast saabas ennast määrib! Ma põlgan teiesuguseid!“

...-s peituv psühholoog muigas. Ta tundis, et oli astunud olulise sammu teel oma tahte maksmapanekule.

„Kõnts,“ lausus ta leebelt, „kui tal rääkida lastakse, võib muutuda kullaks. Kullateradel te ju ei trambiks.“

„Kas tõesti?“

Hamburg tajus vastumeelselt, et mees hakkab teda huvitama.

14

„Paradiis,“ meeliskles Hamburg, kelle raevuhoog kuhtus. Veel äsja oli ta pilguga valinud eset, mida aknasse paisates oleks klaasiklirin härinud selle maja olesklejate rahu, meenutanud, et käib sõda. „On siin siis paradiis?“ jätkas ta mõtet, valmis peaaegu möönma, et ongi paradiisisaarel. Tema, kunagi oma noorpõlveparadiisi ukse väljastpoolt pauguga kinnilöönu! Ei, naasmine ei ole nii lihtne! Ma ei taha paradiisi. Või tahan? Mul ei ole selleks õigust.

15

...-s ei olnud jälgegi ürgisa Aadama lihtsameelsusest. Pigem tõstis temas pead latsutajamao kavalus. Salvamisest nägi ta pääsemist, aga salvama ei pea tingimata mürgiga.

„Ma olen isegi Heidelbergis käinud,“ innustas ta ennast. „Olen Nietzschet lugenud. Olemata Üliinimene, olen ma siiski inimene ja miski inimlik pole mulle võõras. Vastane minu vastas on vaid tütarlaps, nagu neid kümneid ja kümneid on auditooriumis jälginud rohkem mind kui mu õpetussõnu, pilgus ihalus mind poodiumilt oma voodisse saada. On ju mõnel see kordagi läinud, miks siis mitte nüüd? Mundrid, püstolid ja mõõgad võib julgesti kõrvale heita, maksavad madu ja õun.“

16

„Tõepoolest: jumalate jook!“ lausus Hamburg inimlikult, piieldes kristallklaasis kollendava vedeliku pinda, nagu loeks sellelt oma saatust.

„Nektar. Ei, Pariisis ma ei olnud. Ei jõudnud. Muidu poleks mind siin.“

„Pariisi bordelle ei ole minagi külastanud,“ nentis ...

„Ja mis teil sinna asjagi oleks olnud?“ mõnitas-provotseeris Hamburg.

„Kõige vooruslikum on mees, kes on kogenud kõiki pahesid.“

Otsekuu leplikkuse sulepatjadelt üles karates sisistas Hamburg:

„Jätke see minu mureks kõigi maailma bordellide ukсед teie ees igaveseks lukku keerata!“

„Te räägite nagu võtmehoida, apostel Püha Peetrus!“

„Paradiis,“ tabas Hamburg end sundmõttelt, „bordell ja paradiis... On selles tõesti kõik koos?“

Ent ta polnud unustanud ülesannet, mis oli ajendanud teda mehele läbi suveöö järgnema.

Veel kord nagu julgestuseks klaasi kummutanud, lausus ta teravalt:

„Selle loo lõpp on lihtne ja lühike. Te annate mulle oma jälgi nimekirja ja ma lahkun.“

„Kas tõesti ilma minuta?“ reageeris ... otsekui kahetsedes.

17

Agulikuked kiresid koitu ja komandantuuris raporteerisid patrullid sündmusteta möödunud ööst. Mõnigi emajänes oli sünnitanud uue pesakonna poegi. Möldriemand äratas kaasa matsuva põsesuudlusega.

... mõistis, et käes on tema elu otsustavaimad hetked. Ta ütles üli-rahulikult:

„Mul ei ole mingeid nimekirju. Tahtsin vaid, et näeksite, et mitte igal pool ei käi sõda. Te võiksite mulle vähemalt tänulik olla.“

Hamburg oli tüdinenud selle öö äkilistest meeleolumuutustest. Võib-olla ta isegi oli tänulik, kuid ei saanud jätta ähvardamata:

„Ega te ei ole unustanud nahkhiirt, millest ma teile rääkisin?“

... tõusis, nõjatus seljaga vastu oma toa ainsat raamaturiuliteta seina ja sirutas käed laiali. Ta hüüatas — kuigi summutatult, et mitte äratada naabreid:

„Naelutage! Naelutage kohe! Teie, sadismi kvintessents! Muutke kogu Euroopa, kogu maailm nahkhiirte muuseumiks!“

Hamburgile meenus isa kirikukantslist tuld ja tõrva jutlustamas. Ta lausus lepitavalt:

„Jätke, palun. Me oleme ju siin kaks humanisti. Ma möönan, et meist suurem humanist võis olla Goethe. Kas olete lugenud tema suurteost „Dichtung und Wahrheit“?“

... häbenes veidi oma äsjast teatraalset etteastet. Goethe meenutamine oli talle eriti meeltemööda, nii et ta vastas:

„Teie muidugi ei võigi teada, et minu magistritöö pealkirjaks oli „Noor Werther ja Dostojevski“. Ja seda hinnati. Selline kultuur on niinimetatud Balti provintssides!“

„Kultuuri kanname siiski meie,“ sõnas Hamburg iseteadvalt.

„Kultuuri võib kanda niisama hästi siia kui ka siit minema. Vaimuvarast eesti rahval puudus ei ole. Kas te Kreuzwaldi ja Kristjan Jaak Petersoni teate?“

„Ma tean isegi seda, et Rosenberg on eestlane.“

Paljudel metsaelanikel aitab ohte vältida arenenud haistmismeel. Indleja koeralita spetsiifilised lõhnad meelitavad kokku krantsid kogu külast.

Tuba oli lõhnadest meeldivalt üleküllastunud.

Korraga nad haistsid teineteist.

Hamburg lõhnas nagu sõjard ja neitsi; ... nagu dotsent ja reetur. Nad adusid, et sekundantideks pole vaja ei Schillerit ega Vildet.

... ohkas, tõmbas teatraalselt, üliaeglaselt lahti kirjutuslaua alumise laeka.

„Õelge, et olen vaba. Minge!“

Hamburgi sõjaretkel parkunud põsed jumestusid. Ta kareda ohvitserifrentšiga kaetud rinnamügarad puudutasid meest, kui ta sosistas:

„Vabadus on problemaatiline mõiste. SINA ei saa enam iialgi vabaks. Ma lahkun siis, kui fanfaristid puhuvad äratust.“

Ja nii nad sigitasid suure eesti vabadusvõitleja, kes oma vanemad maha salgas.

Lähemal päevil kostsid linnalähedastest metsadest kogupaugud.

Kaugelearenenud raseduse tõttu demobiliseeriti Hamburg südatalvel välisandarmeeriast.

NÄIDENDI

I vaatus, I stseen.

Remontimata köök. Laua taga istub VILLU, punaseks värvitud juustega noormees, ja loeb „Posti“. Siseneb ANNELI, hennavärvi juustega neiu, ühes käes kadekott, teises ümbrik.

ANNELI: No tere. Näe üks kiri tuli sulle.

Nii põnev, mis seal sees on. Võib, ma avan?

VILLU: No tere, tere. Anna parem mulle, seal kindlasti on mingi igav jama.

(Kõrvale.)

Kui äkki mõnelt tüdrukult on see, siis tuleb leida põgenemistee.

ANNELI: Äh, kadekops, eks uuri ise siis

Sa oma salajasi kirjasid.

VILLU *(võtab kirja)*: Mis? Eesti Näitemänguagentuur?

Nüüd minus ärkab uudishimu suur.

Mind näitlejaks vist tahetakse teha,

või äkki oodata on mingit raha,

või hoopis tuleb endal maksta mul.

(Avab kirja ja loeb.)

Kuid õnneks asi polegi nii hull.

Ma lihtsalt näidendi pean kirjutama.

Nad arvavad, et olen kirjanik.

Kas autoreid neil vähe veel? Miks mina?

Ei taipa küll. Mul juhe liiga pikk.

ANNELI: On asi ilmselt honorarides, teatrid, nagu tead, on raskustes.

VILLU: Nüüd ole kuss. Ma mõtlen veerand tundi, kustkohast küll mu aadressi nad said.

ANNELI: On Munga käsi mängus siin. Või Undi.

VILLU: Jah, ilmselt küll. Nüüd vaadata jääb vaid, kas raha antakse ka selle eest.

(Loevad kirja.)

ANNELI: Sa vaata vaid! Viiskümmend tuhat krooni!

See kõlab vägevalt. Mul hakkab sest pea ringlema. Ma võtan tsitramooni.

VILLU: Ah, narr, see raha kamba peale on.

Kui mulle jääks siit kümme tuhatki, siis oleks päris hea, kuid karta on, et tahtjaid palju rohkem on kui viis.

ANNELI: Mis siis! Sa kirjutad ju mõnusalt.

VILLU: Kuid kahjuks ainult sina arvad nii. Ja muuseas, selle jaoks mul piisavalt

ka aega pole. Tööd on kõrini.

ANNELI: Sa minu meelest ainult logeled.

Päev läbi istud, ajalehed ees,
ja õhtul teleka ees vedeled.

See töö vist võtab päris võhmale?

VILLU: Kas palun võiksid juba lõpetada?

Ei aima sa, kui palju tööd ma teen,
ning et sa teaks — ei oska kirjutada
ma näidendit. Mul puuduvad ideed.

ANNELI: Sa võta ennast kokku — midagi

sul ikka tuleb. Sellest ju ei kõnge,
kui vorbid kas või kümme ridagi
ja saadad ära. Äkki lähvad õnge.

VILLU: Ah, ära agiteeri kogu aja!

Miks peale käid kui uni mulle sa,
ehk selgitaksid.

ANNELI: Mul on raha vaja.

VILLU: Või nii. Misjaoks, kui tohin teada ma?

ANNELI: Ma vajan uusi saapaid sügiseks
ja lõhnaõli, kreeme, pluuse, kingi.

Ma pean kõik ise ostma. Sina eks
ju iial mulle midagi ei kingi.

VILLU: Sa arvad vist, et pappi jalaga
mul segada on. Pean ju ostma süüa

ja maksma üüri. Sadat krooni ka
ei jää, et seda kõrtsus laiaks lüüa.

Sa käid ju tööl ja teenid veidi raha.

Miks ise sa ei osta, mida tahad?

ANNELI: Sa teed vist nalja. Oma palga eest
vaid ü h e saapa jõuan osta ma.

VILLU: Oh jumal küll, sa sõöd mu hinge seest!

Siis ise näidend valmis kirjuta

või oma vanad kaltsud maha müü

või otsi parem töökoht. Kelle süü,

et oma Rahvusraamatukogus

sa teenid seitsesada krooni kuus?

ANNELI: Mis seitse! Ilma maksudeta ma
sealt peaaegu t u h a t kätte saan.

VILLU: No seda enam. Liiatigi veel

Siin mulgi ühte-teist on vaja osta.

ANNELI: Jah, suitsu, õlut, pekki. Mida veel?

VILLU: No küll on ülbe, mis sa oskad kosta!

Mul uut kitarri tarvis — üks. Ja kaks

— uut telekatki tahaks värvilist.

Ja et jääks jalavaeva vähemaks,
 uus autogi nüüd poleks liigne vist.
 ANNELI: Ah auto? Kuhu sõita plaanitsed?
 VILLU: Noh, äkki vaja minna Männikule.
 ANNELI: Eks mine siis ja ela seal. Sa tead,
 et mina sinu autosse ei tule,
 sest pärast sinu viimast avariid
 ma siamaani kardan autosid.
 Ja pealegi, pesumasinat
 meil vaja läheb esmajärjekorras.
 Võibolla järgi jääb veel paar tuhat
 kitarri jaoks. Ja ongi asi korras.
 VILLU: Ma ühte asja siiski vajan veel.
 Ei tea küll, mis see maksab. Palju vist.
 ANNELI: No räägi, kuni kannatlik mu meel.
 VILLU: See puudutab habemeajamist.
 Mul juba perestroikaajast saati
 üks omalaadne masin mõlgub meeles.
 Ma tahan nimelt siukest aparraati,
 Mis ajamisel tüüka jätab alles.
 ANNELI: Mis asja? Ma ei saanud hästi aru.
 VILLU: Ma selgitan, vaid kannatust sa varu.
 Raseerimist ju nägu tihti nõuab,
 kuid kui mul pole väikest tüügast lõual,
 mul tuleb siuke titenägu ette.
 Et tulevikus seda'i juhtuks mitte,
 on kindel plaan mul osta ära masin,
 see, mille kunagi ma avastasin:
 ta'i aja lõuga siledaks kui kujul,
 vaid närib otsi ära kõikjalt võrdselt.
 Sa mõistad ju — näos kerge tüügas, mõjun
 ma lohakalt ja samas elegantselt.
 ANNELI (*ironiliselt*): Ah tõesti või?
 VILLU: Mõhõh.
 ANNELI: Nojah.
 VILLU: Jajaa.
 ANNELI: Oh, õnnistaja Issand, halasta!
 See mees on nüüd siis täitsa hulluks läinud!
 Ta teab, et olen viisteist aastat käinud
 ma ühe sama palituga ringi.
 Töökaaslased kõik naeravad mu kingi,
 mis kuuekümnendatel olid moes.
 Mul pole raha osta võidki poest,
 kuid tema loobib pappi kahte lehte

just nagu mingi Silves. Nüüd siis on
tal juba tüükalühendajat vaja.
Vast alles mõni nädal tagasi
ta ostis mingi musklilaiendaja,
mis tuhat krooni maksis. Näitagi
nüüd, kus need musklid on.
VILLU: Küll tulevad.
Ma varsti olen sinust tugevam.

*Ja nii edasi. Kui teil selles stiilis näidendeid vaja läheb,
võtke ühendust aadressil*

*Weizenbergi 8—5
EE0010 Tallinn*

Minu nimi on Villu Tamme.

SÜGISELE VASTU

Kolk, sügisendeline suvepäev.
Käib kõrrepõllust üle vali tuul,
Siin-seal leht pudenebki puult,
Jääb õhku lipendama iili väel.

Kolk, sügisendeline suvepäev.
Kurbhüljat möödaniku varemets
Redutavad mälestused lademetes,
Mu vaimusilm neid kohkumuses näeb.

Kolk, sügisendeline suvepäev.
Kõik see, mis olnu. Lehelang,
Kalmistutel kondav hingeäng,
Ärkamine krüpti hangund käes.

Kolk, sügisendeline suvepäev.
Nii ligidal on kadu, tuleb talv,
Veel virvleb mälestuste mõru salv,
Leht üles laperdab veel iili väel.

Kolk, sügisendeline suvepäev.
Mu kurtund südant virgutada nüüd
On nende manaliste hullund püüd,
Ärkamiseks krüpti hangund käes.

Kogust „Luuletusi“ 1899

POOLIKULT SUUDELDUD SUUDLUS

Poolikult suudeldud suudluse leek
Lõõmab me ees.
Õhtu on külm. Jookseme.
Pisarlaugel jookseme,
Pärale ei jõua me.

Ühtjärke peatume. Embusse langeme.
Põleme. Lõdiseme.
Tõukad mind eemale: mu huuled puht veri,
Su huuled puht veri.
Ka täna ei tule me pulm.

Lõpliku suudluse uimas ju meelsalt
leidnuks me surmarahu.
Ent peibutab poolik, ent kutsub see leek
Ja õhkame nukralt:
Homme. Küll homme.

Kogust „Uued värvid“ 1906

MUST KLAVER

Mis pöörane pill: naer, nutt või lein.
Siit kao, kui sul otsa saab vein!
See tema: must klaver.
Pime meister teist plaanib, ei hooli ta,
Mängib elu melodiat.
See tema: must klaver.

Hull müha mu peas, mu pisaratulv
Ja marutsev ihade ulv,
Kõik see, see kõik: klaver.
Mu januse, joobunud südame verd
Purskub ta taktis kui merd.
See tema: must klaver.

Kogust „Veri ja kuld“ 1907

•
Ei järglane, ei esiisa,
Ei sugulane, ei ka tuttav
Ma ole kellelegi,
Ei kellelegi.

Olen nagu iga teine: jahe
Põhjatuul, saladuslik võõras,
Kauge virvatuluke,
Virvatuluke.

Kuid oh mis häda, selleks jääda
Ei suuda ma: hinge paljastan,
Et näeksid kõik mind,
Et näeksid mind.

Seepärast piinlengi ning laulan:
Ma tahan, et mind armastataks,
Mind keegi omaks peab,
Mind omaks peab.

Kogust „Tahan, et mind armastataks“ 1909

LÄHEDASEKS TEINETEISELE ME SAIME

Ei uhanud meid kuuma kire laine
Ja siiski:
Kaks, vanund, vermes, valulevat südant
Kui lähedaseks teineteisele me saime.

Nii ühte liibume kui külma pelus
Ja siiski:
Ehk küll ei andnud heldelt päiksepaistet,
Me kohtumine õnnistus ses ilmaelus.

On ammu esimese saladuse üle kasvand rohi
Ja siiski:
Veel kõigist saladusist söakamat
Meil läkitab see salasalu kohin.

Vist saanud sihiseade sihiks omaette
Ja siiski:
Ma vahel nõnda kummardaksin pea
Kui see, kes võidukarika ju võtnud oma kätte.

Kogust „Kes nägi mind?“ 1914

TÄNAN SIND, ET OLEMAS OLED

Oo tänan sind, et olemas sa oled,
Et mäletad ka minust kuulnuvat,
Ja kui ehk natukegi nalja teeb mu hurm:
Hää seegi.

Oo põgeneda tahaks su eest ära,
Kuid paadis pole selleks aerusid,
Ja kui mu häda sind just muigama ei pane:
Hää seegi.

Kogust „Kes nägi mind?“ 1914

SU HELLITAV, SILITAV KÄSI

Jah silita mind, nõnda hea su käsi,
Taas jumalagajätt, taas ära väsind
Ja lahtund uhke Ady kehkjäs kõrkus.

Mu lauge rõhub värsiäbarike nõrkus,
Võltssuudluste kirb maik ei veelgi huulilt kao.

Jah silita mind, nõnda hea su käsi,
Nüüd põrgusse kõik trots, kõik tappev laitus,
Mu krimpsus rauga-lapsenäole vaota oma paitus.

Mind noomi, sõitle, et nii hilja nägi
Mu paadund hing, see sõge vaene kurat,
Kuis hellitav, kuis silitav su käsi.

Mil kaotsi läinud küllap kõik mu vägi,
Mu headusest vaid riismed jäänud, muuta
End ei saa, ei armastada suuda.

Kuid siin on nüüd ja nõnda hea su käsi.

Kogust „Kes nägi mind?“ 1914

OLEN GOGI JA MAGOGI POEG MA...*

Olen Gogi ja Magogi poeg ma.
Jäik minu ees on müüride vall.
Ikka ja jälle teid vannutan:
Laske mul nutta Karpaatide all!

Verecke kuulsast kurust ma tulin,
Kõrvus veel kõlamas vaarisade loits.
Nüüd las Dévényi sisse murda
Uute aegade uute viiside koit!

Valage tulist tina mu kõrva,
Siiski saan uueks nagu laulik Vazul,
Ja et ei kuuleks, mis elul on öelda,
Trampige jalgadega ka suul.

Ent sellegipoolest, valus ja vaevas
 Vastsetel tiibadel tiirutab laul,
 Ja olgu või munkadest maapõhja neetud,
 Uueks ta rökatab madjari au.

Kogust „Uued värssid“ 1906

Ungari keelest tõlkinud TIIU KOKLA

ENDRE ADY (1877—1919), ungari ja kogu XX sajandi lüürika suurkujusid, on oma palangulise ja radikaalseist ismidest küllastatud loominguga ungari modernse luule-uuenduse alusepanijaid. Tõlgitud enam kui paarikümnesse keelde, iseseisvaid kogusid kõigis suurkeeltes.

* Ady programmisemaid luuletusi ning ühtlasi maailmavaateline kredo, mis omal ajal tekitas paljugi paksu verd (süüdistused kosmopolitismis, rahvusluse reetmises), kujunes aga uue, euroopaliku orientatsiooni lähtepunktiks kogu sajandialguse ungari vaimelus. Poeet viskab siin kinda minevikupärandi „asiaatlikule barbaarsusele“ — katoliiklik-feodaalsele piiratud, kanoonilisele mentaliteedile. End Gogi ja Magogi müütilise rahva järeltulijana identifitseerides rõhutab ta nimme põlise madjari sugujuure järjekestvust; ajaloolise maahõivega samastub nägemus uuele avatud vaimuse hõivest „Karpaatide all“.

Legendaarsete ajalooliste tähistega on Ady talitanud suvaliselt, asendades konkreetse faktisisu sümboolsega.

Verecke kuru: lidsetest aegadest peale kasutatud läbipääsutee Kirde-Karpaatides 841 m kõrgusel; ungarlaste maahõivamise aegu aastail 895—896 tuli enamik ungarlasi siitkaudu läbi Karpaatide oma praegusele asualale. Siit murdsid sisse ka mongolite peajõud 1241. a.

Dévény (Devín): Paikkond Slovakkias Doonau ääres Morava suudmes; ajalooliselt suurt rolli mänginud piirikindlus. 1683. aastal püüdsid Viini ründavad türklased seda asjatult vallutada, 1809 purustati see Napoleoni vägede poolt.

Vazul: X—XI sajandi vahetusel elanud, legendaarseks laulikuks saanud ajalooline isik Árpádide dünastiast: kuningas István I nõbu. Toetas vanameelseid ja tõrkus ristiusku vastu võtmast, mille eest István, nähes temas ohtu oma noorele feodaalriigile ja kuningatsoonile, laskis ta kurdistada ning pimedaks teha (legendi järgi tina kõrva valada ja silmad välja torgata).

T. K.

Tiivuline võluhobune Pegasos on teatavasti pärit vanakreeka mütoloožiast. Zeusi ja Danae poeg Perseus raius ohtlikku ülesannet täites maha koletis Medusa pea. Medusa kehast hüppas välja Pegasos koos oma venna Chrysaoriga. Kuid vabadust nautida ei saanud Pegasos kaua. Korintose vägilane Bellerophon, kelle seiklused Argose kuninga Proitose õukonnas ongi arvatavasti aluseks piiblimüüdile Joosepist ja Potivari naisest, taltsutas Pegasose Athenalt saadud kuldsete valjastega. Pegasose abil tappis Bellerophon tuldsülgava koletise Kimääri ja tegi muidki vägitegusid. Ent siis, kui Bellerophon tahtis OlümPOSELE ratsutada, heitis perutav Pegasos ta jumalate juhatusel sadulast, näidates, et ta ei olegi päriselt taltsutatud.

Pegasose kabjalöögist tekkis muusade mäele Helikonile Hippokrene (hobuseallikas). Luulehobuse tähenduse pälvil Pegasos — ladinapäraselt Pegasus — siiski alles XV sajandil, Matteo Maria Boiardo lõpetamata jäänud rüütli-eeoses „Armunud Orlando“. Eelkõige on Pegasus jäänud sümboliseerima tiivustatult vaba loomingulendu. Kuid valjadki on juba kreeka pärimusest kaasa.

Millest on luule-Pegasuse valjad tehtud? Aineks võivad olla esteetiline võõristus või vastasseis ja kitsarinnalised kunstilised arusaamad. Õige tihti, ja mitte ainult varasematel aegadel, on päitsed olnud pununud usulisest sallimatusest või eetilise konservatismist; viimaste aastate drastilisemaid näiteid on „Saatanlike värsside“ autorile Salmon Rushdie'le muhameedlikus maailmas langetatud surmaotsus, mille täideviimist on kirjanikul seni siiski õnnestunud vältida. Niisama karmid ja mõnikord ahistavad on ideoloogiavaljad, mille vastu vabadust ihkav Pegasus on alati mässanud. Lõpuks tulevad kõne alla ka kuldvaljad ja ega needki just paita. Pinge on igavene ja võitlus vabaduse eest ning valjaste vastu käib eri aegadel isesuguse intensiivsusega ja tulemusedki on alati erinevad.

Peamiselt luule jälil käies katsugem valikuliselt seirata, millal jõudis Pegasus Eestisse ja kuidas ta siin on hakkama saanud.

Kõige varasemaid tarbe- ja juhutekste kõrvale jättes tõdegem, et esteetiline ettesööst ajastu arusaamadest sai ületamatuks takistuseks noore Kr. J. Petersoni Pegasusele: ligemale sajaks aastaks suruti ta luule arhiivi tallinurka, kust alles nooreestlased selle nähtavale tõid. Fr. R. Kreutzwaldil läks heade sõprade abil korda ideoloogilisi ahistajaid üle kavaldada: eeos „Kalevipoeg“ ilmus esiteks t e a d u s l i k u tekstina, kohe seejärel aga Soomes rahvavaljaandena, ja sinna siinse tsensori käsi ei ulatunud. Süüdistusi kombekohatuses esitati realistliku elukujutuse poole suunduvale noorele E. Vildele. Isegi rünnuhimuliste nooreestlaste Pegasuse teele kergitati tõkkeid korraka mitmelt poolt.

Küllap esimene, kes eesti luules Pegasusust meeldejäädvalt ja lausa nimepidi esitles, oli hilissuurulane August Alle. Tema sulest ilmus 1917. aastal „Siuru“ esimeses albumis ja seejärel debüüt kogus „Üksinduse saartele“ (1918) epigrammiline „Ruunatud Pegasus“.

Olümpi harjal õnnetumat looma
ei elutsend kui Eesti Pegasus,
kes kõlbluskünast pidi tinti jooma
ja luule kohimehi üles tooma.
Sa vaene Eesti Pegasus!

All kirikmõisa tallis ruunatud sai peru
ja elevusest hirnuv Pegasus.
Ta rakendati ette Eesti ülistuse käru
ja anti vaesel luulesälul säru.
Sa vaene Eesti Pegasus!

Kuid alla kupatati ruunakene luine —
ei aidand voorused, metseengi Vanemuine:
Olümpi almanaki jaoks leiti puine
see ruunat luule!...
Sa vaene Eesti Pegasus!

A. Alle tutvustatud Pegasus on silmanähtavalt vaevatud ja haletsusväärne ega sobi kuidagi jumalikult vabameelsesesse seltskonda. Samas rõhutab luuletaja, et tegemist on tõsiraHVusliku olendiga, keda kunstiliselt vähe tänuväärsete ülesannete ette rakendatult kurnatakse ja vaevatakse. Iseloomustus sihhib pigem lähemasse minevikku kui vahetusse kaasaega, kuigi kõrgkõlbelist värsiveeretust ja pinnatut isamaapateetikat leidis siis ja hiljemgi. Kuid see oli pigem jääknähtus, millel polnud arvestatavat tähendust ega pääsu eestigi parnassile. Mis sellest, et kirjanduselus mõningad pilatud ideoloogia kandjad veel püüdlikult positiooni hoidsid. Mõistagi on A. Alle epigrammis varjatult olemas ka siurulik esteetiline ideaal, kütkeist vaba „peru / ja elevusest hirnuv Pegasus“, mida pilgatavale vastandatakse. Siurulikku luulet imetleti, sellest oldi vaimustatud, aga ka ehmunud. Seda luulet naudime praegugi.

Paar aastat pärast A. Allet ratsutas Hendrik Adamson eesti värsiväljadele kõige omapärasemal luulehobusel. Ta esikvihikus „Mulgimaale“ (1919) leidub luuletus „Tonn Kihut“, võrratult koomiline pala.

Ta savipardsilt siiva ärä kakas'
ja luuleobesele külge jakas' —
las lennate!

Läits konnakuuse mõtsa üle nel'lä,
all leive vägeveste kurekellä —
las lennate!

Käörüän kusiratsik kähvist lõigas',
pand kangast redset sukka ämblik, hõigas':
las lennate!

Tonn Kihut, kihute! om ihen suure asja:
näe, tehe odamõts, mis tõstav' raavi osja.
Las lennate!

Ja kalmus soetõlu mõõku ihvav' al'lass.
Tonn Kihut, tõmba oma mõök ka pal'las —
Las lennate!

Täis põnt om soldanit, nii laste „põrgutäku“,
na viimäst kõrda päevavalgust näku!
Las lennate!

Las konna mesipuien tetä kärge,
teokarpi tosin pane maruärge —
las lennate!

Tonn, kihulese siiva sel'läst kakka
ja oma ajodele külge jakka —
las lennate!

Sundimatus ja vahest üsna tagamõtteta mängulustis ühendab H. Adamson ootamatult kaugaid motiive, sidudes Pegasuse esimestest värssidest peale Cervantese õilsa hidalgo don Quijotega. Mõlemad on naljakalt kodustatud mulgi murdesse ja asetatud mulgi maastikku, kus don Quijote siseneb koduselt (karja)laste fantaasiamaailma. Luuletuse viimased värssid kõlavad algusega võrreldes veelgi kentsakamalt. Suursuguse Pegasuse ülistust selles mängurõõmsas luuletuses loomulikult pole. Kui ironiaohakaid oletadagi, siis ainult liialdavalt kaunisõnalise kõrgpoeesia pisteks.

Muidu vabameelsetel 1920. aastatel läks ootamatult kehvasti Ralf Rondi Pegasusel. V. Majakovski, H. Visnapuu ja ekspresionistide varjust 1923. aastal ilmunud värsikogu „27“ leiti olevat nii pahasti siivutu, et kohus mõistis arestitud eksemplarid tulesurma. Mingit pidulikku autodafeed ei korraldatud, põletamine toimetati Narva postkontori ahjus. Nii drastilised meetmed Pegasuse taltsutamiseks olid tol ajal siiski erandlikud.

Täbaramaks muutus vaba Pegasuse seis 1930. aastatel, kui tekkis mitut masti valjastajaid ega puudunud ka suhkrutükiga suksutajad. 1934. aasta kogus „Tulipunkt“ hüüatas Johannes Vares-Barbarus: „Laske traavib tuulen lahtise lakaga / vabavärsi Pegasus valjastamata suuga!“ Loominguvabaduse kaitseks ilmus poleemilisi värse teistelki, nagu Johannes Semperilt, Betti Alverilt ja August Sangalt. Kümnendi lõpul võttis situatsiooni kokku B. Alveri kirjutatud epigramm, mis ilmus üliõpilasselts „Veljesto“ koguteoses „Võim ja vaim“ 1940. aastal: „Vaim, kandes kord triumfipärgi / ja rikast rüüd, / praevardas väntas

nuumat härgi — / kuid nüüd? kuid nüüd? / Jõuk püsib nüriduses hardas / ja pärg on pärg. / Kuid, sõber, tea: nüüd vaim on vardas / ja väntab härg.“

Ometi olid tolleaegsed taltsutamisevõtted alles lapsemäng ning nende vastu võis kantsikut kartmata takka üles lüüa. Kurvemad ajad olid alles tulekul. Järgnevad kümme–viisteist aastat olid eesti Pegasusese kõige süngemad. Raamatud määrati tuleroaks või saadeti giljotiini alla, mida parema puudumisel asendasid tavaline raiepakk ja puuraiumise kirves. Mis totaalsest hävitamisest säilis, suleti seitsme luku taha, et see uue inimese teadvust ei rikuks. Pegasus juhiti hoolikalt tarastatud koplisse, kuid igaks juhuks varuti talle ka kangraudadega valjad ja silmaklapid, sest mine teda tea. Lepitav leivakooruke leiti loomulikult ka.

Kui valjahoidjad pingutusest lõpuks väsisid ja haare lõdvenes, lipsas Jaan Krossi kogus „Lauljad laevavööridel“ (1966) avalikkuse ette „Tallipoisi laul“.

Talli uksel, lakk püsti, sa vaatasid
ja hirnusid rõõmsalt ja valju:
pulmasõite ja lõbusaid laatasid
või lahinguid ees — kui palju!

Tuul juba su sõõrmetes värises...
Silm ahmis sul taevast ning aasa...
Ah, süda mul rinnus pea kärises,
kui võtsin su päitseist kaasa...

Et maanteel ei kepsleks sa suunata
ega püherdaks keelatud rohus,
ise aitasin ungruil su ruunata
nii nagu kord ja kohus.

Nüüd viksilt kõik koormad vead pärale.
Pole enam sul perusid võtteid.
Ja mitte kui ühele märele
sa ei tekita patumõtteid.

Muutunud ajas on „Tallipoisi laul“ A. Alle „Ruunatud Pegasus“ otsene jätk ja teadlik edasiarendus. Selle pihtimuse irooniline teravik pole suunatud väljapoole nagu A. Allel, vaid autori enese vastu. Kohal — ka ungrud — tsensorid ja muud ideoloogiavalvurid —, kuid neid näikse võetavat saatusliku paratamatusena. Autorit vaevab südametunnistus enda järeleandlikkuse pärast võimule, olgu tegemist kirjandusametniku nõudmisega või seda ennetava enesetsensuuriga. Krossi luulehobu näib peaaegu niisama haletsusväärne kui A. Alle oma, ehkki teistel põhjustel. Pegasus on kombekaks-kuulekaks taltsutatud, kuid kaotanud sära ja järglaste soetamise võime. Ligikaudu sellest samast mõtiskles August Sang 1957. aastal loodud ja 1963 avaldatud luuletuses „Aus värss“: kirjutada nõnda, „et toimetaja murraks pead: / „Kas läheb läbi või ei lähe? / Nii pole enne öeldud veel... / Mis aga siis, kui saame pähe, / ja jälle käi

kanossa-teel?... / Liig julge toon, riskantne aine... / Võib tulla pahandus ja riid... / Ja mul on kodus lapsed, naine...“

Hiljutisele juubelile pühendatud telesaates ütles Jaan Kross, et ta on omas ajas pidevalt kominud võimalikkuse piire, et neid avaramaks nihutada. Samale viitab ka A. Sangalt tsiteeritu. Muidugi ei olnud Kross ja Sang ainsad piiride vastupidavuse proovijad. Osava maskeeringu ja soodsa juhuse korral suudeti ju mõndagi aeg-ajalt läbi nõelasilma toimetada. Nii sündis eesti luule uhkemaid müstifikatsioonid — Ain Kaalepi „Phrynichose papüürus“ tema „Samarkandi vihikus“ (1962), autori ainus mõeldav võimalus vastata talle 1960. aastate alguse vabavärsi vastases jahis tehtud etteheidetele. Teinegi kaunis näide A. Kaalepilt: J. Tõnissoni sajanda sünni-aastapäeva tähistamiseks 1968. aasta suvel kirjutatud ning sama aasta „Loomingu“ novembrinumbris avaldatud „Romansid don Quijotest“. Täiuslik salakaup tookordses ajas. Kaardid avas autor alles kaksikümne aastat hiljem artiklis „Jaan Tõnissoniga kaksikümne aastat tagasi“ („Edasi“ 12. XI 1988). Ilmselt õnnekombel pääses valvajate silma alt läbi H. Runneli luulekogu „Punaste õhtute purpur“ (1982). Kuid nüüd tegid ungrud näo, et seda teost pole olemaski. Ja kui ei ole olemas, siis ei saa seda ka avalikus trükisõnas arutletavaks võtta. Hoopis iseasi oli, kui ungrutega koostööst järsult keelduti ega nõustatud Pegasusu ruunamisele põrmugi kaasa aitama. Siis suruti Pegasus koos vabadust ihkava ratsanikuga tihedalt pimedasse tallilattrisse ega lastud teda sealt isegi piiratud jooksukopplisse jalutus-sörgile. Nii juhtus Paul-Eerik Rummo „Saatja aadressiga“ 1972. aastal. Puutumatult pääses see teos trükki alles 1989, kui nõukogulike ungrute aeg oli ümber saamas.

Ent pöördugem tagasi 60-ndatesse, et mitte unustada Arno Vihalemma vembukat luuletust „Sest Pegasusu seggadusest“.

Kas se Peggasus olli tákko-suggo
vai olli temma märra,
sedda ei moista keski ärra
ja ep olle sest ka luggo.
Peä-assi et ta tiwad
tedda ü l l e s p o l e wiwad!

Kummatigi:
Kui temmal on jo ned tiwad külles,
miks raiup temma sis vel t a k k a ülles?
Ta on üks vanna hobbo,
mis pakkob se tal löbbo?

— Ta on üks vabba hobbo
ja se pakkob tal ka löbbo.

Ootamatult, kuid nähtavasti põhjendatult — kunstniku silm on tähelepanelik — tõstatab A. Vihalemm küsimuse Pegasusu soolisest kuuluvusest. Kas selle põhjal võiks oletada, et A. Vihalemmal oli salafeministlikke kalduvusi?

Küsimus jääb vastamata „ja ep olle sest ka luggo“. Tähtsam on kahes viimases värsis tehtud lõppjärelendus. Absoluutselt vaba traav ei õnnestunud Pegasusel ju alati ka Rootsimaa kaljusel pinnal, kui tuletada meelde Kalju Lepiku „Ma armastan neegritari“ või ta vaidlushimulist „Riimipuud“. Aga see on muidumeenumus, sest sisulisele seisule mõeldes ei olnud Pegasuse liikumisvabadus Kodu–Eestis ja võõrsil võrreldav suurus.

1980. aasta kogus „Elulootus“ võttis A. Alle ja J. Krossi jäilil Pegasuse teema veel kord üles Juhan Viiding. Tema versiooni pealkirjaks on „Tallipoisi rahvalaul“.

S e e neil enam ei vehi.
Nemad on ruunatud.
Palju armetuid kehi
vorstiks on suunatud.

Kui aga sappi tilgub,
keera kummuli kruus.
Kubjas niikaua ilgub,
kuni sul rauad suus.

Siis tirid saksa saani
suvel, parmude all.
Täidad mõisale plaani.
mokake madalal.

Sedelgas vaevab turja,
lahja on söök ja sitt.
Varblane vannub kurja:
tera ei midagit.

J. Viiding alustab sealt, kus J. Kross lõpetas. Ruunamine on toimunud. On juhtunud hullematki. Kuid erinevalt J. Krossist on J. Viidingu esitus objektiveerivalt kirjeldav. Minaelamus ja –osalus puudub. Minevikku stiliseeritud esitus — rahvalaul! — on loomulikult ainult maskeering. Kõne all on autori kaasaeg, millele stiliseeringus osutavad anakronistlikud väljendid „vorstiks on *suunatud*“ ja „*Täidad mõisale plaani*“ (kursiiv minu — K. M.). Nooremaste põlvkonda kuuluva pilkliku trotsijana näib J. Viiding keelduvat kaassüüdlase rollist. Pöördumine tallipoisi poole on nii õelalt irooniline, et näib, nagu oleks vanema kolleegi siirameelselt valus pihtimus tundunud ärritavalt vastumeelne. Vahest seetõttugi, et ungrute küüsisist vaevalt keegi pääses, ja mingeid mõõndusi neile oli sunnitud tegema kes tahes vabamasse liikumisruumi pürgija. Küllap ka J. Viiding, kes polnud ju põrmugi paipoiss. Ruunatu ise on veelgi armetum kui A. Allel, viletsaks orjaks alandatud, absurdses situatsioonis — „tirid saksa saani / suvel, parmude all“. Kõik on nii tühine, et varblanegi ei leia mahapudenenust nokatäit. Selles masendavas kirjelduses ei puudu lõpuks kaastundepisargi ning implitsiitselt on kaasas vabaduseigatsus.

Meelehärra ungrute jõuvõtete pärast, pila ja mässumeelt leidub viimaste aastakümnete eesti värsis sageli ka siis, kui luulehobust otsesõnu kujutatavaks pole võetudki. J. Krossi „Puhtad veed“ ja „Töötab südamlilik seltsimees“, K. Merilaasi „Kaigas“ ja „Kevadised koplid“, U. Lahe „Leivanuga“ ja „Eks seegi monumentum“, H. Runneli „Ega kunst ole“ ja „Tahaks laulda“ on ainult pistelised näited meie luuletajate võitlusvaimust.

A. Alle, J. Krossi ja J. Viidingu Pegasus-portreed ei ole just lohutavad. Nende kujutatud Pegasus äratav küll kaastunnet ja turgutab protestivaimu, kuid vaevalt et vaimustab. H. Adamsoni „Tonn Kihut“ on humoristliku etüüdina vaimukas, kuid ilmselt mitte enam. Julgustavamalt mõjub A. Vihalemma Pegasus, kuigi see tundub pigem rahvusvaheline kui päriestilik luuleolend. Kas niisugust leidubki? Auväärt Vanemuise enda seadis juba A. Alle kahtluse alla.

Kuid mingem veel kord tagasi 1960. aastatesse, A. Vihalemma ja J. Krossi Pegasus eega. 1966. aastal kirjutas Betti Alver luuletuse „Rumalad sõnad“, tuntud raudteelaste naljast ja omaenda lapsepõlvemälestustest arendatud värsistiku, mis lõpeb tähendusrikkalt: „Oma rumalad sõnad / kirjutat ma ikka / puhtale paberile. / Mitte kunagi / valmistrikitud blankettidele.“ See on B. Alveril algusest peale, juba tema varasemas lüürikas juhtmõttena avaldunud loominguvabaduse kuulutus. Samast aastast on pärit uljas luuletus „Sõnarine“. Selle lüürilist mina kutsub möödud Sõnarine „kaasa ilmapulma“, „Kuldalasse, kuulma kukulindu!“ Aga:

Ilmapulmas trallitati, löödi kiidulokku:
„Au ning Ilu peavad pulmi!
Laulame nad kokku!“

Laulsid kiltrid, laulsid köstrid, kõigil uhiuued
siidirätid, pulmapüksid, uhked upsikuued.

Sõnarine vaatas peigmeest,
vaatas korraks pruuti,
virutas kõik vorstivaagnad laual uperkuuti.

Virutas ja karjus kurjalt:
„Kes on, kes on pannud
kukulinnuks kuuse otsa kupja kohvikannud?“

Peigmees on teil paristaja,
pruut on vana rusu.
Ilmarahvas, pulmarahvas, ära kõike usu!“

Oh sa jutas, kus nüüd köstrid
naersid hapu suuga,
togisid meid uksest välja pika toobripuuga.

Nõnda siis asus auväärt seltskond aktsiooni, et vastukarva tõerääkijast lahti saada. Aina lodusalt ei läinud mujalgi, kuid Sõnarise eluhoog ei andnud ka milleski järele.

Kes on Sõnarine?

Kuulakem seekord autorit. Kirjas Svetlan Semenenkole 3. novembrist 1986 iseloomustas B. Alver teda nii: „Mu kujutluse järgi on Sõnarine eesti rahvapärase luuleloomingu initsiaator ja inspireerija — midagi (meessoost) muusa taolist. Teatud vaste on meil olemas Faehlmanni muistendis — Ilmarine (imesepp, ilmalooja, igatahes väga võimas isiksus).“ (KM EKLA, f. 315, m. 5:2.) Samas kirjutab B. Alver veel, et Sõnarine „on pisut robustne, kuid äärmiselt vitaalne ja elujulge natuuriga olevus“.

Sõnarine — miks mitte Pegasus eesti moodi? Vabadust ja tõtt armastav luuleolend igatahes.

Miks pidi B. Alver hakkama S. Semenenkole seletama Sõnarise tähendust? Vastus nõuab põhiteemast põikavat ekskursi, võib-olla ka pisut edevat sabakikitamist. Viibisin 23. septembril 1986 taas kord B. Alveri pool. Kõige muu kõrval sattusime kõnelema koostamisel olevast luuleantoloogiast. Olin selleks ajaks kirjastuse pakutud sööda pahasti alla neelanud, esialgne autorite valik ja tekstide kogumine tehtud. Kurtsin nimevaeva. Usutavasti endalegi ootamatult pudenes B. Alverilt — Sõnarine —, misjärel luuletaja kohmetunult vaikis ja hetkeks endasse tõmbus. Mina aga tundsin kohe — see on see! Ja kiiresti leppis selle ideega ka B. Alver. (Kirjastajate harjutamine „Sõnarise“ nimega nõudis hiljem küll pisut vaeva.)

Kuid sealsamas tõusis küsimus, kuidas peaks Sõnarine kõlama vene keeles. Sest tookordse kombe kohaselt oli raamatute venekeelses impressumis tavaks pealkiri tõlkida ja mõnikord tehti seda üsnagi naljakalt. B. Alver hakkas kohe otsima venekeelset vastet ja jäi esialgu peatuma sõnal Живо́слов. Selles kaheldes ta siis oma lugupeetud tõlkijale S. Semenenkole kirjutaski ja nõu küsis. S. Smenenenko pakkus venekeelseks vasteks Словоде́ржец. Suurepärase, nõustus B. Alver. Ometi ei läinud tõlget lõpuks tarviski. Antoloogia esimese köite impressumist loeme: „Литературно-художественное издание. Сõнарине. Антология эстонской поэзии в четырех томах.“ Otsingurõõm jäi kummatigi.

Kogemus kinnitab, et antoloogia Sõnarisel ei ole asjad ilmapulmas paremini laabunud kui luuletuse Sõnarisel. Viimane veerandik kogus trükkimist oodates usinasti tolmu ja ajaloostus ning -luustus jõudsalt.

Päris lõppu näivad sobivat luuletuse „Sõnarine“ viimased värsid:

Toone külas kutsuti meid musta mullaonni.
Sõnarine sõimas vastu: „Ei me jäta jonnii!

Ei me tüki Vilu valda, ei me vaikselt vindu —
meie lähme Kuldalasse kuulma kukulindu!“

Muidugi. Kõigepealt sellest imelikust mõistest. Tarmo Kulmar iseloomustab „eshatoloogiat“ nii: „Apokalüptika osa. (1) Õpetus sellest, mis toimub inimesega pärast surma. Hinge teekond teispoolsusse on suuremas osas usundites vaevaline ja seotud rohkete katsumustega. (2) Õpetus viimsetest aegadest ja maailmalõpust ning eriti inimese saatusest selle ajal ja pärast seda. Tsüklilistes maailmakäsitustes luuakse ja hukkub maailm ja inimene korduvalt, lineaarsetes leiab loomine ja hukatus aset ainukordselt; hukatus on seotud viimse kohtumõistmisega. Hukatus võib aset leida mitmel viisil: maailmatulekahju, kohutav talv, veeuputus, üleüldine sõda, taevasmaa kokkuvarisemine; sageli toimub üksteise järel mitu erinevat kataklüsmi.“ (Üldine usundilugu. I. Õppesõnastik. 1994, lk. 20.)

Käsitlust Lili Marleenist kui eshatoloogist on paslik alustada mõne klassikuga. Võtame William Shakespeare'i. Nimelt laseb suur inglise kirjanik oma näidendi „Troilus ja Cressida“ 5. vaatuse 2. stseeni lõpul irvitaja Thersitesel ütelda: „Lechery, lechery, still wars and lechery, nothing else holds fashion. A burning devil take them.“ (The Riverside Shakespeare. 1974, lk. 486.) Georg Meri tõlgib need laused nõnda: „Porduelu! Porduelu! Aina sõda ja porduelu! Miski muu ei püsi nii kaua moes! Võtku neid tuline kurat!“ (Kogutud teosed seitsmes köites. 4. köide. Tallinn, 1960, lk. 426.) Sellest kuulsast konstrueeringust saame teatavate konstrueerivate telgedena välja tuua porduelu („lechery“ bukvalistlikum vasterida oleks 1995. aasta Silveti järgi „kiim, kiimalus, himurus, iharus, tiirasus“), sõjad („wars“) ja tulise kuradi („a burning devil“ täpsem tõlge oleks „põlev kurat“). Need teljed sobivad implitsiitselt konstrueerima ka aastal 1942 üle kogu Euroopa levinud saksa lööklaulu „Lili Marleen“ eshatoloogilisust. See soldati-igatsustest kantud laul, mille sõnad Hans Leip pani kirja juba Esimese maailmasõja ajal aastal 1915 ja millele meloodia lõi 1938 Norbert Schultze, re-presenteerib ilmekalt sõja ja porduelu igavest moesolemist. Tõsi, „a burning devil“ selles šlaagris küll puudub. Kuid ta on hõlpsasti juurdemõeldav. Mainimatuna, nähtamatult on ta ikkagi kohal ja juures. Esialgu on ta vaatleja.

Oli (ja on) üks teinegi kuulus tütarlaps. Sellal kui Teise maailmasõja aegseid Saksa mundris mehi lummas n.-ö. tsiviilsuse tipuna kasarmuesise laterna all seisev Lili Marleen, oli vastasleeris samalaadseks kehastuseks Katjuša. Küllap veel mäletatakse Matvei Blanteri ja Mihhail Issakovski surematut laulu „Võhodila na bereg Katjuša“. Nii nad siis seisavad miljonite sõdurite, surnute ja elavate mälestuses ja unenägudes — kaks naist, kaks unelmat, kaks varjukuju.

Need kaks melodilist varjukuju kehastasid peale kõige muu ka maailma feminiinsust, maailma naiselikkust alget ja algust, paraku ka seda, millele suur William andis nimeks „lechery“ ja millele „porduelu“ ei ole ehk tõepoolest kõige parem vaste. Aga olgu. Katjuša võitis. Oma võiduteekonnal moondus ta teatavasti kaardiväe–miinipildujaks, reaktiivmürskudega tulistavaks teras-konstruksiooniks, mida punaarmeeelased hellitlevalt kutsusid Issakovski ja Blanteri poolt sünnitatud, oma sõdur–peigmeest kaugest „pogranitšjest“ (riigipiiri–regioonist?) tagasiootava tütarlapse nimega. Sellise nimetamise kaudu manifesteeriti halastamatu avameelsusega feminiinsuse hukatuslikkust ja tema hävingukülvi ulatust. Loomulikult polnud kõnesolevas katjuša–nimetamises midagi eriliseltslaavipärast. Pigem oli see juhus, teatava eshatoloogilise implikatsiooniga juhus. Pealegi olid ka sakslased, ja juba Esimese maailmasõja ajal, oma ülivõimsaid haubitsaid kutsunud Paksuks Bertaks ning sel viisil kirjutanud sõja–ajaloo lehekülgedele Berta Krupp von Bohlen und Halbachi nime. Nii et venelased ei olnud sugugi esimesed. Shakespeare'i siinkohal taas mängu tuues võib ju kujutleda kas või neid naisenimedega surmarelvi selleks „tuliseks kuradiks“, kes (mis) peaks Thersitese sõnul „võtma“ nii sõda kui ka porduelu. Seega oli Katjuša kahtlemata eshatoloogiline rekvisiit, ent see pole praegu meie teema. Kalju Lepikul oli ja on Lili Marleen.

Sellenimeline luuletus nägi esmakordselt trükivalgust aastal 1955 Lepiku luulekogus „Muinasjutt Tiigrimaast“. Kõigepealt pälvib tähelepanu asjaolu, et kõnesolevas luuletuses on nimi Marlen kirjutatud ühe e–ga, sakslased seevastu tavatsevad Leipi kangelanna nime kahe e–ga kirjutada — Marleen. Seega on sakslaste Lili Marleen tüpograafiliselt pikem kui Lepiku oma. Olgu pealegi. Kalju Lepiku luuletus „Lili Marlen“ on saanud kriitikutelt natukene imelikke hinnanguid. Raimond Kolk ei näinud selles palas tipp–taset: „Sõdurilaulu naisenimi on siin see assotsiatsioon loov tagapõhi, mille külge suurlinna kõrves ümber ekslev Hull Mees oma konfliktidega ankurdatud. Mõnevõrra on need ekspressiivsed hajali pildid kajastused tänapäeva kirjandusest ja — sisuliselt — mõrva ning seksuaalsust portsjoniseerivatest öhtulehtedest, ja Lepik lepitab: „Ma tean, / mu liha saab mullaks. / Skelett saab pilveks valgel legendikul, / kus varjud öitsevad, // ja mina voolan jõena igavikku.“ Enamat oleks siit oodata võinud.“ (Tiigrimaa kajad. „Tulimuld“ 1955, nr. 4, lk. 243.) Karl Ristikivi nägi luuletuses mõrvalugu: „...lugejat hämmeldav „kriminaallugu“ „Lili Marleen“, milles on rohkem poeetilisi voorusi ja psühholoogilist sügavloodimist, kui esimesel lugemisel paistab — isegi kui lugeja kunagi ei peaks mõistatama, kes oli mõrvar.“ (Luulelõikus 1955. „Sõna“ 1956, nr. 1, lk. 47.)

Endel Sõgel analüüsis „Lili Marleni“ statistiliselt (pidades küll selle üht osa omaette luuletuseks): „K. Lepiku viiendas kogus aga esines eelmise kordamise kõrval manduva kodanliku kirjanduse moeoolude austamist sellisel määral, et luule asemel jõuti sõnade rittaladumiseni. Selle luuletuskogu üks lehekülgi sisaldab luuletuse, mis algab järgmiselt: „kivid kivid kivid / jalad jalad jalad / rattad ruttavad rattad.“ Edasi järgneb samas laadis üheteistkümmesse ritta seatud samade sõnade kordamine („kivid“ — 8 korda, „ruttavad“ — 7

korda, „jalad“ — 5 korda, „rattad“ — 1 kord) ning uue sõnana lisatud ühel korral „tuttavad“.“ (Kirjandusloo lehekülgedelt. Tallinn, 1963, lk. 288.) Suuremalt ajaliselt distantsilt lähtuva iseloomustuse kõnesolevale palale annab Õnne Kepp: „Modernistlikus võtmes absurdi kallakuga pikema luule traditsioon jätkub hiljem „värvilistes“ poeemides, mille jaoks leiab Lepik *mutatis mutandis* „terminigi“ — poeem. Esimene harjutuskatse selles valdkonnas oli juba õrritav-pilkav „Lili Marlen“.“ (Eesti pagulaskirjandus 1944—1992. Luule. Tallinn, 1994, lk. 101.)

Kahtlemata on Lepiku „Lili Marlen“ eesti uuema luule tipptekste, mille kronoloogilises naabruses seisab ühelt poolt Ilmar Laabani dadaistliku algupära ja mentaliteediga „Rroosi Selaviste“ (1957), teiselt poolt aga Juhan Smuuli sotsialistliku realismi kulminatsioon „Õhtu Nekrassoviga“ (esmatrükk ajakirjas „Looming“ 1951, nr. 11, lk. 1313—1328; tuntud ka kui kolmas kiri Sõgedate külast). See on põlvkondlik triptühhon — Lepiku sünniaasta on 1920, Laabanil 1921 ja Smuulil 1922.

Alguses oli siiski Lale Anderseni poolt tuntuks lauldud saksakeelne šlaager „Lili Marleen“. See on lähtepunkt. Siit võib edasi küsida. Näiteks — kas saab Lepiku luuletust vaadelda võimaliku kommentaarina sellele šlaagrile? Kas peitub Lepiku „Lili Marlenis“ Leipi ja Schultze „Lili Marleeni“ järg? Võib-olla järelesõnagi? Siinkohal peaks meenutama šlaagri sõnu. Selle tekst liigendub viieks stroofiks, mis jutustavad üsna lineaarse loo. Ent juba esimeses (ja laulu kõige kuulsamas!) lauses konstrueeritakse n.-ö. arhemaastik: „Vor der Kaserne vor dem grossen Tor stand eine Laterne, und steht sie noch davor.“ (Bukvalistlikus tõlkes: Kasarmu ees suure värava ees seisis latern, ja seisab seal ees veelgi.) On militaarmaailm (kasarmu). On sellele vastanduv laternamaailm. Täpsemalt öeldes — on pimedus ja on valgus. On ka värv, ent sellel pole suuremat tähendust. Edasi väidab Leipi tekst: „so wolln wir uns da wiedersehen, bei der Laterne wolln wir stehn wie einst Lili Marleen“ (nii tahame seal jälle näha, laterna juures me tahame seista nii kui ükskord Lili Marleen). Selles valguse maailmas, valguseandja juures tahetakse siis teineteist „jälle näha“ (wiedersehn), ja selle soovi puhul tuleb mängu ka Lili Marleen kui nimi, kui ideaal, kui paradigma. Lili Marleeni nime paradigmaatilisust rõhutab määratlus „wie einst“, mis tõstab selle nime omalaadse mõõdupuu rolli. Muuseas, Schultze meloodia rõhutab just erilises refräänistatuses Lili Marleeni kui mõõdupuu paradigmaatikat. Järgmine, teine stroof toob eksplitsiitselt sisse armastuse kui teema „dass wir uns lieb haben“ (et me teineteist armastame) ja selle lausa provotseeriva kuulutamise — „Und alle Leute solln es sehn, wenn wir bei der Laterne stehn wie einst Lili Marleen“ (Ja kõik inimesed peavad nägema, kui me laterna juures seisame kui ükskord Lili Marleen). Valguse maailmas seismine on siis midagi niisugust, mida kõik peavad nägema, ja mõõdupuuna mainitakse jällegi (paradigmaatilist) Lili Marleeni. Täiesti juhuslikult võiks siin mainida nime Lili täiesti juhuslikku seostatavust nimega Lilith, mis on rabiinlikus traditsioonis märkinud kurja naisdeemonit (Aadama esimest naist?), mingit vampiirlikku ööolevust.

Kolmandas stroofis kostab sõnum pimeduse maailmast. Tunnimees hoiatab armunuid — puhuti õhtusignaali. Hilinemine võib tähendada kartsasistumist: „Es kann drei Tage kosten!“ (See võib kolm päeva maksma minna.) Luuletuse „mina“, armunud sõdur, loomulikult teab, et tuleb keisrile anda, mis keisri kohus: „Kamrad, ich komm' ja gleich.“ (Seltsimees, ma tulen ju kohe.) Järgneb armunud sõdurpoisi naiivne truudusetootus: „Wie gerne wollt' ich mit dir gehn, mit dir, Lili Marleen.“ (Kui meelsasti tahaksin ma sinuga minna, sinuga, Lili Marleen.) Neljandas stroofis tõstetakse keskpunkti latern, mis (kes) hästi tunneb Lili samme ja kergelt kõnnakut. Saame delikaatselt teada, et Lili on (vist) juba ammust aega igaõhtune laterna all seisja. Hakkab aimuma midagi, mida Shakespeare'i Thersites nimetab „lechery“ ja mille Georg Meri natukene ebatäpselt tõlgib „porduelu“. Kõige olulisem on ometi asjaolu, et kui valguse maailm, s. t. latern, Lilid teab ja tunneb hästi, siis šlaagriteksti „mina“, üks „juhuslik“ sõdur, on laterna (ja valguse!) poolt ammugi unustatud: „mich vergass sie lang“ (minu unustas latern ammu ära). Järgneb kõige põhimõttelisem sõduriküsimus: „Und sollte mir ein Leid geschehn, wer wird bei der Laterne stehn mit dir, Lili Marleen?“ (Kui peaks minuga midagi halba juhtuma, kes seisab siis sinuga laterna all, Lili Marleen?) Me ei saagi teada, kes s i i s Lili Marleeniga laterna all seisab.

Ent me saame teada, mida teeb šlaagri „mina“-sõdur siis, kui ta on langenud: „Aus dem stillen Raume, aus der Erde Grund hebt mich wie im Traume dein verliebter Mund.“ (Vaiksest ruumist, maapõhjast tõstab minu kui unenäos/unistuses üles sinu armunud suu.) Surnud sõduri tõstab hauast üles tütarlapse (kas on selle tütarlapse nimi Lili Marleen?) armastus! Nii tulebki üks surnud armunud sõdur hauast (pimedusest) tagasi valguse maailma, tagasi kasarmuesise laterna alla: „Wenn sich die späten Nebel drehn, werd' ich bei der Laterne stehn wie einst, Lili Marleen.“ (Kui hilised udud keerduvad, seisan ma laterna juures nii kui ükskord varemgi, Lili Marleen.) Seega räägib šlaager „Lili Marleen“ nimetust (tundmatust!) sõdurist, kes sõjas surma sai, ent kelle ometi hauast üles tõstab mälestus ühest tütarlapsest, suudlus(t)est, armastus selle tütarlapse vastu. Kui see ikka oli armastus. Ei olegi tähtis, kas pealkirjaline ja kõnetatav Lili Marleen on just see tütarlaps ise või paljas paradigma, müütiline „wie einst“, millel on vaid nimi, kuid puudub keha. See pole tõesti tähtis. Lili Marleen ei pea üldsegi olema kehaline seik. Nõnda võib selle natukene sentimentaalse šlaagrilineaarsuse taandada valguse ja pimeduse ürgsele binaarsusele, millesse põimitud sõja, porduelu ja surnuist ülestõusmise temaatika. Millesse põimitud teatav eshatoloogia. Loomulikult on sellesse binaarsusse põimitud ka sakslased kui kontekst, Johann Wolfgang Goethe oma faustiliku udu-visionaarsusega ja kõik need laternad, mis kunagi on põlenud kasarmuvärvade ees. „Lili Marleen“ on šlaager kasarmu/pimeduse/haua/surma ja laterna/valguse/armastuse(lechery?)/ elu kestvast kohaolust (prantsuse keeles — présence).

Kõrvalepõikena. Hans Leipi poolt 1915 värsistatud lugu hauast ülestõusvast/ülestõtetavast sõdurist sai brutalse reaktsiooni Bertolt Brechtilt,

kes 1918 avaldas oma kuulsa „Legendi surnud sõdurist“ („Legende vom toten Soldaten“). Brechtil ei ole ei laternat ega Lili Marleeni, küll aga üsna isikupärane „eshatoloogia“. Brechti surnud sõduri tõstab nimelt hauast üles (õigemini — kaevab välja) sõjaväe—line arstlik komisjon: „Soe suveaeg on jälle käe, / kuid sõdur — see hauas on. / Seal ühel ööl tuli sõjaväe— / line arstlik komisjon.“ (Dialektika ülistus. Luulet 1918—1956. Tõlkinud A. Sang. Tallinn, 1963, lk.7.) Brechtilgi on feminiinsus sõduri ümber askeldamas — kuigi sõdur on surnud: „Sõjamehele peekrist, mis pilgeni täis, / kerre kallati tuline naps. / Kaks kitlis õde ta kõrval käis / ja üks poolpaljas tütarlaps.“ Nii et ka siin on sõda ja porduelu. Brechti eshatoloogia muutub aga üpris võikaks, kui ta oma surnud sõduri ja sõjaväe—lise arstliku komisjoniga jõuab juubeldava rahvahulga keskele: „Naisi, pappe ja koeri kõik teed olid täis. / Pill hüüdis ja mürtsus trumm. / Nagu purjus ahv seal sõdur käis / ja juubeldas rahvasumm.“ Ent jätame siinkohal need Esimese ja Teise maailmasõja aegsed kirjanduslikud eshatoloogiad ning tuleme Kolmanda maailmasõja aastatesse. Kui eeldada, et 1950. aastatel Kolmas maailmasõda juba käis. Tuleme nüüd Kalju Lepiku juurde.

1950. aastad olid aatomipommi—aastad. Hiroshima ja Nagasaki hävitamine 1945 oli muutnud Piiblis leiduvad hävinguvisionid reaalsuseks, atmosfääris jätkuvalt sooritatavad tuumakatsetused ei jätnud mingit kahtlust „inimkonna“ võimekuses ja võimalustes. Suurriikliku reaalspoliitika sisuks sai kirjakoht: „Aga Issanda päev tuleb otsegu varas öösel, mil taevad raginal hukuvad ja maailma algained tules laostuvad ja ilmamaad ja kõiki seal tehtud töid ei leidu enam.“ (2 Pe 3, 10.) Sel ajal kirjutaski Kalju Lepik oma „Lili Marleni“. Riigid ehitasid sel ajal hoopis varjendeid.

Lepiku luuletuse tegevus toimub n.–ö. rahu ajal. Sõdureid ei ole enam kusagil, kasarmut samuti mitte. Ei ole värvatki. Aga on luuletav subjekt, selle luuletuse „mina“, ja on Lili, on palju muudki. Tundub, et Lepiku luuletus toimub kümmekond aastat pärast Teise maailmasõja lõppu kusagil (Lääne-) Saksamaal. Võib tõesti olla, et tegemist on Hans Leipi šlaagriteksti jätkamise ja jätkumisega Konrad Adenaueri poolt taasrajatud riigis. Võib tõesti nii olla, et Lepiku luuletuse „mina“ on seesama Leipi loodud „mina“, surnud sõdur, kelle tõstis hauast üles kasarmu—esise laterna alla Lili Marleen ja kes nüüd elab (surma äravõitnud Kristusena?) riigis, mille nimi on näiteks Bundesrepublik Deutschland. Olgu kuidas on, Lepik alustas eesli, käärriteritaja, käärde ja kuuks tõusnud tahuga: „Ma näen eeslit ja käärriteritajat, / eilset käärriteritajat. // Tahk tõusnud on kuuks.“ Imelik algus. Me teame ju küll, et Jeesus sõitis otsustava sündmuse eel Jeruusalemma eesli seljas, ikkagi on imelik. Käärid markeerivad ohtu, ja luuletus ütleb: „Eile lõikasid nad lastele põlled / mu lõuenditest.“ Kalju Lepik ise mainis 25. oktoobril 1995 selle lõuendilõikamise võimalikku seostatavust Vincent van Goghiga, ja van Gogh oli hull. Edasi ütleb luuletus: „sest lapsed armastavad päikest, / mis plahvatab“. Teksti tuleb „punane“, tuleb „veri“, mis kulmineerub ülestunnistuses: „Ma tapsin kuke, / et kirjutada verega: / HULL MEES.“

Pärast seda, kui on fikseeritud HULL MEES, jõuame „taeva“ juurde:

„Tähed on süüdanud sigaretid, / ja kuu kui õllevedaja / öieli kõhuga.“ Vaieldamatult on siin tegemist lili–marleenliku „taevaga“, sest sigarette süütavad tähed võivad implitsiitselt ju funktsioneerida ka laternate all sigarette süütavate tütarlastena. Õllevedajad kuuluvad ootuspärase tausta juurde (oletatavasti ikkagi Saksamaa!). Nüüd kohtubki HULL MEES Liliga. Siinkohal võib küll küsida, kas on tegemist sellesama, Hans Leipi tekstis mainitava „jälle-nägemisega“? Kas saab šlaagrifraas „so wolln wir uns da wiedersehn“ nüüd tegelikkuseks? Ei vist. Lepiku luuletuse subjekt ei kohta Lilid kasarmuesise laterna all: „Eile kohtasin ma Lilit, / õllevedaja naist, trammipeatuses. / Ta kübar oli kui linnupesa, / kus linnupojad / näljaste avatud suudega.“ Teisest küljest vaadates on olemas ka võimalus, et see on seesama šlaagriteksti „wiedersehn“. Võib-olla pommitati kasarm, värav, laterngi puruks, ja nende asemel on nüüd — Lepiku luuletuse olevikus! — trammipeatus. Sellisel juhul jätkaks kõnesolev luuletus tõepoolest Leipi *story*'t või hoopis *action*'it. Võib-olla jäi sõja-aegsest n.–ö. arhemaastikust alles ainult „die Laterne“, mille juures nüüd kasarmu asemel on trammipeatus. Kõik võib olla. Igal juhul ostab Lepiku luuletuse „mina“ vihmausse, koputab õllevedaja uksele ja palub, et viimane toidaks näljaste nägudega linnupoegi Lili kübaral. See ei ole lihtsalt kristlik tegu. See on Kristuse tegu.

Šlaagriteksti laternale (valguse!) vastandab Lepik oma luuletuses laternaposti. Seda vastandamist ei panda tavaliselt tähelegi. Mis vahet seal on, latern või laternapost. Tegelikult kätkeb niisugune tähtsusetuna tunduv rekvisiitide vahetamine endas kõige põhimõttelisemat nihet. Latern funktsioneerib šlaagris „taevana“, kust tuleb maa peale, pimedusse valgus. Niisugune latern loob oaasi, saare, pääsemise (illusiooni), teatava õndsuse välja, tekitab paradiisi. Kuigi selles paradiisis võib Aadama kõrval olla Eeva asemel too eelpool mainitud rabiinlik Lilith. Laternapost seavastu on rekvisiit, mis demokratiseerib, mis ühendab maa taevaga, teeb taeva lähedasemaks, kuidagi käegakatsutavaks. Lepiku laternapost desakraliseerib valguse („koerad kusevad vastu laternaposti“). Loomulikult võib laternapostis kui niisuguses näha ka fenno–ugristlikku maailmasammast, aga Lepik implitseerib sellesse hoopis surma. Tema julmas teema–arenduses avaldub selles materialiseeritud vertikaalis võllas: „Õhtud ripuvad laternapostidelt. / Külmad õhtud. / Jalad ripuvad tänavakividelt, / veeloikudes laulavad.“ Sellise sünge ettevalmistuse järel algab luuletuse eshatoloogiline faas, taevast nihkub paigast ja laternapostist saab (või ei saa?) trepp: „Taevas kui popsi saun külili, / uks ristseliti valla. / Kaheksa süngelt inglit / astuvad trepist alla. // Ühe nimi on Lili / ja teiste nimesid tont / ehk teab.“

Päris kindlasti tsiteerib Lepik siin Uut Testamenti, ent kuidas? Kui täpselt? Johannese Ilmutusraamatu 15. peatükis on juttu seitsmest nn. apokalüptilisest inglilt, kelle käes on 7 viimist nuhtlust, „sest nendega sai Jumala kange viha täieliseks“. (Ilm 15, 1.) Lepikul on 8 inglilt. Tegemist ei ole kristliku eshatoloogia kordamisega. Meie silme all on luuletajast saamas ketser. Loogiliselt võttes on lisatud (lisandunud) üleliigne ingel just see, kelle nimi on Lili ja kelle kübaralinnupoegadele subjekt, „mina“, HULL MEES ka vihmausse viis.

Asjaolu, et teiste inglite nimesid teab „tont“, on ka üpris kahtlustäratav. Kas ei ole „tont“ seotud põrguvaega? Kas ei tule Lepiku „taevast“ alla hoopis põrguinglid?

Nad tulevad. Taas-tuleb ka Lili (Marleen?). Sellisele ketserlikule eshatoloogiale tuleb nüüd küll lisada ka Lepiku luuletuses pidevalt rõhutatav kristoloogiline mõõde. Seda kannab hullus: „Nad ütlevad, / mul on Kristuse habe / ja Kristuse silmad. // Mina ei ütle midagi, / sest nad on hullud. / Ainult hullud naeravad. / Mina ei naera. / Ainult hullud ei tea. / Mina tean: / Kristuse tapsid roomlased, / kuigi neil polnud säarikuid / nagu preislattel. // Nad ütlevad, / mul on Kristuse habe / ja Kristuse silmad. / Nad on hullud, / sest hullud ei tea. / Mina tean: / mul on Kristuse süda.“ Niisugusele ikonograafiliselt ja füsioloogiliselt Kristuseks kujundatud subjektile on Lili kahtlemata väljakutse. Lepikugi eshatoloogia jõuab surnuist ülestõusmiseni: „Nüüd on alanud aeg, / kus iga kõdunemata kont / mullast tõusma peab, // sest muld on avastand tiivad.“ Aga midagi on valesti. Lili kui väljakutse jääb kuidagi määratlematuks. Lepiku Lili ei funktsioneerii nii nagu vaja, ükskõik kelleks või milleks teda ka pidada: „Lili koputab sõrmenukid / veriseks südame pihta. / Teised inglid kui peninukid / tallavad puusi ja pihta. // Südame uksehinged / läksid rooste hoopis ja äkki. / Lõpuks inglite väsinud hinged / ütlesid: läki-läki, // läki tagasi.“ Niisiis on Lepiku eshatoloogias taeva ja taevatreppiga seostuv osa üsna kentsakas, inglid nagu ei saa oma ülesandega hakkama, ent mis üldse on nende ülesanne? Lepik ei suuda oma eshatoloogias surnuid hauast üles tõsta. Tema luuletuse subjekt on vaid Kristuse ikonograafia, mitte Kristus ise. Igatahes on kotkas nii luuletuses kui ka eshatoloogias langenud: „Mulla tiib kui langenuid kotkal / lamab siinpool tähtede / rohelist varju.“ Nüüd tuleb ka luuletus lõpetada. Nüüd langeb ja laguneb nii keha kui kehalisuski, jääb joon, jääb jõgi: „Ma tean, / mu liha saab mullaks. / Skelett saab pilveks valgel lagendikul, / kus varjud õitsevad, // ja mina voolan jõena igavikku.“ Jah, kõige ilusam on lugeda Lepiku luuletust kui järke Leipi *story*'le. Lepik jutustab oma palas, mis juhtub pärast, mis n e n d e s t pärast saab. Kui Hans Leipil on evangeelium, siis Kalju Lepikul on ilmutusraamat. Lõppemisest ja lõpuajast räägivad mõlemad, seepärast on nad ka olulised luuletajad.

Hans Leip rajas oma Lili-Marleeni-eshatoloogia valguse (laterna) kohalolule. See on kristlikult kanooniline elu, surma ja haa äravõitmise dünaamilisus. See on paradiisimüüt keset sõda ja porduelu, neid igavesti moesolevaid asju, kuhu tuline kurat pole veel neid „võtma“ jõudnud. Kalju Lepiku Lili-Marleni-eshatoloogia rajaneb vertikaali (laternaposti ja selle joonekujuliste variatsioonide) eksplitseerimisel. See on modernse tajü võidukäik, kuigi mõõttmetelt palju kitsam kanoonilisest. Selles modernses tajus on juba olemas „a burning devil“ ehk veel kord tsiteerides: „sest lapsed armastavad päikest, mis plahvatab“. Lepiku Lili-Marleni-eshatoloogias jääb kõige lõpus järele kõver joon jõgi. Ikkagi ainult joon. Maakaardil on see ikkagi vaid joon.

1. PROBLEEMIASETUS

Ü kskõik kuidas Eesti julgeoleku küsimusi käänata või pöörata, ikka satume Venemaale. Baltikumi tuleviku võrrandis seisab suur idanaaber kui *tundmatu SX*. Paljudi oleneb kaugusest ja perspektiivist. On vaks vahet, kas vaadelda tänapäeva Vene poliitikat soomuskaitseta Tallinnast või teiselt poolt Läänemerdt või koguni Atlandi vastaskaldalt Washingtonist. Sipelga, lõvi ja kotka perspektiiv on erinevad, eriti veel kui sipelgapesa naabruses elab rahutu karupere, kelle pojad tembutavad pesa ümber edasi.

Baltimaade julgeolekule näib Venemaa viiekordse püssirohutünnina, nii keskkondlikust ja majanduslikust kui ka sotsiaalsest, poliitilisest ja militaarsest olukorrast lähtudes. Mõnest demokraatia ja majandusliku edu märgist hoolimata on tegemist üpris plahvatusliku, viiendasse suurusjärku paisunud teguriga, mis lükatud kriminaalsuse umbtänavasse. Tagant ei paista kusagil helen-davat tunneliava, mida meiesugused optimismis koolitatud läänemaalased tavat-sevad oletada. Pigem on tegemist kuristikuga.

Kahjuks osutuvad Lääne massiteabe ja otsustetegijate arusaamad Vene-maast enamikus liiga lihtsaks ja piiratuks. Riigiteadlased nimetavad seda „ku-peementaliteediks“. Demograafid, majandusteadlased, ajakirjanikud, diplomaadid, kultuuriloolased, sotsioloogid, sõjaväelased, kultuurisikud ja kahtlemata politsei uurivad igaüks keskendunult oma väikest kupeed. Öises kiirrongis nimega Venemaa tunneme heal juhul oma vaguninurka. Meie probleem on, et otsime asjata vedurit. Hiigelrong aga kihutab juhita edasi — teadmata kuhu.

Rootsi ametlik pilt Venemaast, nagu see väljendub valitsuse veebruaris esitatud Idariikide koostöö ettepanekus, näib ülimalt naiivne. Ettepanek põhi-neb kõlavalt sõnastatud eeldustel, mida tegelikult ei eksisteeri. Kahtlemata ku-juneb Venemaa Euroopa suurimaks rahutuskoldeks, kus pörkuvad niihästi et-nilise, ökoloogilise, sotsiaalse, usulise, regionaalse, majandusliku, kriminaalse kui ka militaarse taustaga konfliktid. Enamikus on põhjused tihedasti omavahel põimunud.

Poliitikud aga ei armasta keerulisi probleeme. Neile meeldivad, nagu teame, lihtsad spekulatiivsed lahendused. Kui tahetakse tänasest Venemaast saada vähegi realistlikku pilti, tuleb siiski katsuda näha tervikut, varustades end kõigepealt pädevate dokumentidega ja tutvudes Venemaa põhiliste struk-tuuridega. Tähendab: meil tuleb käsitleda demograafiat, ökoloogiat, poliitikat, sotsioloogiat, kultuuri, sõjajõude, ideoloogiaid ja usku — kõiki koos, selleks et pärast süvenenud analüüsi võtta abinõud tarvitusele. Iga tõhus profülaktiline abi eeldab korrektset anamneesi, s. t. haiguse eeltundmist. Ja seda tuleb kindlasti

Ajakirjast „Rahvuslik Kontakt“ 2—3 (146, 147) 1995. Stockholm (kevad 1995).

vaadata terviklikult, holistlikult.

Pessimistlikku üldpilti Venemaast toetavad avalike allikate andmed. Järgnevalt on kasutatud agentuuride AFP, TT, DPA, Itar-TASS jt. uudiste kokkuvõtteid ning reportaaže ja artikleid Lääne pressist, nagu „Frankfurter Allgemeine Zeitung“, „The Times“, „New York Times“, „International Herald Tribune“, „Newsweek“ ja „Svenska Dagbladet“.

2. VENEMAA

Aktuaalsed kriisid

Venemaa ja N. Liit on oma pika ajaloo jooksul liiga sageli tegelnud julmade sise- ja välispoliitiliste aktsioonidega, et nende Balti naabrid võiksid tänasel päeval elada ohutus rahupõlves. Homse päeva vaevalt ennustatav areng Moskvast seab nimelt küsimärgi alla ka Baltikumi tuleviku. Balti riigid saavad tugevasti tunda Venemaal puhkevate või puhkenud streikide ja rahutuste järellainetusi. Sama ohtlik on Ukraina venekeelse elanikkonnaga ja separatistlik Krimm, kus vanad vastuolud on käesoleval aastal järk-järgult teravnenud.

17.—19. märtsil 1995 teatas TT-AFP, et Ukraina parlament tühistas president Leonid Kutšma kõne järel Krimmi 1994. aastal omavoliliselt kehtestatud venesöbraliku põhiseaduse ja presidendi ameti. Krimmi presidenti ähvardati natsionalismi ja separatismi pärast vastutusele võtta. Küsimus on, kas Ukrainast Simferoopoli saadetud sisevägede ülesandeks oli presidendi ihukaitselt relvad konfiskeerida või kohaliku kuritegevuse vastu võidelda. Kiievis ja Simferoopolist saadud andmed erinevad ootuspäraselt teineteisest. 1. aprillil kuulutas Ukraina president end isiklikult Krimmi ülemjuhatajaks (*TT-AFP, GP 2/4 1995*). Vägikaikavedu jätkub. Ukraina on Ida-Euroopa saatuse võti. USA president käis teatavasti mai keskel oma Kiievi kolleegil külas.

Märtsis teatati Tuulast, et sajad tuhanded kaevurid ähvardavad streigiga, protesteerides saamata palga ja ärajäänud investeeringute vastu (*TT/SvD 15/3 1995*). Põhja-Venemaal, Vorkutas kestis samal ajal paaris kaevanduses poliitiline streik ja Vene Kaug-Idas oli streikide tõttu tekkinud söepuudus. Venemaa 900 000 söekaevurit saavad üha harvemini kätte oma palga. Mõne aja eest viisid neist 600 000 läbi 24-tunnise protestistreigi, mis nende enda andmetel sulges „Rosugoli“ 210 kaevandust. Neid suudeti rahustada tänu peaministri abi, majandusminister Anatoli Tšubaisi diplomaatilisele vahendamisele. Ka Tuula märtsistreiki õnnestus summutada ainult seeläbi, et valitsus maksis välja osa kaevurite palgast (*TT/SvD 17/3 1995*). Mida sellised korduvad rahutused tohutu Venemaa energiavarudele ja majandusele tähendavad, võib ette kujutada. Streigilainetest saame kindlasti veel kuulda. Siinjuures tuleb meenutada Venemaa revolutsioonide suurt traditsiooni: Bolotnikov ja Stenka Razin XVII sajandil, Pugatšov XVIII sajandil, anarhistid ja nihilistid XIX sajandil, aastad 1905 ja 1917 ning Kroonlinna madruste mäss Lenini režiimi vastu 1921.

Küsimus on, kuhu Tšetšeenia süstemaatiline purustamine välja viib. Vene

sõjavägi jätkab pikaajalist sissisõda mägedes nii nagu omal ajal Afganistaniski.

Mis juhtub, kui ülimalt verine Tšetšeenia sõda, mis algas 11. detsembril 1994, levib näiteks Inguššiasse või õliriklasse Aserbaidžaanis? Viimases tekkis märtsi keskel äge relvastatud kokkupõrge vanakommunistliku presidendi Geidar Alijevi vägede ja sisevägede vahel. Mida tähendab see sadadele tuhandetele inimestele, nii kohalikule kui ka kogu riigi poliitikale, maailmapoliitikale, aga esmajoonel juba praegu ülepingutatud Vene majandusele?

Baltikumi hetkeseis

Balti rahvaid peetakse Venemaa suhtes häirekella lööjaks. Tõepoolest, heaolus mõnulevale Läänele näib nende hirm 1940. aasta sündmuste *da capo* ees Baltikumis või Groznõi hävingu kordumise ees näiteks Riias liialdatuna. Kuid ainult neli ja pool aastat tagasi tapsid Vene eliitväeosad inimesi just Riias ja Vilniuses. Ja kolm ja pool aastat tagasi rullusid vene tankid Tallinnasse. Kahjuks seovad varasemad õudusmälestused Baltikumi ligi 8 miljoni elaniku mõtteid ja mõjutavad nende argipäevast tegevust, olgu need ohvrid, kurjategijad või kõrvalseisjad.

Nagu teada, mõjusid Vene duuma valimised detsembris 1993 — poolteise aasta eest — negatiivselt Balti—Vene vahekorrale. Arusaadavatel põhjustel toetasid baltlased üksmeelselt ja innukalt vene reformiste eesotsas Gaidari ja Javlinskiga. Eeltingimuseks nii venelastele kui ka baltlastele olid radikaalsed ja kiired uuendused Venemaal. Seepärast näib loomulik, et praegusi Vene riigijuhte vaadeldakse Tallinnas, Riias ja Vilniuses mõningase ettevaatlikkuse ja isegi umbusuga. Selleks on olemas ajaloolised põhjused.

Riigi sõda rahva vastu

Olgu vene rahva hing kui tahes sügav ja venelaste usklikkus harras, nende teadlased silmapaistvad ja kunstnikud loomelembesed — nende poliitilised juhid on viimase 75 aasta jooksul — alates seltsimeeste Uljanovi, Bronšteini ja Džugašviliga, s. t. Lenini, Trotski ja Staliniga — olnud hirmuäratavad ja lausa inimvaenulikud. Nad on alandanud, orjastanud ja hävitanud miljoneid ja miljoneid inimesi. Nende esimesed ohvrid olid alati venelased ise, nii nagu Tšetšeeniaski. Tegelikult oleks mõeldav kirjutada korralik Vene ajalugu teemal „Vene riigi sõda rahva vastu“; vähemalt võiks arendada seda teemat XV sajandi keskelt, Ivan III-st alates, rohkem kui 500 aasta vältel.

Aleksandr Solženitsõn, jõudnud 27. mail 1994 pärast 20 pagulusaastat Magadani Kagu—Venemaal, puudutas põlvitades mõlema käega maad ja lausus: „Ma kummardan Kolõma maale, kuhu on maetud sadu tuhandeid, kui mitte miljoneid kaasmaalasi. Poliitilistest muudatustest innustatuna unustatakse need miljoniid ohvrid liiga kergesti. Unustavad need, kellel ei olnud hävitamisega midagi tegemist, unustavad aga ka need, kellel lasub vastutus.“ (SvD 28/5 1994.)

Mis laadi inimesed seisavad tänapäeval Venemaa eesotsas? Kremli domineerivad vanad stabiilsed nõukogude liidrid ja kindralid (loe: paadunud kommunistid), nagu endine relvastuspolitruk Jeltsin Sverdlovskist, peaminister Viktor Tšernomõrdin, varem gaasitööstuse esindaja ja Gaidari vastane, kaitseminister kindral Pavel Gratšov ja esimene asepeaminister Oleg Soskovets, kes vastutab valitsuses kogu relvatööstuskompleksi eest. See oli muide tema, kes pidi teostama suure konversiooni, s. t. ülemineku relvatööstuselt tsiviiltoodangule. Selle asemel sai ta ametikõrgendust ja esineb üha sagedamini avalikkuse ees.

Kes neist härradest on praegu tugevaim, on raske öelda. Võimalik et siseminister Viktor Jerin, julgeolekuülem Sergei Stepašin või isegi ihukaitseülem Aleksandr Koržakov, kes on presidendi ümbritsenud lausa pretoriaanliku* ihukaitsemüüriaga. Kes ei mäletaks Rumeenia *Securitate* vägivalda poliitiliste reformide vastases võitluses mõni aasta tagasi?

Kõik need liidrid istuvad nüüd angerjalibeda välisministri Kozõreviga koos õieti ebaseaduslikus (*Dr. S. Oznobištšev, Arbatov-Institutet, Stockholm, 31/3 1995*) Rahvuslikus Julgeolekunõukogus. Tšetšeenia sõjast saadik on viimane muutunud mingiks autokraatseks täidesaatvaks Poliitbürooks. Presidendi äraolekul juhib seda ootuspäraselt Oleg Soskovets. Pole loota, et sellise ranga nõukoguliku taustaga poliitilistel juhtidel oleks rohkem kui ainult teoreetilisi teadmisi esindavast demokraatiast, parlamentaristlikust pluralismist või turumajandusest.

Duuma eesistuja Ivan Rõbkini sõnade järgi on tegelikult võimatu Venemaad juhtida Moskvast (*SvD 2/10 1994*). 88 piirkonda, mis ulatuvad üle 12 ajavööndi, muutuvad järjest iseseisvamaks, keskvoim nõrgemaks. 21. oktoobril 1994 kohtusid SRÜ liikmesriikide juhid Moskvast, et arutada muu hulgas majanduslikku lähenemist. 12 riiki otsustasid asutada ühise, üleriigilise majanduskomitee. Selle asukohaks valiti loomulikult Moskva (*SvD 22/12 1994*). 1995. aasta algul kohtuti uuesti Alma-Atas.

Teisest küljest ei ole killustunud opositsioon kuigi teovõimeline (*urd. FAZ 1/8 1994*). Vastupidi, Lääne toetusest ilmajaetuna tundub ta jõuetu, otsekui poolhalvatud. Opositsiooni protestid Tšetšeenia sõja vastu anti küll massiteabes edasi, kuid tegemist oli vaid mõnesaja aktiivse inimesega. Iga kord demonstreeris ka käputäis sõduriemasid. Seega läheneme päev-päevalt 1917. aasta olukorrale, kus „Vene võim lebas rentsliis“, nagu öeldi. Oli ainult tarvis väikest gruppi otsustusvõimelisi inimesi, et seda maast korjata ja omapead kasutama hakata.

Poliitiliste tulevikumeestena näivad kindralid Rutskoj ja eriti Lebed, võimalikult ka hiljuti vallandatud asekaitseminister Gromov, kes läks üle välisministeeriumi teenistusse. Kõvakäeline ja lapidaarne, kuid täpne Lebed juhib 14. Vene armeed, mis „hoiab korda“ oma teed läinud Trans-Dnestri vabariigis. Iseloomulikult arvas 76 % Moskva Sõjaakadeemia ohvitseridest 1995. aasta jaanuaris, et just Lebed peaks olema Gratšovi asemel kaitseminister. Lebedi tõrjuv hoiak Tšetšeenia sõja suhtes tugevdas ta positsiooni. Mõeldavalt kandideerib ta 1996. aastal presidendi kohale. Sedasama teeb ka majandus-

* pretoriaanid = Vana-Roomas eesõigustatud sõdureist koosnev keisrite ihukaitseväge (EE).

teadlane Javlinski. Sõjaväelase ja majandusmehe kombinatsioon — Lebed ja Javlinski — olevat mõne asjatundja arvates mõeldav, võib-olla ainus Vene lootus korrastatud rivis teostatud reformidele.

President Jeltsini täht näib loovuvat. Ta etteastumised tuletavad üha enam meelde Brežnevit. Isegi ta vana relvavend, Moskva linnapea Lužkov oponeeris avalikult Jeltsini dekreeti, millega pärast TV-mehe Listjevi mõrvamist 3. märtsil 1995 vallandati Moskva kõrgeim politseiülem. Lužkov on samuti mõeldav presidendikandidaat, kui teha järeldusi tema avalikkudest ja korduvatest kallaletungidest Jeltsini ihukaitseülemale Koržakovile (*SvD* 24/3 1995).

Duuma

Vene parlamendi alamkojas duumas valitseb üldiselt pruunpunane koalitsioon (Žirinovski—Zjuganov, agraarpartei ja väikeerakonnad) 2/3 häälteenamusega. Duuma äkiline, 1994. aasta veebruaris antud amnestia kõigile augustiputši (1991) ninaameestele (Janajev, Jazov, Krjutškov jt.) ja pööbli üleskihutajatele oktoobris 1993 (Hasbulatov, Rutskoi jt.) tuli vaevalt üllatusena. Putšistist kindral Varennikov, kes nõudis kohtuprotsessi, tunnistati 1994. aasta augustis õigeks (*FAZ* 12/8 1994).

Midagi rohkemat pole duuma korda saatnudki. President valitseb oma lagunevat impeeriumi ukaaside ehk dekreetide abil, s. t. nii, nagu Peeter Suur tegi juba 300 aastat tagasi, ja nii, nagu see Venemaal on alati olnud kombeks. Tüüpilise nähtusena toetas duuma Jeltsini rünnakut Tšetšeeniale. See sobis.

Seevastu Föderatsiooninõukogu — parlamendi ülemkoda, kus istuvad kõik piirkondade juhid — oli sõja vastu, teadagi omaenda positsioonide tugevdamiseks.

Märtsi keskel moodustati duumas uus grupp nimega „Stabiilsus“, mille ainsaks sihiks on oma huvides toetada praegu üsna autoritaarset Jeltsinit (*SvD* 24/3 1995), mis on jällegi näide kõike muud kui riigimehelikust klienteelsüsteemist*. Maikuu lõi Tšernomördini kaaskond partei „Meie kodu on Venemaa“ etableeritud saamameeste kaitseks — vene rahva kulul. Nagu alati.

Märtsi lõpul tahtis duuma rakendada Eesti vastu majanduslikke survevahendeid, põhjuseks sinne väidetav inimõiguste rikkumine. Eesti oli nimelt peale aastapikkust kõhklust ja asitõendite kogumist otsustanud 24. märtsil maalt välja saata ässitaja ja endise „intri“ Pjotr Rožoki, kes nagu „man on the spot“ tegutses Tallinnas fašisti ja KGB-mehe Žirinovski kohaliku käsilaseana.

Samal ajal õnnestus duumal lõpuks, neljandal katsel heaks kiita 1995. aasta riigieelarve. Parem hilja kui mitte kunagi! 248 miljoni rubla (52 miljardit dollarit) suurused väljaminekud tasakaalustatakse selles 37 miljardi dollari suuruste sissetulekutega. Veel märkimisväärsemaks tuleb pidada kaitseminister Gratšovi käsutusse antud 10,2 miljardit dollarit, mis tähendab, et umbes 20 % riigieelarvest läheb sõjaväele. See on mõnevõrra vähem kui 30—40 %

* klienteel = sõltlus. Vana-Roomas kliendi (sõltlase) ja patrooni (isanda) vahekord. Vabad vaesed kodanikud olid mõjukamate nooblite kaitsealused (ENE).

nõukogude ajal. Võrdluseks olgu toodud väike Eesti, kus niikuinii õblukesele rüügakitsele ettenähtud summad ei ulatu 5 %-ni.

Doktriinid

Venemaa välispoliitikat suunab nn. Karaganovi või Kozõrevi doktriin aastast 1992. Selles väidavad venelased, et neil on oma „lähiumbruses“, Baltikum kaasa arvatud, tarvis kaitsta erilisi rahvuslikke huve. President Gorbatšovi endine nõuandja Anatoli Tšernjajev nimetas seda doktriini puhtakujuliseks provokatsiooniks (FAZ14/4 1994). Seda ohtu suurendab Balti riikide vaatevinklist mitte vähem agressiivne nn. kaitsedoktriin novembrist 1993, milles Venemaa võtab endale õiguse endistes nõukogude vabariikides „vahele segada“, toetamaks Moskvale truid režiiime, nagu seda tehti Trans-Dnestri vabariigis, Gruusias, Tadžikistanis, ja nagu praegu tehakse Tšetšeenias ning võib-olla ka Aserbaidžaanis. Mõlemad dokumendid kiideti presidendi, valitsuse ja „parlamendi“ poolt heaks. Edaspidise arengu seisukohalt on doktriinid põhjapanevad — nurgakiviks igale tõsiseltvõetavale analüüsile.

Sisepoliitiliseks küsimuseks tembeldatud kallaletung Tšetšeeniale, mille kohutavaid tagajärgi me kõik teame, rajanesid just neil doktriinidel.

Fašistid, rassistid, antisemiidid ja sektandid

Vene olukorra sügavama tajumise juurde kuulub tähelepanek majanduslike ja demokraatlike institutsioonide täielikust puudumisest kogu maal. Ühiskonna kulul parasiitidena elavate bürokraatide arv olevat praegu suuremgi kui nõukogude korra ajal. Isegi välisministeerium näitavat lagunemise tundemärke, väidab ühes artiklis Karaganov (*Nezavissimaja Gazeta, avaldatud tõlgituna eesti ajakirjanduses*).

Venemaal ei ole keegi jaksanud ressursse koguda, et viia läbi radikaalseid, Läänest inspireeritud reforme. Järelikult võib Läänes sageli kasutatud üldmõistet „Gorbatšovi reformid“ (*glasnost ja perestroika*) pidada soovunelmaks, propaganda seebimulliks. Gorbatšov ei kogunud varusid mingiteks reformideks. Tal polnud midagi koguda — kui ta üldse taipas, mida ta oleks pidanud tegema. Peasekretärist president nägi ränka vaeva, et ekstaasis imetleva maailma pilkude all kleepida tegelikkusele silte ja hoida arengul sabast kinni. Ta isegi ei suutnud luua seadusi ja korraldusi, mis oleksid ette valmistanud ta suurejoonelist massiteabepärast „usumuutust“. Et venelased samal ajal, Oleg Soskovetsi valvsa silma all said Lääne massiteabe hõisete saatel lahti suurest hulgast iganenud relvastusest, on iseasi. Näidaku mulle keegi, et Venemaal on konverteeritud kas või üksainus T-80!

Nagu mäletame, said ameerika teadlased Douglas North ja Robert Fogel 1993. aastal Nobeli majandusauhinna (Max Weberi töö jätkajatena) oma tööde eest, mis kirjeldavad pikaajaliste ühiskondlike institutsioonide olulist tähendust demokraatia ja turumajanduse rajamisel. Me ei saa olematuks teha kurba tõsiasja, et tänapäeva Venemaal puuduvad ajaloolistel põhjustel ikka veel hädavajalikud administratiivsed, juriidilised, majanduslikud ja ka ideoloogilised

eeldused kiireteks ja tarvilikeks muutusteks. Näiteks ei ole vene pangad võrreldavad Lääne pankadega. 1991. aastal maksin ma vene-eesti pangas juurde, et sinna paigutada 500 SEK-i.

Venelaste verivärsked poliitilised parteid — kui nad partei nime väärivad — põhinevad nagu maffiagi igivanal klientel-süsteemil: teened ja vastuteened (*beneficium contra gratia*), mis koonduvad teatud keskse ülemuse (*dominus*) ümber. Demokraatlikust esindamisest pole juttugi.

Venemaa reformidele tuleb mingil viisil luua organisatoorsed põhialused, mõeldavalt rahvusvahelise abiga ja üle kogu riigi, mitte ainult mõnes üksikus Moskva või Nižni-Novgorodi öitsvas linnajaos. Kuidas see Tšetšeenia sõja jätkudes peaks teostuma, näib segasem kui kunagi varem. Eriti veel nüüd, mil duuma on vallandanud inimõiguste eest võitleva Sergei Kovaljovi, kelle sirgjoonelised teated Tšetšeeniasst pälvisid maailma imetluse. Veebruari keskel 1995 Bonni külastades nõudis Kovaljov, et Lääs kasutaks Moskva režiimiga rääkides märksa selgemat ja karmimat keelt. Liidukantsler Helmuth Kohl ei leidnud aega temaga kohtuda (*FAZ x/y 1995*). Tema kodumaal kutsuvad aga „rahvuslikud“ ringkonnad Kovaljovi „maa reeturiks“. Tänavu 31. märtsil jutustas ta Stockholmis talle omase tagasihoidlikkusega, kuidas Jeltsini režiim ja sõjavägi teda kiusavad ja jälitavad. Venemaa olevat teel tagasi telefonikõnede pealtkuulamisele ja ebaseaduslikele arreteerimistele; Tšetšeenias esinevat koguni kohtuotsuseta mahalaskmisi (*SvD 1/4 1995*).

Majandus

Soovitava laia- ja sügavatoimelise reformitegevuse asemel õitseb Venemaal puhtakujuline röövkapitalism klassikalise marksismi mõistes. Paradoks: marksismis-leninismis koolitatud rahvas kasvatab kapitalismi vesivõsusid. Nende varjus vohab brutaalne, järjest laienev kuritegevus. Lääne andmetel ulatub igakuine kapitali „põgenemine“ Venemaalt miljarditesse dollaritesse. Nagu teame, nõuab Venemaa juhtkond sama suurt rahvusvahelist majanduslikku toetust Läänest. K. a. märtsis lubas Rahvusvaheline Valuutafond (*International Monetary Fund, IMF*) Venemaale laenu 6,4 miljardit dollarit (umbes 50 miljardit SEK-i). Tegelikult tuleb laenus, mis on IMF-i ajaloos suuruselt teine, näha kingitust otseteed Vene relvatööstuse tohutute lõugade vahele. Majandusteadlase Andrei Illarionovi arvates võiks summa vastata seni Tšetšeeniale tekitatud inim- ja ainelistele kahjudele (*S. Hedlundi järgi N. Sundström, SvD 21/3 1995*).

Sellele „Kaval-Antsu laenule“ eelnes traditsiooniline, idamaise toredusega korraldatud metsseajaht, kus peategelasteks olid peaminister Tšernomõrdin ja IMF-i direktor Michel Camdessus (*SvD 24/3 1995*). Eestis lõpeb metsseajaht jahieetilistel kaalutlustel teatavasti juba jaanuaris.

Kahtlemata kuuldu Venemaalt üht-teist rõõmustavat, näiteks sõnumeid majanduslikest õnnestumistest kohalikul tasandil. Loomulikult õpitakse omajagu. 1994. aasta suvel ilmnese esimesi märke teatavast majanduslikust stabiliseerumisest ja aeglustuvast elukalliduse tõusust. 1994. aasta tootmiskadu oli 1993. aastaga võrreldes vaid 22 %. 1995. aasta esimestel kuudel vähenes

tööstustoodang ainult 3 % võrra. Ka kaubandusbilanss polnud põhja vajunud, vaid paranes veidi (*SvD 16/3 1995*). Kuid reaalsel palga osa inimese reaalses sissetulekus langeb S. Hedlundi ja N. Sundströmi järgi pidevalt, 78 %-lt 1992. aastal kuni 47 %-ni 1994. aastal. Jaanuarikuu jooksul vähenes see veel 17 % võrra (*SvD 21/3 1995*).

Elulise tähtsusega teraviljasaak oli 1994. aastal kõige kehvem 1981. aastast saadik. Väetise kasutamine vähenes juba 1992. aastal poole peale eelmiste aastatega võrreldes, 1994. aastal oli vastav arv 12 %. 25 % loomadest on viidud tapamajja, traktorite tootmine langes 1994. aastal 68 %, kombainide tootmine 64 % (*SvD 21/3*).

Erastamine näikse toimivat — teatud määral. Sest kuskil mujal maailmas ei leidu nii väikesel maa-alal nii palju autosid „Mercedes“ 600 kui Moskva kesklinnas. Kõik 20 „Rolls Royce'i“, millega pidi tehtama proovimüüki Venemaal mõni aasta tagasi, müüdi inglaste teesklemata üllatuseks maha maailmarekordilise 40 minutiga (*Dr. Baranovsky, SIPRI julgeolekukonverents Kielis 4/3 1995*).

Samal ajal on korruptsioon imbutunud kõikidesse ühiskonnakihtidesse, isegi valitsusringkondadesse. Üks värskemaid näiteid on endise ülemjuhataja Saksa maal, hilisema asekaitseministri, kindralpolkovnik Burlakovi miljonitesse DM-idesse ulatuvad tehingud kaitseminister Gratšoviga. Burlakov on tänaseks vallandatud, teda ootab kohtulik karistus. Aga Gratšov? Ootame, näeme.

Inflatsioon oli 1994. aasta märtsis rohkem kui 1000 %. 1 US dollar maksis 1607 rubla. Meenutagem, kuidas me 10 aasta eest maksime 1 rubla eest 10 SEK-i ja leidsime, et seda on palju. M. a. oktoobris kukkus 1 dollar 3736 rublani. President Jeltsin reageeris rahandusminister Dubinini vallandamisega ja laskis duumal eemaldada riigipanga juhataja Geraštšenko. Majanduslikud investeeringud langesid 1992. aastal 40 % võrra, 1993. aastal 15 % võrra ja 1994. aastal veel 25 % võrra.

Kokku võttes leiavad Uppsala majandusteadlased Hedlund ja Sundström, et Venemaa majanduses laieneb vaid rahaline ja äriiline teenindamine — sektor, mis tegeleb uusrikaste ja kriminaalsete gruppide varanduse ülesehitamisega. Kõik muu kahaneb. Üldistatult näeme piiri taga tööstuslikku kõnnumaad, mis veab välja toorainet ja pooltooteid ja toob sisse tarbekaupa. Uppsala autorite arvates on tegemist eriskummalise destruktsiooniga, mis on kustutanud moderniseerimise, innovatsiooni ja arengu eeldused pikaks ajaks. Ainult spekulatsioon ja rahalised mahhinatsioonid kobrutavad.

Iga supi pealt tuleb riisuda vahtu, enne kui see süüa kõljab.

VENE PÜSSIROHUTÜNN JA EESTI (II)

Sotsiaalsed tingimused

Tüütuseni pealetükkival tahab Venemaa ikka veel mängida maailma supervõimu, võttes endale vabaduse ette kirjutada näiteks seda, kes tohib astuda NATO liikmeks ja kes mitte. 20. märtsil k. a. võttis välisminister Kozõrev Pariisis sellel teemal sõna, nagu oleks see tema asi (*The Times* 21. 3. 1995). NATO laiendamine ida suunas — tähendab ka Eesti puhul — ohustavat koguni Euroopa julgeolekut ja rahu. Juba asja arutamine võivat konflikte välja kutsuda, ähvardas ta.

See on kõik väga tore, aga kuidas elab rahvas Kozõrevi superriigis? Vene ametliku statistika järgi 3. märtsist 1994 elavat üks kolmandik Vene Föderatsiooni elanikkonnast, seega umbes 50 miljonit inimest, allpool elatusmiinimumi taset. See on sisuliselt ülddramaatiline, kuid meile vaevalt üllatust pakkuv fakt. ÜRO suurel, käesoleva aasta algul Kopenhaagenis peetud rahvusvahelisel nn. vaesuskonverentsil tõendasid Vene ekspertdelegaadid, et koguni 60 % elanikkonnast, s. t. ligikaudu 80 miljonit vene inimest, kuulub sellesse kahetsusväärsele kategooriasse (*S. Hedlund ja N. Sundström, SvD* 21. 3. 1995).

1994. aasta augustis vastas Venemaal kuu keskmine sissetulek 605 SEK-ile. Selle eest sai osta 317 kg kartuleid (*SvD* 21. 10. 1994) — üsna palju kui võrrelda Valgevenega, kus vastav kogus oli 117 kg. Gruusias saadi miinimumpalga eest ainult 5 kg kartuleid.

Üldmainitud ametliku märtsistatistika kohaselt oli Venemaal iga fertiilses eas (15—39-aastane) naine olnud sunnitud elu jooksul tegema kuni 12 aborti. Meeste keskmine eluiga oli langenud Aafrika tasemele — 59 aastani. Põhjamail kõigub see 74—75 aasta vahel. 1995. aasta märtsis teatas presidendi nõuandja keskkonnakaitse küsimustes prof. Jablov, et Venemaal sünnib iga kümnes laps mingi puudega. Alkoholi levi suhtes näib president ise pakkuvat oma avalikkude esinemistega eeskujuga. Dramaatiliselt langevast iibest ei tasu kõneldagi.

UNICEF nentis ühes 1994. aasta 2. oktoobril Genfis avaldatud raportis, et endises idablokis on viimastel aastatel demokratiseerimisperioodi jooksul surnud 800 000 inimest ebaloomulikul viisil. Halvim olevat olukord Venemaal, Ukrainas ja Kagu-Euroopas. Vaesus võtab maad, profülaktilised terviseprogrammid varisevad kokku ja sügav sotsiaalne stress põhjustab sagedast haigestumist ja surma. Kõige enam tabab see mehi 20.—59. eluaastal. Suurtel aladel soodustab haigestumist lääne-eurooplastele uskumatult reostatud keskkond.

Ökoloogia ja keskkond

Juba 1991. aastal pidas Nõukogude tolleaegne keskkonnaminister Vorontsov 25 % N. Liidu määratud pindalast katastroofialaks. Kindluse mõttes lubame Vorontsovile võimalike liialduste jaoks 5 % õhuruumi. Sel juhul nentigem: 20 % N. Liidust vastab pindala poolest umbes tosinale ühendatud Saksamaale. Seal kehtib põrgu maa peal.

Vaevalt paranes olukord pärast Komi arktilises piirkonnas 1994. aasta

novembris juhtunud määratu suurt õlikatastroofi. Õnnetust peetakse kaks korda nii suureks kui õlitanker „Exxon-Valdezi“ katastroofi Alaskas 1987. Maailmapank pakkus Venemaale kiiresti soodsat saneerimislaenu 730 miljoni SEK-i ulatuses. TT-Reuteri teatel soovis pank, et puhastamistöid alustataks otsekohe, kuid sai Moskvast teate, et tuldagu selle asja juurde tagasi 1995 (*SuD* 6. 3. 1995). Umbes 14 000 tonni toorõli oli märtsiks jõudnud voolata läbi tundra ja reostada Petsõra suure veehoidla. Alles siis võis Maailmapanga delegatsioon kohale sõita.

„The Timesi“ andmeil (21. 3. 1995) imbus 45 miili Irkutskist loode pool 3500 tonni toorõli kolmes kohas välja 20 aastat vanadest õlijuhtmetest. Vene „Greenpeace’i“ asjatundja Ivan Blokovi sõnul juhtub igal aastal sadu selliseid lekkeid. „Greenpeace’i“ normide kohaselt peaks õlijuhtme eluiga piirduma 10 aastaga, kuid Venemaal on 75 % juhtmeist üle 10 aasta vanad ja 15 % vanemad kui 25 aastat. 4–8 % kogu Vene õlitoodangust, umbes 3 miljonit tonni aastas, arvatakse töötlemisprotsessis ja transpordil kaotsi minevat (*The Times* 21. 3. 1995), osa kaob varguse tõttu, osa voolab põhjavette.

Kuulsin oma kõrvaga, kuidas president Jeltsini nõuandja keskkonnaküsimustes prof. Jablovov väitis Göteborgis peetud keskkonnamessil „Ecology 93“, et sõjaväel on Moskva piires üheksa tuumareaktorit. Teades, kui hooletult Vene sõjavägi valvas kergesti lõhkevaid miine, mürske jm. Tallinna äärelinnades, võib murelikult küsida, mitu reaktorit on neil kasutada Peterburis või mõnes teises suures tihedasti asustatud keskuses. Ja mis neist saab?

26. märtsil 1995 avaldas briti ajakiri „The Observer“ teate, mille järgi olevat Tšernobõli tuumajõujaamas iga minut oodata uut katastroofi. See võivat nimelt kokku variseda. „Observeri“ kätte olevat sattunud salajane uurimisraport, mida Euroopa Liidu komisjon ei tahtnud aktuaalseil poliitilistel põhjustel avaldada.

1986. aasta õnnetuse tagajärjel olevat Tšernobõlis Ukraina ametlikel andmeil surnud 8000 inimest (*Reuter* 27. 3. 1995). Et vähktõvejuhud Ukrainas ja Valgevenes on sagenenud, ei ole enam mingi uudis.

Eesti president Lennart Meri ütles kunagi, et ainus asi, mida venelased Eestis peaksid kartma, on nende oma tuumajõud. Ta vihjas tõenäoliselt Sosnovõi Borile Loode-Venemaal, Ignalinalle Leedus ja Nõukogude laevastiku baasis Paldiskis leiduvale reaktorile.

Kriminaalsus

Mõrvade arv Venemaal oli 1993. aastal 29 213, s. t. kaks korda suurem kui Ameerika Ühendriikide nn. mõrvatihedail aladel ja samavõrra suurem kui 1990. aastal Nõukogude Liidus. 1993. aastal lasti Venemaa linnades maha 32 pangadirektorit ja sadu ärimehi (*A. Izyumov, Newsweek* 29. 8. 1994). 2. märtsil k. a. mõrvati riikliku TV-kanali „Ostankino“ tuntud ja mõjukas kaastööline Vladislav Listjev elukutselisel viisil. Tolle „tellimistööga“ ühenduses tõestasid juhtivad vägivalla vastu võitlejad 1993. aastal sünet mõrvastatistikat. Varjamatult räägiti Vene kõrgemate ametnike mõrvamisest igal 72. tunnil (*FAZ, märts 1995*). Mõrvalaine, mis on vaid vägivalla nähtav tipp, jätkub raugemata

1995. aastal. Keegi ei suuda seda ohjeldada.

Listjev polnud esimene ega viimane kuulisaaja. 1994. aasta oktoobris lasti „Moskovski Komsomoletsi“ toimetuses õhku „tõsiasjaolusid avastav“ ajakirjanik Dmitri Holodov. Ta oli avaldanud sarja artikleid korrupsioonist Vene armees. 21. märtsil k. a. mõrvati Moskvas sõltumatu raadiojaama „Radio Vox“ šeff Aleksei Hropov (*Moskva Kaja, SvD* 22. 3. 1995). Mõrva motiivid ei ole teada ja nii edasi.

Need, kes nägid 1995. aasta veebruaris Euroopa kergejõustiku sise-esivõistluste ajal TV-küsitlust lühimaa jooksumeistri Irina Privalovaga, teavad, kuidas tänapäeva moskvalaste argipäev välja näeb. Lastega välja minnes on Privalova sunnitud neist kõvasti kinni hoidma — lasteröövi kartusel.

SIPRI juures Stockholmis töötava vene uurija teatel maksavad praegu kõik Moskva ettevõtjad maffiale „kaitseraha“ (*Dr. Baranovsky, Kieli ülikool* 3. 3. 1995). Prof. Peter A. Lupsha sõnul, kes on organiseeritud kuritegevuse üks paremaid eriteadlasi maailmas, tuntakse Venemaal 4323 maffiagrupperi. Kahtlemata on kuritegevus Venemaal — nagu Jaapanis Yakuza ja Lõuna-Ameerikas Cali-kartellidki — saavutanud pärast majanduse dollariseerimist kolmanda ja kõrgeima, nn. strateegilise ehk sümbiootilise organiseerumisastme (*Peter A. Lupsha, Global Crime versus the National State, Näsby loss* 29. 3. 1995). Maffia moodustab juba ühe osa riigist, maffia on poliitika järg teiste vahenditega. Küsimus on, kas maffia ei juhi Venemaad nüüd juba suuremal määral kui poliitikud.

Pole ka mingi juhus, et väike ja metallivaene Eesti kuulus oma sadamatega 1992.—1993. aastal maailma suuremate metalliekспортööride hulka. Teenitult nimetasid eriala asjatundjad selle maa pealinna „Metall-linnaks“.

Teatavasti kehtib Venemaal 1993. aasta detsembrist uus põhiseadus, aga duuma ei ole olnud võimeline looma kuritegevust tõkestavat seadustikku. Põhjusi on kerge aimata. Prokuröri- ja kohtuasutused on eetilisel, intellektuaalselt ja materiaalselt sama tagurlikud ja korrumppeerunud kui riiklikud politseivõimud. Errulastud militsionärid, KGB-lased ja sõjaväelased süvendavad seadusetust, minnes üle kurjategijate poolele. Kõik vallandatud mundrikandjad ei saa ju turvameestena tööd leida. Aga ka nemad tahavad kuidagimoodi elada.

Massiteave

Kindlasti aitasid ajakirjanikud tõhusalt kaasa Vene viimaste aastate suurtele pöördelistele muutustele. Kahtlemata moodustasid nad nende odaotsa. Seepärast toetasid neid Jeltsin ja Gaidari valitsus, lastes riigil aastatel 1992—1993 jätkuvalt välja anda sadu ajakirju ja -lehti. Kuid teravnenud poliitilise ja majandusliku polariseerumise tõttu toetatakse praegu ainult neid ettevõtteid, mis pooldavad üha aheneva vundamendiga valitsust. Ent ühtlasi näib, nagu sehkeldaks Jeltsini režiim rohkem vabade TV-kanalitega, tehes seda eriti Tšetšeenia sõja ajal, mil president püüdis jõuga massiteavet juhtida. 1993. aastal mõrvati SRÜ vabariikides 25 ajakirjanikku ja 6 kadus jäljetult.

Samal ajal ostavad uusrikkad suurettevõtjad, kelle käed pole just kõige puhtamad, altkäemaksuga endale ruumi nii ajakirjanduses kui TV-s. Seega

satuvad ajakirjanikud kahekordse surve alla: ühelt poolt üha tugevamini riigivõim, teiselt poolt kurjategijatega koostöötavad grupid. Tagajärg on, et lokkab massiteabe korrupsioon (A. Izyumov, *Newsweek* 20. 3. 1995). Soosivate artiklite avaldamise puhul olevat altkäemaks 10 000 — 15 000 USA dollarit. Probleemi lahendab küll märksa odavamalt kaks hästisihitud 9-mm kuuli. Vaevalt keegi asjaosalistest seda vääriti tõlgendab. Arvatavasti ei maksnud Listjevi pea rohkem kui 2 minutit parima saateaja reklaami.

Kui need tendentsid süvenevad, hakkab A. Izyumovi arvates Venemaa massiteavet lähemal ajal valitsema kas käputäis valitsuse politrukke või käputäis maffiagruppe (*Newsweek* 20. 3. 1995). Trükivabaduse seisukohalt on tulemus sama.

Lähiümbrus

Poliitilise ja strateegilise tähtsusega Ukrainas olevat olukord veelgi kurvem kui Venemaal. Genfist saadetud ILO-raporti andmetel (22. 9. 1994) on sealne majandus täielikult kokku varisenud. Ennustatakse, et rohkem kui veerand maa ettevõttest läheb 1995. aastal pankrotti. Ukrainas leiame kõrgeima varjatud tööpuuduse, madalaimad miinimumpalgad, kohutavaima vaesuse ja kiireima inflatsiooni Euroopas. Augustis 1994 vastas seal keskmine kuupalk 253 SEK-ile. Selle eest sai osta 165 kg kartuleid. Teadlased on loonud „Ukraina nähtuse“ kohta isegi sõna „stagflatsioon“, mis koosneb sõnadest „stagnatsioon“ ja „inflatsioon“ (*SuD* 23. 9. 1994). Püssirohutünni iseloomuga on poliitika ida pool Dneprit ja Krimmis, samuti Tšernobõli küsimus ehk tuumajõud.

Tsentralism

Vene uus valitsus püüab kompenseerida enam kui 75 aasta jooksul enda poolt põhjustatud viletsust tegelikult maailma rikkaimal maal, üritades koondada endise N. Liidu osi ja juhtida neid tagasi Moskva-Kremlisulgu. Teatavasti on endise N. Liidu tooraineressursid, tööstusettevõtted ja 25 miljonit venelast jäänud väljapoole Venemaad. Nii on vaene, läbinisti korrumppeerunud ja Vene vägedest üleujutatud Valgevene juba nii sõjaväeliselt, majanduslikult kui ka poliitiliselt Venemaa käpa all. Kergeim viis „lähipiirkonna“ taasühendamiseks on tõsta Vene sisseveetolle ja ultimaatumi järel keerata gaasi- ja õlikraanid kinni. Samaaegselt pakutakse kohalikule juhtkonnale ja opositsioonile Vene sõjaväelist „abi“. Näiteks verivaeses Aserbaidžaanis, kus augustikuu keskmine palk vastas 63 SEK-ile, takistati lootusrikast rahvusvahelist Kaspia mere õliprojekti, mille väärtus on umbes 90 miljardit SEK-i. Mis veelgi veidram: Moskva viitas sel puhul järsku ökoloogilistele põhjustele (*SuD* 23. 10. 1994). Tavaliselt nimetatakse säärase toimingut väljapressimiseks. Kui see meetod ei õnnestu, võib ju alati provotseerida putše ja muid rahutusi, mis panevad välismaised investeerijad kõhklema. Nii juhtuski Gruusias, Tšetšeenias ja Bakuus. Kahtlemata on läbinisti ebaõnnestunud Tšetšeenia operatsioon jätkuks Vene õli- ja reorganiseerimispoliitikale Aserbaidžaanis.

30. märtsil 1994 teatas kaitseminister Gratsšov, et Venemaal on 15 000

meest paigutatud teistesse SRÜ riikidesse — rahu säilitamise otstarbel (SvD 31. 3. 1994). Välisminister Kozõrev on seejärel süstemaatilisel taotlenud neile ÜRO rahuvägede õigusi, osalt Vene operatsioonide seadustamise, osalt majandusliku ülalpidamise huvides. Geniaalne kava! Tahetakse jätta maailmaühiskonna kanda vastutus ja kulud neoimperialistliku Suur-Venemaa loomisel.

Ideoloogia ja mentaliteet

Venemaa riismete kokkukorjajast ja taasühendamist toetavad ideoloogiliselt laialtlevinud ajaloolised ettekujutused Suur-Venemaast, „Emakesest Venemaast“ ja Venemaast kui kolmandast „Pühast Rooma riigist“, samuti tunnetus vene rahva väga erilise „ajaloolisest missioonist“. Venemaa riigivappi on taas paigutatud keisri kahepealine kotkas ja Püha Jüri kilp. Taastatud õigeuskirik pakub, nagu „Suure Isamaasõja“ ajalgi, meeleldi oma kaalukat ideoloogilist ja ajaloolist tuge.

Baltimaad — ala, mis olevat alati kuulunud Venemaale — on enamikule venelastele ikka veel „Balti Rus“, s. t. Balti Venemaa. Seetõttu ei või nad aimatagi, et Eestit ja Lätit valitseti ajavahemikus 1220 kuni 1940 rooma-germaani õiguse alusel.

Läänes kipume liiga kergesti unustama, et venelaste koolikorraldus on aastakümneid kandnud raukseid silmaklappe. Kool oli parteipolitiseeritud sellest ajast peale, kui vana pangaröövvel Džugašvili, *alias* Stalin, pigistas 60 aastat tagasi kogu ühiskonnal ja ka väljaõppesüsteemil kõri kinni. Tema enda poolt kirjutatud parteiajaloo „Kratki kurs“ (Lühikursus) sai kõikjal mõõdupuuks.

Liiga harva räägitakse Läänes vene/nõukogude ühiskonna vägivaldmentaliteedist. Olles tugevasti mõjustatud ameerika üsna spekulatiivsest kirjandusest, filmidest ja massiteabest, usume siin vahest, et just ameeriklased kalduvad kõige rohkem vägivaldale. Kuid Venemaal kuritegevuse ja vägivalda kohta käivad arvud ning sealsed 30 000 mõrvajuhtu aastas (mis moodustavad vaid vägivald-püramiidi tipu), uued realistlikud filmid nagu „Väike Veera“, režissöör Govoruhhini dokumentaalfilmid ning Punaarmee heroiseerimine räägivad teist keelt.

Kui keegi usub, et 20. aastate Chicagos oli elu brutaalne ja et Ernst Hemingway oli julmavõitu kirjanik, siis soovitame uurida Odessa tolleageste gangsterite elu või hilisemat Gulagi. Lisaks võiks lugeda Isaak Babeli Odessa- ja kodusõja-ainelisi novelle. Ka Maksim Gorki autobiograafilistes teostes leiame lööminguid ja peksmist erakordses ulatuses. See ongi loomulik, sest Gorkit peetakse just realistlikuks kirjanikuks.

Ajaloolastel ja sotsioloogidel on kerge seletada, miks füüsiline vägivald on tänapäeva Venemaal ikka veel latentne. Madruste, punaväelaste, traktoristide, baarimeeste ja viimasel ajal ka finantshaide kompaktne ülistamine on viinud „meessovinismi“ ja „macho-ühiskonnani“ ning naiste toore ekspluateerimiseni. See kalgistanud ühiskond ei tunne mõisteid nagu solidaarsus, lojaalsus ja idealism. Selle asemel vohab seal sekterism ja (jälle!) antisemitism — nagu säärastes ühiskondades ikka.

Lääne poliitikut ja massiteave märkavad liiga harva, et Vene sõjaväe areng jookseb välispoliitikaga paralleelselt. Raskest majanduslikust allakäigust hoolimata ratsionaliseeritakse ja relvastatakse. Samal ajal kui napib raha ohvitseride palkadeks, tutvustatakse uut, lausa revolutsioniseerivat lahinghelikopterit (august 1995). Tuleb uuesti meenutada balti sipelgapesaperspektiivi naabrist karuperekonna puhul. Nii näiteks tugevdati 1993. aasta sügisel Leningradi (*sic!*) sõjaväepiirkonna rünnakuüksusi, varustati neid uue relvastusega ja nimetati nad ametlikult „Esimeseks strateegiliseks ešeloniks“. Baltimail ja Soomes küsiti murelikult, kus küll seisab teine või kolmas rünnakuüksus stardivalmis. Ja kelle vastu?

Vägede, transpordivahendite ja relvasüsteemide koondamine Kaliningradi enklaavi ja Gratšovi nõue strateegiliselt tähtsa sadama Baltiisk/Pillau kordaseadmiseks valmistavad muret esmajoones naabritele Poolale ja Leedule. Gratšovi sõnul ühendatakse Kaliningradi kaitsevöös nii Läänemere laevastik kui ka 11. armee. Ühiste manöövrite ja suurte kombineeritud harjutuste jaoks nagu vanasti puudus neil 1995. aasta augustikuuni raha.

Venelaste staabi-, luure- ja sidemanöövrid, mis peeti aprillis-mais 1993 nende Loode sõjaväepiirkonnas (s. t. iseseisvates Balti vabariikides), mille peakorter Riias, nägid ette strateegiliselt tähtsate objektide vallutamist Baltikumis ja nende hoidmist, „kuni peajõud kohale jõuavad“. Aprillis 1994 nõudis president Jeltsin, et ta välisminister laseks rajada Lätimaale vene sõjaväebaasi, harjutamiseks relvasüsteeme ja tagamaks Vene Föderatsiooni turvalisust.

Pihkvas, Eesti ja Läti otseses naabruses, on venelastel relvade all 76. kaardiväe dessantdiviisi ja eriväeosad (u. 8000 + 700 meest). Need hästivarustatud eliitväeosad, mis arvuliselt ja tulejõu poolest vabalt ületavad Eesti kogu kaitsejõu, Kaitseliit kaasa arvatud, jõuaksid Tartusse veerand tunniga, Tallinna ja Riiga võib-olla 40 minutiga. Vahepeal käisid nad Tšetšeenias treenimas.

Üleval Karjalas, Alakurtti piirkonnas, vaid mõnikümmed kilomeetrit Soome piirist, seisab kaks määratu suure tulejõu ja transpordimahuga diviisi. „Külma sõja“ perioodil oli nende väeosade ülesandeks lõigata Soome kiiresti läbi Kemi jõe kohalt. Mis ülesanne võiks neil küll täna olla? Ja miks relvastub Soome äkki nii jõuliselt!

Loomulikult on see suur võit, kui Lääs ei karda enam Venemaad. Aga kuidas on väikeste naabritega? Kui Eestile ligilähedal varitsevad agressiivsed rünnakuüksused, mis tunnevad pealegi ümbrust ja inimesi ning millel on Balti riikides tuhandeid nuhke? Tundub, et GRU jätkab spioonitegevust peaaegu nagu varemgi. 1994. aasta kevadel selgus tolle organisatsiooni uus õitseng mitmel pool maailmas, tagajärjeks maalt väljasaatmised, m. h. Ameerika Ühendriikidest. Käesoleva aasta 31. märtsil näitas ka Rootsi ühele vene sõjaväespioonile ust (*SvD 1. 4. 1995*).

Eestis, Lätis ja Leedus elab jätkuvalt tuhandeid endisi nõukogude tegevvaelasi, GRU ja KGB töötajaid ja eruohvitseri koos perekondadega. Nüüd tahavad nad kõik saada Eesti ja Läti kodanikuks.

Venemaa patustab 1990.—1991. aastal allakirjutatud CFE-lepingu vastu,

põhjastades sellega üldist umbusaldust. Nimelt ei kavatsengi kaitseminister Gratšov vähendada relvakandjaid 1,45 miljonile, nagu kokku lepitud, hoolimata sellest, et nii ameeriklased kui ka sakslased on vähendanud oma vägesid. Selle asemel tahab ta ühepoolset tõsta nende arvu 2,1 miljonile. Samuti paigutab Gratšov ümber soomusüksusi põhja- ja lõunatiibadele, s. t. Baltikumi ja Kaukaasia vastu, mis on Venemaa poolt allakirjutatud CFE- ja START II lepingute selge rikkumine (*New York Times* 2. 4. 1994).

Samal ajal jätkavad venelased ka üsna rahulikult tuumarelvade, bioloogiliste ja keemiliste võitlusvahendite tootmist oma umbes 20 ikka veel suletud uurimislinnas. Nende omanduses on jätkuvalt kümneid tuhandeid tarvitamiseksõhukõõlke tuumarelvi. Rahvusvahelisel turul olevat juba müüdud vene „weapon-ready“ tuumarelvade komponente; selliseid avastusi on tehtud nii Peterburis kui ka Saksamaal (*Newsweek, Special Report* 29. 8. 1994; prof. Frank Barnaby, SIPRI. „*Terrorism and Mass Destruction Weapons*“, *Näsby loss* 17. 3. 1995). Märtsi lõpul 1995 pingutasid Ameerika Ühendriigid ohje Venemaa suhtes, muu hulgas Venemaa kavatsuse tõttu müüa Iraanile viimistletud nukleaartechnikat (*SvD* 30. 3. 1995). Ameeriklased kardavad põhjusega militaristlike moslemite uut globaalset riigiterrorit.

Venelased on seitsmesse suurde varulattu paigutanud u. 40 000 tonni keemilisi relvi. Üsna juhmilt kinnitavad nad, et ei olevat ise võimalised neid hävitama, vaid vajavat selleks rahvusvahelist abi. Heatahtlik Rootsi FOA andis kohe kaks meest nende käsutusse (*SvD* 16. 9. 1994). President Jeltsin aga eitas kahel korral, kahele USA presidendile, Bushile Seattles 1993. aasta kevadel ja Clintonile jaanuaris 1994 Moskvast, et Venemaa jätkab bioloogiliste mürkide tootmist — nagu oli kindlaks tehtud (*Sunday Times* 27. 3. 1994). Loomulikult valmistab see uus, massilise hävituse relvadest, kuritegevusest ja korralagedusest koosnev „vene kokteil“ maailma majanduslikku ja poliitilist terrorit uurivatele analüütikutele tõsist muret. Ka venelased ise kardavad massihävitusvahendite levikut.

Tuletame meelde, et president Jeltsini lubadus 9. juulil 1992 Helsingis ja ta allkiri Euroopa Julgeoleku ja Koostöö Konverentsi lõppdokumendil viia Vene väed Baltikumist kiiresti, korraldatult ja täielikult välja (*early, orderly and complete withdrawal*) osutus piinlikult kaua lausa valelikuks. Alles 1994. aasta septembris laskis ta Vene mundrikandjail Eestist lahkuda. Enne seda, 5. aprillil andis ta, nagu öeldud, oma välisministrile käsu nõuda sõjaväebaasi Lätimaal. 6. mail 1994 teatas Gratšov ähvardavalt, et kui Vene—Eesti läbirääkimistel rahuldavaid tagajärgi ei saavutata, tähendaks see mitte ainult Vene vägede alalist kohalejäämist, vaid ka uute üksuste toomist Eestisse. Alles pärast Ameerika, Saksamaa ja Rootsi sekkumist viidi lõpuks 1. septembril 1994 Vene väed Eestist välja. Tundub, nagu oleks *president Clinton* isiklikult mänginud siin olulist osa (*International Herald Tribune* 9. 8. 1994).

Sõjatööstuslik kompleks STK

Üksainus tee võib viia president Jeltsini ja peaminister Tšernomõrdini majanduslikust katastroofist ja poliitilisest nurjumisest välja. Sellel teel on kaks

komponenti: 1) toetada uuesti Vene relvatööstust, kus rakendus 1993. aastal ikkagi veel 15 % vene määratust tööjõust, 2) soosida sõjaväge.

On vaja teada, et Vene sõjatööstuse hiljutine allakäik pole olnud nii tugev kui tsiviilsektoris. Aastakümneid oli ju kaitseministeerium kindlustanud endale hiiglaslikust riigieelarvest kuni 40 % ja saavutanud võimalike tagasilöökide puhuks tohutult tugeva lähtepositiooni. Seetõttu on Venemaa majandus asjatundliku Birminghami prof. Julian Cooperi arvates viimastel aastatel tegelikult militariseerunud (FOA oktoobris 1993). Et tsiviiltööstuse kaotused on praegu suuremad kui sõjatööstusel, näib relvatööstus olevat ainus ala, millel on edaspidigi majanduslikke võimalusi ja kus saavutatakse mõndagi, üldisest virvarrist hoolimata. Konversioon ehk üleminek tsiviiltoodangule on vajunud enam-vähem liiva. Täheandab: tööstused ja vabrikud on suurelt osalt alles, kuigi vähenenud tööjõuga.

Kava järgi on vene marsikord järgmine. Esiteks tuleb sõjavägi kaheaastase tuulevaikuse järel taasvarustada. Seejärel täita tühja riigikassat relvaekspordi abil (hinnad kuni 40 % alandatud) kaunite dollarimiljonitega. Jeltsin on teatavasti ise vana relvastuspolitruk Sverdlovsk–Jekaterinburgist, kus 2 miljonist elanikust iga neljas on relvatööstusest sõltuv. Tal on sel alal igat laadi kogemusi. Ühe AP telegrammi kohaselt kujunevat Venemaa relvaekspord 1994. aastal eelmise aastaga võrreldes kahekordseks. 1994. aasta esimesel poolaastal müüdi relvi 22 miljardi SEK-i eest (SvD 24. 9. 1994). Samal ajal teatati, et Ameerika Ühendriikide president Clinton olevat peatanud ameerika tuumarelvade arsenalit vähendamise „Venemaa ebakindla olukorra tõttu“ (TT/DPA 24. 9. 1994). Võib oletada, et sääraseid teateid loetakse Tallinnas hoolega.

Teiseks on Jeltsin 4. oktoobrist 1993 saadik olnud sunnitud juriidiliselt, majanduslikult ja ka seisuslikult tugevdama tagaplaanile surutud, kannatamatut ja põikpäist sõjaväge, mis päästis ta sel hommikul nii poliitilises kui ka füüsilises mõttes. Kõik teavad, et sõjavägi, eriti nende akadeemiad ja eriuksused hääletasid 12. detsembril 1993 tagurliku Žirinovski poolt. Jeltsin on sunnitud võtma seda umbusaldusavaldust tõsiselt, pealegi kui Venemaal elab u. 4000 valjuhäälselt postsoveti kindralit, 2000 neist veel tegevteenistuses. Nendel meestel on midagi nõuda ja ka füüsiliselt võimu oma nõuete taha lükata.

Sõjaväge kui ainukest Venemaad ja SRÜ riike kooshoidvat jõudu toetatakse ka relvatööstusesse suunatud investeeringute abil. Kahtlemata tekib siis tsiviilelanikkonnas vastuseis. Võib arvata, et nii nagu pärast 1789. aasta revolutsiooni Prantsusmaal ja 1917. aasta revolutsiooni Venemaal tekib hiljem ühiskonnas polarisatsioon, pinge suureneb dramaatiliselt. Avaneb taas tee „bonapartismile“, võimu enam või vähem militaarsetele ülevõtmisele. Kahtlemata on ka Tšetšeenia sõda aidanud Vene ühiskonna polariseerimisele kaasa.

Et Venemaal võib demokraadid sõrmedel üles lugeda, ootab kulisside taga teiste seas, Napoleoni ja Bronštein–Trotski eeskujul, isiklikku kiirgust omav kindral Rutskoj. Tema opositsiooniline partei „Vene leping“ asutati nädalavahetusel 28.–29. mail 1994. Ta kõrval seisab seltsimees Zjuganov, vene kommunistide juht, kes koos Žirinovskiga kontrollib duumait. Kuskil läheduses liigub võimalikult ka kõvakäeline kindral Lebed, „kangelasliku 14. armee“ ülemjuhataja, kes alles hiljuti „päästis“ Moldova kohalikust „natsionalistlikust“

elanikkonnast. Igal juhul hakkab aeg olema küps, et tugevad juhid, keda kahurid selja tagant toetavad, võtavad võimu üle. Teel relvastumisele ja sõjaväe positsiooni tõstmisele on vene rahval valida kindralite Gratsõvi, Rutskoi ja Lebedi või ka Gromovi vahel. Väikestele naabritele tohiks valik tähendada rahvapäraselt „üks kama kõik“, nii nagu Esimese maailmasõja järel, kui valik seisis Lenini–Trotski–Zinovjevi ja Koltšaki–Judenitši–Denikini vahel. Eesti seisukohalt oleks tulemus juhul, kui Venemaa ületab oma mõõnaperioodi, ikkagi enam-vähem sama.

Näib, et Venemaa ainus tee tööpuudust vähendada on relvastuse ja sõjaväe, s. t. STK sihikindel toetamine, mida rahvas endastmõistetavalt võtab vastu positiivselt, sest rahvas tahab saada tööd. Tegelikult on ju protestid pikaleveninud Tšetšeenia sõja vastu olnud enam kui leiged ja elanikkond saab ka tööd — mõneks ajaks. Areng võib aga kergelt, nii nagu juhtus Saksamaal 1930. aastatel, juhtida umbtänavasse — vene rahvale katastroofiliste tagajärgedega.

Olgu ennustustega kuidas on, kuid president Jeltsini esimene programmiline kõne vene rahvale pärast 1993. aasta valimisi ja valitsusevahetust 24. veebruaril 1994 sisaldas selge sõnumi: tõsta kaitsevalmidust, toetada sõjaväge ja välispoliitilise doktriini alusel kaitsta kaasmaalasi „lähivälismaal“!

Kõige selle lõpptulemus on selge kui allikavesi: president Jeltsin ei kontrolli STK-d, vaid STK kontrollib Jeltsinit. Tšetšeenia sõda ja Gratsõvi käsutusse antud 20 % riigieelarvest toetavad oletust.

23. mail 1994 avaldas IISS (*International Institute for Strategic Studies*) — Rahvusvaheline Strateegiainstituut — Londonis oma iga-aastase ülevaate. IISS arvates kannatab Lääs „strateegilise jooksva“ all, kuna aga Venemaa taasrelvastumine põhjustab IISS-ile peavalu. Osalt vihjab IISS Venemaa ettenihutatud positsioonile Balkanil, osalt Vene relvastumisele oma lähiümbruses, Baltikum kaasa arvatud. Vene mõistet „lähivälismaa“ tõlgendades leiab IISS, et Venemaa ei pea neid riike täiesti iseseisvaks. See on analüüs, mis puudutab Eestit südamejuurteni.

Samal ajal, 1. mail 1994 arutasid WEU — Lääne-Euroopa Liidu — juhid oma organisatsiooni tulevase suhteid Venemaaga. Nad kasutasid sel puhul mõisteid nagu „eemalepeletamine tuumarelvaga ähvardades“. IISS ja WEU romantikavabu arvamusi ja olukorra hinnanguid tuleb pidada autoriteetseks. Usun, et balti asjatundjad omistavad neile suuremat kaalu, kui Rootsi 1995. aasta eelarve põhjal on pandud idariikide koostööle.

Kokkuvõte

Pärast seda üsna murelikku ülevaadet võiks Vene laevukese kohta hüüda: „Aga ta ikka ujub!“ Jah, aga küsimus on: kui kaua, mil viisil ja milliste tulemustega rahvale?

Vene ühiskonna sektorite kohta käiv statistika näitab kriisi põdevat hiigelühiskonda ja mis veelgi halvem — lahendust ei paista kusagilt. Suremus ületab piiri, mis on normaalne sõja ajal. Majanduslik ja füüsiline kuritegevus õitseb nagu ei kunagi varem ja ähvardab üha rohkem üle võtta ühiskondlikke struktuure. Kuid ei leidu ju ainsatki objektiivset põhjust, miks peaks venelane elama

madalamal vabaduse astmel või majanduslikult halvemini kui näiteks soomlane või rootslane!

Venemaal ja hiiglaslikus SRÜ-s põrkuvad rahutusttekitavalt kokku tsentripetaalsed ja tsentraliseerivad tendentsid. Esmajoones suureneb eba-kindlus, mis juhtub tolle savijalgadel seisva hiiglasega tulevikus. Sel ajal, kui riigi juhtkond Moskvas tüürib uue tsentraliseeritud *quasi* Nõukogude Liidu poole, ilma kommunismita küll, kuid vanade vintskete ekskommunistidega kõigil juhtivatel kohtadel, nõrgeneb Moskva positsioon teiste piirkondadega võrreldes.

Suures laastus jätkub üldine majanduslik maalihe, kuigi ehk vähemal määral kui aastatel 1991—1992. Majandus ja ühiskond polariseeruvad määratutes mõõtmetes ja konsekventsides. Vaeste arv kasvab dramaatiliselt ja vaesus süveneb; rikaste arv väheneb, kuid rikkus kasvab. Lenini järgi, keda vene rahvas tunneb ikka veel põhjalikult, kihutame revolutsioonilise olukorra poole. Jällegi! Järgmine arenguaste, analoogiliselt 1789. ja 1917. aastale, peaks olema sõjaväe või muul toel teostatud võimu ülevõtmine.

Jeltsinit ja tema Julgeolekunõukogu, kes täristavad oma tuhandete tuumarelvadega kindlustatud vaestemajas mõõka, võiks ju pidada lausa hullumeelseks, kui mitte olukord ei valmistaks Vene väikestele läänenaabritele muret eksistentsi pärast. Sest tänapäeva Venemaa on, vähemalt balti naabrite seisukohalt, nagu viiekordselt lõhkevalmis püssirohutünn. Nii ökoloogilised ja majanduslikud kui ka poliitilised ja kahtlemata samuti militaarsed väärnähted võivad tekitada sädeme, mis vallandab plahvatuste sarja. Esmajoones tabab see vene rahvast just nagu varemgi, kuid *spillover*-efekti tõttu ka väikesi rahvaid Venemaa lähipiirkonnas. Vist rohkem, kui me ise tahame, sõltub Eesti tulevik Venemaast.

Selles olukorras peavad Balti riigid nüüd ja edaspidi saama toetuda majanduslikult, diplomaatiliselt ja militaarselt ühinenud tugevale Läänele. Lääs näib paraku omadega sassis olevat. Soome selge „jaa“ Euroopale 1994. aasta oktoobri rahvahääletusel ja jõuline relvastumine näitavad, et kaitsepoliitistel aspektidel on suurem kaal ja aktuaalsus Läänemerest ida pool kui hellitatud ja sinisilmsel läänekaldal. Tähtsaim, mida me Läänelt ootame, on see, et ta mõistaks ja arvestaks Balti riikide seisukohti idaküsimuses.

EESTI MEES SÕJAS JA REVOLUTSIOONIS

REVOLUTSIOON PUHKEB

Meeleolude kõrglainetus, mis tekkis duuma 1. novembri istungi kõnede mõjul ja Rasputini tapmisega, paiskus murdlainena üles, ei vaibunudki enam, võttis aina juurde laiuses ja sügavuses. Demonstratsioonid pealinnas hakkasid võtma lausa revolutsioonilist ilmet, näljamäss oli kujunemas puhtpoliitiliseks ülestõusuks.

Petrogradi sõjaväeringkonna ülem kindral Habalov avaldas üleskutse, manitsedes rahvast rahule, ja pani pealinna tänavail korra kaitseks liikuma sõjaväe ratsapatrullid. Kuid selgus, et sõjaväele ei saa valitsus enam toetuda, soldatitest ja kasakatest koosnevad patrullid jätsid „vajalikul hetkel“ tule määratsevale rahvahulgale avamata, „Ne žalet patronov!“ – ajastu näis tagasipöördumatult möödada olevat.

Veel tosin aastat tagasi oli kasak tsaari ustavaim sulane ja ta mõök ning nuut olid veristanud palju päid ja selgasid. Aga nüüd? Kasaka püss ei lase, kasaka mõök ei raiu, kasaka nuut ei tõuse lõögiks! Veel enam: tänavail on käimas sõjaväe vennastumine demonstrantidega, mässajatega. Tööliste hulgad punaste lippude all tervitavad hõisates sõjaväelist patrulli: „Vennad, ärge tulistage, tulge meiega!“ ja kasakad ning soldatid pilluvad õhku oma mütse, kasak, soldat ja mässav tööline sülelevad ja suudlevad üksteist kui suure püha saabudes, mässaja silitab heldinult kasaka hirmsat nuuti! Paljud kasakad ja soldatid lahkuvad rivist ja sammuvad mässajate rongikäigus punase lipu all loosungiga: „Maha verine isevalitsus, elagu vabariik!“

Sõjavägi pööras tsaarile ja ta valitsusele selja, nad jäid relvadeta.

Kuid valitsus püüab veel võidelda ja end kaitsta. Kuuldub üllatavaid uudiseid: mõned soldatite ja kasakate väeosad on siiski tsaarile truuks jäänud ja tulistavad „mässajaid“. Varsti teab aga rahvasuu tõtt kuulutada: tulistajad on politseinikud, keda siseminister Protopopov lasknud röivastada soldatiteks ja kasakateks, et luua muljet, nagu oleks viimaste seas tsaartruid väeosi. Ka teati rääkida, et selline „alatu maskeraad“ olevat soldatid ja kasakad nõnda vihale ajanud, et neil olnud politseinike rühmadega mitmes kohas veriseid kokkupõrkeid, ja rahvas aitas juubelduse ja kivirahega kaasa.

[---]

Need kuuldused leidsid hiljem kõik kinnitust.

Ligi nädal enne veebruarikuu lõppu ilmus meie polguüleva päevakäsk (mõistagi antud kõrgema ülemuse ettekirjutusel), millega keelati alamväelastel lahkumine polgu territooriumilt, s. t. minek väljapoole okastraattara, ohvitseri kästi aga mitte lahkuda oma asukohtadest ja olla valmis kiireks väljakutseks. Kõigil oli tunne, et on saabumas kriitiline hetk, et on tulemas midagi suurt, pöördelist. Kui ta aga viimaks tuli, tuli ta siiski ootamatult ja teisiti, kui arvati,

kuigi keegi ei teadnud, kuidas ta õigupoolest oleks pidanud tulema.

Polguülema päevakäsuga olin määratud polgu korrapidajaohvitseriks 28. veebruariks. Korrapidamine algas hommikuti kell 8 ja kestis 24 tundi. Seega pidi minu dežuur kestma 1. märtsi kella 8–ni. Pisut erutas see ülesanne, ta oli mulle esmakordne siin polgus ja peale selle, iga hetk võis kusagil midagi plahvata, korrapidajaohvitser kandis aga vastutust kõige eest, ka võimuliialduse, eriti aga „võimu tegevusetuse“ eest, oskamatus ja kogemuste puudus olid vaid süüd raskendavateks asjaoludeks. Sõjakohus tundis sellistel juhtudel vaid ühte karistust — surmanuhtlust. „Küllap läheb kõik hästi, asjad pole nõnda kaugel, et just minu korrapidamise ajal peab midagi lahti minema,“ lohutasin end. Ja ma ei tea tänapäevani, mis helduse pärast saatus just minu oli selleks päevaks välja valinud.

Päev algas ilusti. Oli külm ja vaikne päiksepaisteline talveilm, nagu nad vahel on veebruarikuus. Midagi ei ennustanud tormi. Määratud ajal oli minu umbes 50–meheline vahetusmeeskond kohal, juhitud korrapidajast veltveeblist. Tavalise vahtkondade vahetamise protseduuri järel hargnesid vahtkonnad igauks oma suunas. Tegin ringkäigu polgu territooriumil, kontrollisin tunnimehi — ei kusagil midagi iseäralist. Nagu ikka tulid roodud välja õppustele, nagu ikka kuuldus paelameeste vänget vandumist, mõni ergutav võmm mahajääja kuklasse ja mõned teised sügavaima rahu ja korra avaldused.

Lõuna ajal kasiino söögitoas oli jutukõminat tavalisest rohkem, samuti rohkem ka uudiseid. Teati kõnelda, et tsaar olevat oma ukaasiga duuma laiiali saatnud, kuid et duuma polevat laiiali läinud ja peab istungit Tauria palee ühes kõrvalsaalis. Pealinnast tulijad (polgu ülema keelust hoolimata käidi siiski väeosast ära) jutustasid, et Nevski prospekt ja teised suured tänavad pidavat laineatama rahvahulkadest, kõikjal punaseid lippe revolutsiooniliste loosungitega, kõikjal lauldavat „Marseljeesi“ ja teisi võitluslaule ja karjutavat hurraa; kasakate ja soldatite patrullid liiguvad koos rahvahulkadega, punased paelakesed rinnas. Ainult gorodovoide (politseinike) üksused pidavat paiguti tulistama rahvahulki, kuid sõjaväelised patrullid piiravad ja hävitavad neid. Ja meil polgus? Kõik vaikne ja rahulik, kusagil ei mingeid ekstsesse. Olevat küll märgata omavahel vestlevate soldatite grupe, aga eks neil ole ju ka omavahel kõnelemist!

Pärast lõunat sõitsin kontrollima kaugemaid, 3—5 versta eemal olevaid vahtkondi mitmesuguste ladude juures. Oli ilus sõita päiksepaistelise ilmaga saanis läbi pargi loogakellukese helisedes. Linn ja park vaiksed ja rahulikud, kevadet tundus õhus, kevade ärevust hinges.

Olin pisut tukastama jäänud, kui mu kõrva kostsid meeste vali naer ja jäme vada, kusagilt nurga tagant ilmus nähtavale viie- või kuuemeheline salk soldateid, kes olid väga lõbusas meeleolus, kuigi mitte joobnud. Sinelid kinni nõõpimata, mütsid lohakalt kuklasse heidetud, möödusid nad minust tervitamata, korratu salgana. Seninägemata pilt. Midagi keelas mind neid korrale kutsumast. Käskisin vaid kutsarit küremini staapi sõita.

Polgu väravas tuli mulle vastu kaheühmeline kolonn õppekomando mehi. Komando (õigupoolest rood) ülesandeks oli mõne kuuga välja õpetada allohvitseri, paelamehi. Sellesse kooli valiti hakkajamad ja väledamad poisid ja õppekomandod paistsid seepärast silma oma hea rivilise väljaõppe poolest. Nii

ka nüüd. Nad tulid ranges rivikorras neljakaupa, püssid õlal peaaegu kaardiväelisel püsti, ja laulsid võimsa koorina tuntud ja pisut „krõbedat“ rivilaulu „Tri derevni, dva sela, vosem devok, odin ja“ („Kolm küla ja kaks asulat, kaheksa tüdrukut ja mina üksi“). Uljalt kõlas laul, hõisete ja vilistamiste saatel. „Valvel! Vasakule vaat!“ kõlas kolonni juhtiva kolmepaelamehe käsklus ja jalaga tugevasti maad tagudes ning mulle tummalt otsa vaadates möödus kolonn minust; see oli tsaristliku korra viimane tervitus minule kui ohvitserile. „Vabalt, jätkata laulu!“ kostis mu selja taga käsklus, ja sama laul hõisete ja vilistamistega kostis uuesti, kaugenedes ja vaibudes. Midagi ähvardavat kõlas selles uljalt hoolimatus laulus ja uue jõuga liigutas mus hommikune ärevus.

Staabis selgus kõik. Korrapidaja–veltveebel raporteeris mulle, et suurtükiväe diviisis, mis asus meie polgu staabist umbes poole versta kaugusel, olevat soldatid tõstnud mässu, tapnud täägilöögiga ühe ohvitseri ja raskesti haavanud teist. Mässu mahasurumiseks saadeti sinna meie polguülema korraldusel kaks rühma õppekomandost ja hiljem lisaks neile veel kaks rühma. Neid viimaseid nägingi polgu väravas. Meie polgus olevat aga endiselt kõik vaikne ja rahulik.

Pärast õhtusööki läksin suurtükiväe divisjoni kontrollkäigule, enne minekut oma nagaani üle vaadates. Astusin sisse mingi pika madala ehitise keskmisest uksest. Hiigelsuur piklik ruum, nõrgalt valgustatud paarist elektripirnist, oli ukse kohal ristipidi pooleks jagatud rõngakestega hakki pandud vintpüsside reaga nagu mõnel muretul puhkustunnil kusagil suvelaagris. Püssihakkidest vasakul istusid ja lamasklesid õlgedel meie õppekomando mehed, paremal oli aga samas poosis sadakond suurtükiväelast, otsustades nende õlakute järele.

„Kuidas nad on?“ küsisin juurdetulnud umbes minuvanuselst lipnikult, õppekomando rühmaohvitserilt, osutades silmadega suurtükiväelastele.

„Vaiksed kui hiirepojad,“ vastas ta enesekindla naeratusena. Ta kitsast näpitsprillidega näost oli näha, et ta oli „peenemast“ perekonnast, tõenäoliselt üliõpilane.

„Ei liiguta end ega märatse?“

„Ei enam julge!“ vahvutses ta, püüdes varjata oma salajast kartust.

[--]

Kas suurtükiväelased tõesti ei julgenud või laskis nupukas lipnik püssid nende eest ära koristada, on teadmata, igal juhul ei saanud meie polku teateid kokkupõrkest õppekomando meeste ja suurtükiväelaste vahel.

Pärast õhtusööki tegin polgu territooriumil hädavajaliku ringkäigu leiva ja teiste ladude juurde, kõikjal valitses rahu ja sõnulseletamatu pingeline ooteärevus. Vahtkonna meeste ja ladude juures töötajate krapsakus tundus olevat liialdatud, kunstlik.

Polgu korrapidaja toas lasin pikali nahksohvale, et pisut puhata päevasest pingest. Vastasseinas mu silmade ees oli ümmargune seinakell ja selle all seinatelefon kahe läikiva kellakuplikesega. Puudus kolm minutit kümnest või kahekümne kahest, nagu siis hakati järjest rohkem kõnelema sõjaväes.

„Veel kümme tundi korrapidamist ja siis tulgu kasvõi veeuputus!“ mõtlesin. „Ega's öösel ikka midagi juhtu. Kui vaid see kurivaim seal...“ mõtlesin, vaadates vasarakest kahe läikiva kuplikese vahel, mis nii meenutasid... Kuid ma ei jõudnud oma riivatut võrdlust lõpuni mõelda, kui ümmargune

vasarake kuplikeste vahel virvendama hakkas ja kõrvu löikus vali kellahelin. Ma ei teadnudki, et telefonihelin võib olla nii valusalt terav.

Ainsa hüppega olin telefoni juures. Kõneldi Oranienbaumi komandantuurist. Erutatud mehehää! teatas, et seal on soldatid kasarmutest välja tulnud ja peavad linnaväljakul miitingut. Miitingul otsustatud minna kogu garnisoniga pealinna, et kukutada praegune valitsus; teel tahetakse kaasa kutsuda ka meie polk. Teatagu ma asjast kohe polguülemale ja kellele veel vaja. Oranienbaumis, mis asus meist umbes seitsme versta kaugusel lääne pool Soome lahe kaldal, oli Peterhofi omast küll vist suurema garnisoniga sõjaväeline koonduskoht. Seal paiknes kuulipildurite polkusid ja muid väeosi. Raudtee ja maantee kaudu, mis mõlemad kulgesid meie polgu territooriumist mööda mõnekümne sülla kauguselt, oli ta ühendatud Petrogradiga.

Jooksujalu tõttasin polguülemale juurde, ta elas eraldi majakeses staabihoone lähedal. Staabi välisukse juures peatusin hetkeks ja kuulatasin. Õõ oli kärealt külm, tähed sirasid taevas, kõikjal täielik rahu ja vaikus, kusagilt ei kostnud kippu ega kõppu. Vaid lumi rudises võikalt jalge all, kui jooksin polguülemale elumaja juurde. Vaevalt jõudsin suruda uksekella, kui polkovnik pesuvälise avas ukse, nagu oleks ta kogu aeg seal seisnud ja oodanud.

Andsin edasi, mida kuulsin Oranienbaumist.

„Tean juba, mulle helistati. Kandke asjast kohe ette garnisoni ülemale ja kutsuge staapi kokku kõik ohvitserid, tulen ise ka kohe!“ ütles ta.

[---]

Läbi lahtise akna kostis väljast ratsahobuste kabjaplaginat, mis äkki katkes polgustaabi ukse ees.

„Saadikud Oranienbaumist?“ küsis keegi.

„Aga valve polguvärvavas laskis nad läbi?“ ütles ärevalt polgu adjutant.

„Kes on polgu korrapidaja?“ hüüdis ta kõrgendatud häälele, nagu oleks äkki leidnud peamise süüdlase.

„Jätke!“ ühmas polguülem pahaselt käega lüües, nagu olnuks seegi küsimus praegu tähtsusetu.

Asi oli selles, et staapi tulles oli polguülem värvavalvuritele andnud valju käsu polguvärvavas mitte ühtki võõrast sisse lasta. Kuna värvavalvurid kuulusid polgu korrapidajaohvitserile alluvasse vahtkonda, oli adjutandi küsimus vormiliselt õigustatud. Kuid vormiliste õigustuste aeg oli möödas. Kõik mõistsid, et äkitselt oli jalge alt kadunud pind, millel seisti, et ühe ropsuga lakkas olemast see uhke ehitus, mille nimeks oli tsaari sõjavägi.

Paari minuti pärast astusidki me saali uksest sisse kaks sõjaväelase mundris meest, igati haritlase välimusega, ohvitserisinelites, kuid ilma õlakuteta, rinnas punased paelakesed. Tervitanud sõjaväeliselt, pöördus üks neist minu poole:

„Härrad ohvitserid! Toome teile tervitusi Oranienbaumi revolutsiooniliselt garnisonilt! Oranienbaumi soldatid ja ohvitserid on tõstnud revolutsiooni lipu ja otsustanud marssida Petrogradi, et kukutada vihatud tsaarivalitsus ja kehtestada Venes vabariiklik demokraatlik kord, luua Venes vabaduse ja õigluse riik. Revolutsiooniliste soldatite ja ohvitseride nimel kutsume teid üles liituma meiega, et koos minna Petrogradi!“ Ta rääkis pateetiliselt, toon oli kõrgeleennuline.

Ängistav, rõhuv surmavaikus oli vastuseks ka neile sõnadele. Ei juhtunud ka seda, mida nõudis sõjaväeline kord ja distsipliin: keegi juuresolijatest, ka äsja

tsaarile truudust tõotanud pataljoniülem ei haaranud vöölt revolvrilt ega lasknud „kramolnikuid“ maha.

Ägestunud ohvitseride vaikimisest, kordas kõneleja uuesti oma üleskutset, öeldes, et ka teised pealinna ümber rõngana asuvad garnisonid on tõstnud revolutsiooni lipu ja marsivad pealinna. Selle järele kõneles teine saadik, selle kõne oli järsum, ähvardavam. „Ärge pöörake sel otsustaval ajaloolisel hetkel soldatile selga!“ hüüdis ta. „Revolutsioon toimub sellest hoolimata, kas te tulete kaasa või mitte, ja kui astute ta vastu, ta pühib teid maakeralt.“

Suutmata murda meie vaikimist, lahkusid nad hämmastunult ja nõrdinult.

Kärsitu uudishimu sundis mind pärast saadikute lahkumist õue minema, et vaadata, mis seal toimub. Kõikjal oli vaikne. Näha oli vaid üksikuid mehekoosid ööpimeduses liikumas. Kaks tumedat kogu siirdus otse staabi eest raudtee muldkeha suunas ja kadus selle taha.

„Kuidas nad sinna pääsesid, okastraat on ju ees?“ küsisin ühelt soldatilt, kes ilma mingi näilise vajaduseta seisis staabi juures.

„Tara on maha aetud,“ vastas ta.

„Kes ajas ta maha?“

Soldat vaid kehtas õlgu.

„Vanemleitnant Katajev!“ kuulsin polguülem häält kasiinosse tagasi tülles. „Võtke oma kaitse alla juurdepääs polgu territooriumile maantee poolt. Raudtee muldkeha pakub soldatite ahelikule hea positsiooni.“ Vanemleitnant Katajev, punase pea ja punaste juustega umbes 30-aastane ohvitser, lahkus saalist.

[---]

Äkitselt avanes uks ja sisse astus kaks uut saadikut, seekord soldatisinelis.

„Noh, seltsimehed, me ootame!“ ütles üks neist kurjal rämedal toonil.

„On viimane aeg, revolutsiooniline sõjavägi jõuab varsti teie staabi kohale. Kas tulete kaasa?“

Ohvitseride hulgas siin–seal pisut liikumist, jutukõminat, kuid vastust ei tule.

„Ei taha? Siis sunnime!“ vastas saadik ja mõlemad lahkusid.

Kummaline tardumus valdas ohvitseri. Oldi kui mingis lummuses, mis halvas tahte ja teovõime. Kas oli see ohvitserimunder, mis köitis ja rõhus sajan-dite raskusega, või oli see aimdus, et ohvitser on võrkeha selles liikumises, et soldatite ülestõus on suunatud ka tema, ohvitseri vastu? Algas ju Peterhofis soldatite ülestõus kahe ohvitseri tapmisega.

[---]

Toimus see, mis kordus mujalgi: ohvitserkond ei läinud soldati juurde, ei läinud kaasa revolutsiooniga, peale mõne üksiku.

Üldises ärevuses oli ka polguülem püsti tõusnud ja astus ukse poole. Kõik järgnesid talle, kuid mitte selleks, et vastata Andrejevi kutsele. Põhjuseks oli, et keegi sissetulnu teatas, oranienbaumlased olevat jõudnud maanteel meie polgu kohale, on peatunud ja peavad miitingut.

Polguülem ees, astusime õue. Suur valge oli väljas. Raudtee muldkehal mõnekümne sammu kaugusel mustasid ahelikus tumedad meeste kogud. Muldkeha tagant maanteelt kostis aga hüüdeid ja segast jutuvada. Staabi

ümbrus ei olnud enam tühi, soldatid seisis hulgana ümberringi.

Meie pilgud olid pööratud maantee suunas. Muldkeha tagant tõusis neli- viis soldatikogu, püssid rihmal seljas. Maas lamavast ahelikust tõusid neile vastu mõned mehed. Kuuldus nende jutukõminat, mille järel kostis hüüd: „Tulge meiega, seltsimehed, lähme Piiteri peale!“ Nägime, kuidas mehed ahelikust üksteise järel püsti tõusid, heitsid püssid rihmale üle õla ja kadusid muldkeha taha oranienbaumlaste juurde. Meie polgu territoorium oli mässajate ees kaitseta. Vaikselt vaatasime pealt usaldatavaima roodu üleminekut „vaenlase“ poole, ja polguülem ees, pöördusime sõna lausumata tagasi kasiinosse. Kuid väheks oli meid ohvitseri jäänud, mitte üle paari-kolmekümne.

Vaevalt jõudsime istet võtta, kui astusid sisse kaks soldatit, kes olid külastanud meid viimasena.

„Küsi viimast korda, härrad ohvitserid, kas tulete kaasa või mitte?“ küsis üks neist. Ja vastust saamata: „Ei tule? Eks me näe!“ Ja mõlemad lahkusid.

„Kuulipilduja seatakse üles meie akende suunas,“ teatasid ärevalt ohvitserid, kes seisis akna juures. Vaistlikult taganesid kõik tagumise seina juurde, vaid polguülem ja vanemad ohvitserid jäid istuma oma kohtadele. Kostis kuulipilduja valang, selle järel teine ja kolmas meie akende ülemise ääre pihta. Kuuldus puruneva klaasi klirinat ja krohvi langes põrandale. Siis vaikis tulistamine.

„Pole parata, lähme!“ ütles polkovnik toolilt tõustes ja astus uksest välja. Kõik järgnesid temale.

MAHA ROMANOVID! ME TAHAME RAHU!

Staabi ümbrus kihas soldatitest. Oli näha kuhugi sipelgatõsidusega tõttavaid ja ringi askeldavaid mehi paguniteta ohvitserisinelis, punasest riidest märgid rinnas ja varruka ümber, ilmselt asja juhid ja korraldajad Oranienbaumist. Nähtavasti teotses seal mingi revolutsiooniline keskus. Oli ka soldateid, punased paelad rinnas, õlakute järgi otsustades mitte meie polgust.

Meie ohvitseride grupi ilmumine polguülemaga eesotsas ei äratanud kelleski märgatavat tähelepanu, kõigil oli vahtimist ja kuulamist meietagi. Pisut eemal, toruots pööratud meie kasiino akendele, seisis maksim-kuulipilduja, nähtavasti sama, millest äsja tulistati nende akende pihta. Ta juures seisis kaks sõdurit.

„Vaše blagorodije,“ kuulsin häält enda kõrval, „kas meie peame ka Piiteri minema?“ Küsijaks oli noor lõbus poiss minu marsiroodust, kes sagedasti lõbustas mehi oma leidlike naljadega. Kuid praegu ta ei paistnud olevat naljatamise meeleolus. Tuli juurde teisigi minu roodu soldateid, tulid juurde teretamata ja tervitamata.

„Aga mis mõtlevad teised?“ küsisin vastu.

„Keegi ei tea, kas peab minema või võib ka maha jääda,“ ütles üks neist, endine rindesõdur.

„Kuhu ma lähen oma vigase jalaga, Piiterini on palju maad, ma ei jõua kohalegi!“ sõnas vanem mees, lühikese habemega Matvejev. „Ja kuidas jääb asjadega, kas kotid ja kastid tuleb kaasa võtta või võib barakki jätta? Kas tuleme siia tagasi?“ Küsiti, oldi kahevahel, kas minna või mitte minna, kas see oli käsk, ja oodati minu sõna, olin ju endiselt marsiroodu ülem.

„Kes ei taha, seda ei saa keegi sundida minema,“ ütlesin viimaks. „Kotte ja kaste muidugi kaasa ei võta, näete, oranienbaumlased on ka paljakäsi, ainult püssid kaasas. Kõik muidugi ei või lahkuda barakist, see võidakse tühjaks rüüstata. Arvan seepärast, et haiged ja vanemad mehed, kes ei jaksa kõndida pikka maad, peaksid jääma kohale ja kujundama valvemeeskonna baraki ja asjade kaitseks. Mõni rühmaülem jäägu valvemeeskonna vanemaks, näiteks teise rühma oma.

„Ha–ha–ha!“ naersid soldatid. „Unteritest pole kedagi alles, kõik kadunud kui maa alla!“

„Võta siis sina... võtke teie, Matvejev, valvemeeskonna vanema ülesanded endale. Olete vanem inimene ja saate asjaga hästi hakkama,“ ütlesin. Matvejev oli roodu arukamaid ja tasakaalukamaid mehi.

„Õige, nõnda jah! Sina, Matvejev, ole starši ja pane püssipäraga igaihele, kes tuleb röövima,“ kostis lõbusaid häáli. Ka Matvejev oli rahul, ta sai seadusliku aluse paigalejäämiseks.

„Seltsimehed soldatid!“ kostis äkitselt kõrvu tugev pisut kähisev hääl. Keegi kõhetuke, mitu tublit päeva raseerimata habemega tüüpiline vene revolutsionäär–intelligent, ninal raamitud näpitsprillid musta paela otsas, mis lükatud kõrva taha, seljas ohvitserilõikega ilus sinel, mille õlgadelt ohvitseripagunid hoolimatu ropsuga maha kistud, oli roninud mingile kõrgendikule ja alustas kõnet, esimest (kui mitte arvestada öiste külastajate sõnavõtte meie kaasiinos) ses lõputus kõnede ahelas, mida sai kuulda järgnevatel kuudel tagalas ja rindel, Venes ja Eestis. Ta oli sorav ja hoogne kõnemees, sõnad ise jooksid talle suhu. Ta hääl pisut kähises, nähtavasti paljust kõnelemisest. Täis temperamenti, ise vaimustudes oma sõnadest, vehkides sekka käte ja rusikatega, aegajalt kohendades ninale tagasi allalangevaid näpitsprille, kõneles ta sellest, kuidas mõisnikud, kapitalistid ja teised parasiidid, ahnitsedes võõraid maid ja varasid, peavad mužiku ja muu lihtrahva verega hullumeelset, vennatapjalikku sõda, mida lihtrahvale, talupojale, töölisele ja soldatile, pole vaja, mis aga toob neile ääretuid kannatusi ja nõuab neilt raskeid ohvreid. On saabunud aeg, hüüdis ta rusikaid taeva poole tõstes, et rahvas võtab enda kätte riigi juhtimise, pühib eest tsaari ja kõik need parasiidid ja priileivasööjad, kes istuvad ta kukil ja imevad ta verd ja soojendavad oma käsi sõjatulekahju ääres, ning loob demokraatliku vabariigi, kus valitseb vabadus ja õiglus. (Mulle meenusid poisikesepõlves kaugel lõunas 1905. a. revolutsiooni päevil kuulnud ja meeldejäanud kõned.) „Meil pole vaja seda hullumeelset sõda, me vajame rahu!“ hüüdis ta pateetiliselt. „Ma kutsun seepärast teid, kolmanda varupolgu seltsimehed soldatid ja ohvitserid, üles ründama koos meiega Piiterit! Tõukame troonilt vihatud tsaari, kes on vereojadega üle ujutanud meie maa! Pühime eest selle käputäie parasiite, kes on alustanud sõda! Me nõuame rahu, ausat ja õiglast rahu! Maha tsaar, maha Romanovid, maha sõda!“ Ta kõne muutus hüsteeriliseks, kuid kummalisel viisil ei kutsunud välja ovatsioone. Ta kõne sekka kostis heakskiiduhüüdeid ja aplodeerimist, kuid hõredalt, soldatimassi enamik kuulas teda ammuli sui, kas tabamata ta kõne sisu kogu selle ulatuses või veel oskamata reagerida, veel vabanemata endistest köidikutest.

Kes oli see kõneleja, bolševik? Keegi ei teadnud, bolševiku nimetuski oli siis teada vaid üksikuile, enamikule aga mitte, nagu minulegi.

Ootamatult põrkas uus vanaga kokku. Ta oli lõpetamas, kui autopasun ta pateetilise sõnavoolu katkestas. Polgu staabi ette veeres hääletult lahtine auto, milles istus Peterhofi garnisoni ülem kindralleitnant vürst Vatsnadze, ilmselt grusiinlane. Mõistagi enam ei mingit „valvel!“-komandot. Vaid me polguülem ütles harjunud kombel tavalise „Härrad ohvitserid!“.

Võtnud käe papaaha juurde tõstmisega vastu ohvitseride tervituse, tõsis garnisoni ülem autos oma istekohale püsti ja pöördus kõnega sõdurite hulga poole. Ta oli pikkuselt Napoleon, jämeduselt õlletõrs, sinel paksu kõhu peal alt laiali kui baleriinikleit, esimesel pilgul koomiliselt mõjuv figuur. Kuid see mulje kadus, kui ta hakkas kõnelema.

„Poisid!“ hüüdis ta kõlaval ja kaugele ulatuval häälel. Kõik jäid kuulama, ka näpitsprillidega revolutsiooniline kõneleja. Ta kõneles vabalt ja soravalt, nagu oleks ta eluaeg kõnesid pidanud. Ta saavat hästi aru, ütles ta, miks on soldat muutunud rahutuks ja ärevaks, sest ta tunneb soldati raskusi nii tagalas kui rindel, ta on ise pikka aega rindel olnud, teab valitsevast korralagedusest ja organiseerimatusest tagalas, mis teeb võimatuks rinde varustamise vajalikul viisil. Avas siis raskeima kahuritule sakslaste ja nende liitlaste pihta, kes alustanud sõda ja tahavad orjastada meie rahvast, röövida ta maid ja varasid; kõneles saatuslikust vajadusest ja sõdurikohusest kaitsta viimase veretilgani oma isamaad öela vaenlase vastu.

Tähelepanelikult kuulati ta hoogsat kõnet ja sagenevad „õige!“ ja „bravoo!“ hüüded andsid tunnistust sellest, et ta oli saavutanud kontakti kuulajas-konnaga. Kuid mitte kauaks. Kontakt katkes, kui ta hakkas kõnelema sellest, et ainult tsaaritrooni ümber koondudes saame kõigist raskustest üle ja saame võidu ka vaenlasest. „Küllalt! Lõpetage, me ei taha enam kuulata!“ kostis tihenevaid ja valjenevaid hääli. Eriti äge oli näpitsprillidega kõnemees kõrgendikul. Ta karjus ja vehkis kätega. Garnisoni ülem tõstis häält, et teha end kuuldavaks. „Ma olen ausalt täitnud vandetootuse, olen nelikümmend aastat tões ja vaimus, veroi i pravdoi, teeninud tsaari. Me oleme kõik andnud tsaarile-isakesele truudusevande ja me pühim kohus on sel saatuslikul tunnil täita see vandetootus. Isamaa ei andesta iialgi...“ Kaugemale ta ei jõudnud. Läks maruks, mitmekümnetuhandeline soldatimass oli nagu arust ära. Karjuti: „Maha! Käi kuradile! Pekske ta minema! Maha Romanovid ja nende ilalakkujad! Maha mustasajaline verine tsaar kogu klikiga (so svoroi) ta ümber! Me tahame vabariiki! Me tahame rahu!“ Vehiti rusikatega, raputati püsse, karjuti vihast punetavate nägudega. Algatajad olid muidugi punaste paeltega oranienbaumlased, aga ka meie polgu mehed juba löid kaasa, minugi marsiroodu mehed, kes kaunis vaikselt kuulasid näpitsprillidega mehe tulist kõnet, karjusid ja raputasid püsse võidu teistega. Revolutsiooniline meelsus oli hoogu saamas, massi instinkt, see hirmsaim kiskja, oli ärkamas.

Kindrali hääel kadus üldisesse kärasse. Paaril korral tegi ta veel katset jät-kata kõnet, kuid vaevalt kuulis ta isegi oma häält. Lõi viimaks käega, pühkis higi laubalt ja laskus raskelt istmele. Auto veeres minema, keegi ei takistanud ta ärasõitu. Olid revolutsiooni esimesed tunnid, meeololu polnud veel küps iga kontrrevolutsioonääri vangistamiseks või vagasekstegemiseks koha peal.

Paistis, et isamaa kaitsmisest võis kõnelda, kuid Romanovitest ja isakesest-tsaarist enam mitte.

Nagu oleksid kindrali ärasõiduga kõik takistused eest veeretatud, hakkasid punaste rinna- ja varrukamärkidega juhid korraldama edasilükkumist.

„Läki, seltsimehed! Läki Piiterisse tsaari ära tõstma, tsarja snimat!“ kostis hääli, huumorimeelgi näis ärkavat.

„Vaše blagorodije, kas tulete meiega kaasa?“ küsisid minult mu soldatid. Neid oli kogunenud kaunike hulk, peamiselt nooremad. Küsisid lihtsalt, kambamehelikult, kätt kõrva äärde tõstmata. Kuhu oli jäänud eilne krapsakus ja valve-seisang?

„Kuidas ma saan seda, olen ju polgu korrapidajaohvitser, vahetus alles kell 8, praegu aga kell alles seitsme peal,“ vastasin käekella vaadates.

„Mis korrapidamist, kuradi päralt, siin enam on?“ naersid soldatid. „Vahtkonnad ja tunnimehed kõik postidelt ära tulnud.“

„Kuidas ära tulnud?“ küsisin, mu hääles oli vist ka pisut ehmatus. „Aga laod, mida nad pidid valvama?“

„Laod?“ naersid soldatid laginal nagu õnnestunud nalja üle. „Laod puha rüüstatud, ukсед eest maha lõhutud, käib sees igauks, kes tahab, ja võtab, mis tahab. Padruneid, rõivastust, saapaid, värsket leiba, konserve, kõike on! Võtku igauks, kes viitsib. Näete, meil seljakotid söögikraami täis!“ Ja nad osutasid oma pungis seljakottidele. „Aga mina sain uued saapad, pisut suured, aga käivad küll,“ hooples üks mees, näidates oma saapaid. „Räägiti, et saapaid ei olevat, ülemused valetasid, nadikaelad.“

Midagi rasket sadestus mul kuhugi meeoleu põhja, lisaks eilsele seoses ohvitseride tapmisega. Tapmine ja riisumine — see oli niisiis algus.

„Teie olete ainuke ohvitser meie roodust, kes meiega koos läheb, ükski teine pole täna oma nägu näidanud,“ rääkisid soldatid.

„Ma veel ei tea, mis ma teen,“ vastasin. „Õo on magamata, väsimus suur ja näljane kui hunt pealegi.“

„Näljane, söömata!“ hüüdsid soldatid. „Meil jätkub ka teie jaoks!“ ja pooltosinat meest haaras seljast oma kotid. Ulatati saia, võid ja konserve. Nad tahtsid, et nendega kaasa lähaksin, see tähendab, et ükski ohvitser nendega kaasas oleks. Harjunud alistuma ja olema juhitud, näisid nad tundvat end abituna ilma juhtiva ohvitserita. Pealegi niisugune hirmus ülesanne — tsaar troonilt tõsta! Oli alles revolutsiooni algus, meeolude pendel alles hoogu võtmas.

Tiheda, kahele poole hõljuva massina, tõugeldes astusime läbi polguvära-va, mille üks tellistest post, tugev kamakas, oli juba ümber aetud. „Alea jacta est, liisk on heidetud!“ ütles Caesar Rubico jõe ees, alustades marssi Rooma peale. Nüüd oli liisk heidetud väikesele lipnikust ohvitserile, kes juba niikuinii mahalaskmist väärt, kes aga oma kuritegudele lisas uue, läks mässajatega kaasa „tsaari ära tõstma“. Aga kõik need ähvardused, mis veel 24 tundi tagasi võisid olla nii kohutavad, olid nüüd juba mõjuta. Jõudsime välja maanteele ja rännak pealinna algas.

MARSS PEALINNA. „RAHU JA LEIBA!“

Karge selge talvehommik, tõusva päikese kõike kuldav ja uputav kiirtemeri, kusagil äkki mürtsuma hakanud sõjaväeorkester — kõik kokku löi reipa val-
latleva meeoleu. Teicke marss „Alte Kameraden“ (populaarsemaid tsaari

sõjaväes, kus üldse palju mängiti saksa ja austria marsse, omi oli vähe) pani iseenesest jalad liikuma taktsammu, peletades äsjase ängistuse ja väsimuse. Edasi-tagasi sõeluvad ratsanikud-sidemehed, punased märgid rinnas, oma hüüetega „Edasi, seltsimehed, vabaduse eest!“ „Maha Romanovid, elagu vabariik!“, „Edasi, seltsimehed, rahu eest! Maha sõda!“ mõtestasid kogu liikumist. Meie ei jõudnud veel Peterhofi piiridestki välja, kui üks mu soldatitest ütles: „Meie liigume kui oinakari, kas see on revolutsiooniline sõjavägi! Väše blagorodije, rivistage meid kolonni!“ Mõned teisedki mehed kiitsid takka. Tegimegi kolonni kuue mehe kaupa reas. Kaua see kolonn siiski ei elanud. Ei peetud taktsammu, kord üks, kord teine jäi rivist maha, kuni viimaks keegi meestest ühmas tõredalt: „Kuradile rivi! On küllalt marsitud, namarširovalis!“, ja astus rivist välja tee äärde. Teised järgnesid ta eeskujule. Paljudeks nädalateks ja kuudeks jäi see mu viimaseks katseks luua rivi.

Järgnesid pikad tunnid aeglast sammumist päikese käes vesiseks muutuvallibedal teel. Pisut tõusnud elevus vaibus, orkestrid jäid vait, isegi ratsanikud ei kihutanud enam edasi-tagasi. Tüdineti, oldi väsinud ja vahiti ringi kui imes-tudes, mis kuri küll ajab inimesi sõtkuma seda pikka väsitavat teed. Paljud algul kaasatunnuist kadusid, mass jäi hõredaks. Minu marsiroodu meestest olid algul kohal ligi pooled, lõuna paiku oli neistki järel vaid pool. Laisemad kõndijad vajusid kolonni sappa, mõned kadusid hoopis. Küllap eespool minejatega oli sama lugu, sest kõikjal tee ääres oli mahajäänuid istumas mätastel, kaevurakmeil, pinkidel või lihtsalt lume peal. Mõni mööduv ratsakäskjalg kutsus neid edasi minema — „vabaduse eest“, „rahu eest“, „tsaari vastu“ jms. „Teame isegi, küllap lähme!“ vastati pahuralt. Või ei tehtud kutsust väljagi.

Muidugi polnud see enam sõjaväeline kolonn, mis astus maanteed mööda, see oli aeglaselt roomav uss. Mõne kõrgendiku ületamisel nägi silm valgel lumisel väljal looklevat musta paela, mille algus ja lõpp kadusid silmapiiri taha. Petrogradi—Oranienbaumi magistraali ääres oli mitmeid suuri asulaid, kõigis neis oli sõjaväeosi ja kõigist neist tuli sellesse inimlohesse veel lisa.

Ka jutuvada vaibus, kuigi algul vesteldi. Millest kõneldi omavahel? Peamiselt hommikustest sündmustest ja sellest, kuidas lõhuti ladusid ja mis sealt saada oli. Teekonna revolutsioonilistest eesmärkidest kas üldse mitte või vaid niipalju, kuipalju mina alustasin juttu neil ainetel. Soldatile ei tulnud pähegi, et on käimas midagi tohutult suurt, et on toimumas ajalooline draama, mille aktiivseimaks ja tähtsaimaks tegelaseks ongi tema ise, vene soldat.

Kolm sajandit tagasi liikus sõdurite hulki, relvastatud kõigeaga, mis kõlbas löögi- või tapariistaks, sõjaväelises korras Minini ja Požarski õhutusel ja juhtimisel Nižni-Novgorodi poolt samuti pealinna, tookord Moskva poole, ärganud patriotismihooos ihates tagasi tõrjuda Moskvani tunginud võõraste anastajate väge ja tõsta tsaar troonile. Nüüd toimus midagi vastupidist: mindi pealinna tsaari troonile maha tõstma ja rahu otsima õela vaenlasega, kuigi see oli anastanud riigis suuri maa-alasid.

Oldi kui pime arutu tööriist saatuslike jõudude käes. Aga kas olin minagi midagi teist? Liikusin kaasa ilma oma tahteta, nagu lendab tolmukübe tuulega kaasa, endal pea täis segaseid ja vastakaid mõtteid. „Kui järsku kõik muutus!“ mõtlesin. Alles eile olin peremees, käsutasin ja kamandasin soldatimassi, nüüd

on aga sama mass peremees ja mina vaid kontvõõras ta ees. Oleksin seda muidugi vähem, kui heidaksin endast kõik ohvitseri „regaalid“, salgaksin maha oma „seisuse“ ja rebiksin õlgadelt kuldsed pagunid, nagu tegid seda revolutsioonilised juhid orianienbaumlased, punased märgid rinnas ja varrukatel, mitmed ilmselt ohvitserid. Kuid selline talitusviis poleks muud kui enese alandamine, „pugemine“ massi ees, kellest arvasid end üle olevat. Ma pole kunagi ihanud neid paguneid ega au, pagunid oli mulle tsaarivõim sunniviisiliselt õlgadele pannud ja oleksin valmis neid kohe maha võtma, kuid mitte selliselt, surma ähvardusel või lipitsemise korras. Ja mõistagi pole ustavus tsaarile see, mis takistab mind neid maha võtmast. Minu meelus ja perekondlik traditsioon on alati olnud järsult tsarismivastane, kogu õhkkond, milles olen liikunud ja kasvanud maast–madalast, on alati seda olnud. Tsaarismi kukutamine ja vabadus, demokraatia ning vabariik (kui segased ja piiritlematud need viimased mulle siis ka polnud) olid ikka nagu poliitiline eesmärk ja ideaal. Aga miks tunnen ma end siiski praegu kontvõõrana, miks ei lähe ma ihu ja hingega liikumisega kaasa, kuigi kõik need ideaalid on võetud praeguse liikumise lipukirjaks? Kas sellepärast, et on juurde tulnud võõraid ja häirivaid, vastuvõtmataid momente? Võib-olla. Näiteks vältimatu kapitulatsioon Saksamaa ees ei mahtunud hinge. Ent see polnud muud kui keiser Nikolai asendamine keiser Wilhelmiga ja Eestimaal saksa mõisnike ning parunite jalgealuse kindlustamine. Samuti soldatimassi ilmne vaen ohvitserkonna, minusuguste vastu, kes revolutsioonilise liikumise esimesest hetkest peale olid surutud kõrvale, vaevalt sallitava võõra seisundisse, keda võib parajal juhul ka täägi otsa pista. Ja veel, see revolutsioon on ju hoopis teistsugune, kui revolutsioon üldse olema peab! Revolutsioon, see on midagi suurt ja õilist, on rahva protestivaimu vulkaaniline purse, kirkede plahvatuslik lõkkele löömine. Ta peaks ka tähendama tuliseid üleskutseid vabadusele, türannia hävitamisele, joobumist kõrgetest ideaalidest ja enese täielikku ohverdumist üldsuse huvidel! Revolutsioon, see on võitlus barrikaadidel, kus mõni tulihingeline vabaduse eest võitleja, tabatud „mustade reaktiooniliste jõudude“ kuulist, kuid ikka veel kõrgel hoides punast võitluslippu, jõuab surma eel siiski veel hüüda maailmale mõne suurematu hüüdlause! Ja muud sellist, mida noor kogenematu, seni vaid koolipinki nühhkinud poisi mõistus oskas välja noppida Victor Hugo ja mõne teise kirjaniku teostest, et luua o m a kujutlus revolutsioonist. Aga see siin? See nagu polegi õige revolutsioon, sest ei mingit vaimustust ega hõõguvaid sõnu vabadusest, vendlusest või inimsöö kõrgetest ideaalidest, ei mingit arusaamist isegi sellest, kuhu mindi ja milleks mindi! Ainult tüdimus ja tülipimus! Saunagi mindi suurema vaimustusega. Ja millega algas see ülestõus? Tapmise ja röövimisega, rahva vara rüüstamisega ja piiritu rõõmutundega, et võib röövida, rüüstata ja tappa karistamata, nagu mustsaja pogrommi ajal!

Ega need olnud kindlapiirilised ja selgesisulised mõtted, mis peas liikusid, need olid pigemini meeoleud, mis käisid risti–rästi peas, selgeim neist vaid see, et olen siin kontvõõras, autsaid. Ometi oli esilekerkinud üldine probleemistik niivõrd haarav, et selgi tuimal ja väsitaval teekonnal alustasin vahel vestlust soldatitega maaküsimusest, duumast, saksa ülemvõimust jne. Jätkasin nendega selliseid vestlusi ka järgnevatel nädalatel, kuna pealegi iga päev tõi uusi

probleeme ja sõdurite hulgas oli neid, kes ahnelt kuulasid ja kirglikult arutasid ning kelle siirus ja temperament nakatasid ka mind. Ja need, kellega olin pikemalt kokku puutunud, olid küllalt siirad ja ausameelsed, et mulle mitte pahaks panna minu vahel ausalt väljendatud halvakspanu ühe või teise nähtuse või arvamuse kohta. Eks need vestlused aidanud kaasa, et mu vahekord oma roodu meestega püsis hea pikka aega, kuni... Aga sellest edaspidi.

Minu idealiseeriv kujutus revolutsioonist sai toitu mitte üksnes raamatutest. Kümne-üheteistkümneaastase poisina elasin Kaukaasias Armaviri linnas üle 1905. a. sündmused, kui „õhk oli täis kirge“, ja kuulasin jutustusi tööliste ja nende võitlusrühmade õilsusest ning sangarlikkusest ja eneseohverdamisest üldise asja nimel. Mõndagi neist, kes „žertvoju pali v borbe rokokoi“, tundsin isiklikult ja käisin kalmistul nende matustel. Jutustused neist sündmustest ja inimestest elasid aastaid meie peres ja tutvuskonnas, mõjutades mu kujutluse sisu ja kujunemist, kus revolutsioonist sai õilsate ideede ja tunnete ning humaansete pürgimuste manifestatsioon.

See idealiseeriv kujutus pani käesoleva revolutsiooni laienedes ja süvenedes mind mõnigi kord tundma rasket pettumust, kui tõelisus oli vahel lausa vastuolus kaunite loosungitega vabadusest, õiglusest, inimväärikusest!

Võib otsida ja mitte osata leida neid ajendeid, mis panid liikuma Venes rahvahulgad ja sõjaväe kehtiva korra vastu, ning kuulutada, et kogu veebruarirevolutsioon koos sellele järgnenud oktoobrirevolutsiooniga pole muud kui vaid orjade mäss, kuritegeliku propaganda sünnitis. Revolutsioonipäevil kuuldus seliseid arvamusi ohtralt ja mitte just rumalate inimeste suust või sulest. Kuid kuidas ka läheneda neile sündmustele, kaks momenti peavad igal juhul jääma püsima revolutsiooniliste ajenditena: sõjatüdimus, rahu ihkamine ja teiseks — väljakasvamine poolfeodaalsest tsaristlikust süsteemist, mis oli valitsenud sajandeid.

Õhtupoolsed tunnid töid rohkem elevust ja erutust. Kusagil tagapool hakkas jälle mürtsuma orkester ja väsinud jalad liikusid iseendast taktsammu. Üks ratsahobuse seljas möödatraaviv veltveebel peatus mind nähes.

„Härra lipnik (mitte enam „vaše blagorodije“),“ pöördus ta minu poole, „teil on mõök ja revolver, mul pole kumbagi, andke üks neist minule!“

Keeldusin. Miks ta oma relva kaasa ei võtnud, küsisin.

Veltveebel sai kurjaks. Tema olevat sidemees kolonni pea ja saba vahel ja temale on relva tingimata vaja.

„Kasi ja kao minema, kuni veel terve!“ hüüdsid ähvardavalt mu sõdurid, astudes minu ja veltveebli vahele ja kohendades demonstratiivselt oma püsse rihmal. Kurja vandudes kappas veltveebel minema.

Äkiline püssipauk mu läheduses pani mind võpatama. Paarkümnend sammu eespool, tee ääres, vajus kokku üks ohvitser. Meie ei jõudnud veel ta kohalegi, kui nagu maa alt ilmusid ta juurde kaks halastajaõde, nagu siis nimetati meditsiiniõdesid. Haavatu (võib-olla juba surnudki) ohvitser tõsteti kanderäämle ja viidi kuhugi. Olin vapustatud.

„Mis eest?“ küsisin oma soldatitelt. „Kes teab,“ kehitati õlgu. „Lõi soldatilt tüdruku üle,“ naljatas keegi. Ja sellega oli kogu sündmus n.-ö. arvelt võetud. Soldatid vaid soovitasid mul asuda nende keskele, nii igaks juhuks.

Ärevus sest mõttetust tapmisest polnud veel vaibunud, kui mõni samm eespool nägin tee teisel äärel üht võõrast soldatit äkki oma püssi palgele tõstvat, nagu oleks ta ootamatult silmanud jahisaaki. Kõlas pauk ja tükk maad eespool langes tee äärde veel üks ohvitser. Laskja viskas püssi rihmale selga, lõi käed sineli taskuisse ja pöördus mingi naljaga oma seltsiliste poole, kellega ta koos sammus. Langenud ohvitserile heitis ta möödudes vaid põgusa pilgu. Kogu teekonna kestel lasti sel viisil maha neli ohvitseri ainuüksi selles lõigus, kuhu ulatus nägema minu silm. Aga püssipauke kostis ka kaugemalt, hoopis kaugel nad meieni ei võinud kostagi. Kas maksis iga pauk ühe ohvitseri elu?

Ei oska ütelda, mis hämmastas rohkem, kas see mõttetu tapmine või külm ükskõiksus, millega soldatid sellesse suhtusid. Kui olnuks tegemist mitte inimese, vaid kahjuliku mardika purukslitsumisega kanna all. Loomagi tapmine äratab rohkem tähelepanu, vähemalt pööratakse pead ja vaadatakse. Aga ohvitseri tapmine püssilasuga selja tagant ei äratanud rohkem tähelepanu kui loomuliku asja talitamine telefoniposti juures.

Lähenesime pealinnale. Tee ääres sagesen hooneid, kohvikuid, elamuid. Mehed ja naised (peamiselt naised, mehi oli vähe) astusid oma onnidest välja, lastekari kaasas, ja vahtisid meid uudishimulikult.

„Kuhu siis nüüd, pojakesed?“ küsis mõni vanem naine.

„Piiterisse, tsaari maha tõstma!“ naljatas soldat.

Teine ütles tõsiselt: „Me toome teile rahu ja leiba!“

„Jumal aidaku teid, tuvikesed!“ vastas naine ristimärki ette lüües ja sügavasti kummarades.

See soldatitelt teekonnal palju kordi kuulnud „Me toome teile rahu ja leiba!“, millele oli tavaliseks vastuseks „Jumal õnnistagu teid“ (või „aidaku teid“) ja sügav, maani kummardus, tuli ikka meelde, kui propaganda või vaenlase agentide tegevusega püüti seletada sõjaväe demoraliseerumist ja revolutsiooni puhkemist. Kogu revolutsioonilise liikumise areng järgnevatel kuudel ei olnud muud kui sõjavastase meeleolu pidev kasvamine ja aktiveerumine. Kogu asjade käik oleks võinud võtta teise suuna, kui duuma ja tema loodud ajutine valitsus oleksid vaadanud tööle silma, võtnud arvesse üldist sõjatüdimust nii sõjaväes kui rahva seas ja teinud sellest omad järeldused.

Mida lähemale pealinnale, seda erksamaks muutus meeleolu. Nagu oodati midagi. Kolonni pea poolt tulev ratsanik hoiatas, et Putilovi vabriku ees võib oodata lahingut valitsusvägedega, olgu me valmis lahingut vastu võtma. Kuid tänav Putilovi vabriku juurde ja sellest mööda oli vaba, nagu oli vaba kogu tee pealinna.

Õhtuhämaruses jõudsim Petrogradi eeslinna. Elanikkond valgus tänavale, kõik kihasid ja sagisid ümberringi, näod olid rõõmsad, ootusärevad. Vesteldi, naljatati, lehvitati, tüdrukud kiljusid, kostis soldatite naeru. Kusagilt kõlas „Marseljees“, aegajalt ulatus kõrvu sõjaväeorkester või ainult selle trumm. Soldatid ei jätnud külastamata ühtki kauplust ega vürtspoodi. Tungiti rüsinal sisse ja toodi vahel välja saiapäts, vorstirõngas või juustküntsakas. Võeti maksta, sest „leidsin leti alt, oli peidetud“, kuulutas leidja. Ja leiu eest ju ei maksta.

„Kauplustes on kõike külluses. Buržuid, nülgijad, marodöörid niisugused, peidavad meelega, et hinda juurde saada. Maha tappa niisugused nadikaelad ja

vereimejad viimane kui üks!“ kõnelesid nõrдинud soldatid, külluse tõenduseks vorstirõngast või suhkrupakki peos keerutades. Populaarne oli mõttekäik: kõigile jätkuks, kui spekulandid-marodöörid (koha peal kõik üles puua!) ei peidaks kaupa, et ajada üles hinda. Ja selle kõrval teine mõttekäik: puuduse põhjuseks on sõda, mis kisub inimesed loova töö juurest ära ja aina hävitab, loomata midagi asemele. Ja need kaks mõttekäiku elasid sageli sama kolba sees teineteist häirimata, karates kord üks, kord teine ainuõigena ette vastavalt arvatavale vajadusele.

„Vellekesed, mis eest tapate?“ kostis äkitselt kõrva mehe meeletlik nutune hääl. Kõnniteel seisis suur veriseks löödud näoga mees soldatisinelis ja paljapäi.

„Faraon, neetud!“ kuuldus jälestushüüdeid. „Faraon“ oli politseiniku sõimunimi. Ta ümber seisis soldatid, täigid löögivalmis.

„Lööge maha, mis te veel ootate?“ kõlas kurje hääl.

Kuid enne kui lähedalolijad jõudsid oma täake liigutada, kargas üks mundrimees juurde ja nagu kartes, et teised ta õilsast teost ette jõuavad, tulistas püstolist mitu lasku arvatava „faraoni“ pihta. Jahukotina langes see hääletult pikali.

Tükk maad edasi komistati maaslamava laiba otsa. „Tapetud faraon!“ hüüdsid soldatid põlastavalt, kinnitades oma jälestust vänge „kolmekordsega“. Komistati enne meid ja ka pärast meid, sest keegi ei võtnud vaevaks laipa teelt koristada, kas või tee äärdegi.

„Aga meie majas on ka faraon,“ ütles ühe viiekorruselise maja väravas seisev 9–10-aastane tütarlaps, peas ilus karvamüts, seljas karusnahkse kraega palitu, nähtavasti jõukamast perekonnast.

„Kus, kus ta elab?“ kargasid juurde mitu soldatit. Hagijas aistis ulukit.

„Seal üleval, viiendal korrusel,“ vastas tüdruk, osutades käega üles.

„Tule kaasa ja näita,“ hüüdsid soldatid ja kadusid tüdrukuaga läbi värava õue.

Politsei vastu valitses tsaari ajal rahva seas alati suurim vaen, tema nimega olid seotud kehvemate kihtide kibedaimad hetked, nagu riigimaksude armutu sissenõudmine, „kroonusse“ viimine, raudupanek ja Siberisse saatmine või ka lihtne „mordobitije“ ja kere peale andmine korra rikkumise või vastupanu osutamise korral.

Vaen nende vastu tõusis haripunkti veebruarirevolutsiooni päevil, kui „faraonid“ jäid truuks tsaarivõimule ja olid ainuke relvajõud, mis tulistas mässavaid hulki. Ja neid tapeti kõikjal, kus nad pihku jäid, hävitati nagu marutõbiseid koeri või mürgimadusid. Nii tappis neid ka meie „inimlohe“. „Faraonid“ ja ohvitserid olid revolutsiooniliste hulkade esimesed ohvrid.

Pimedus saabus. Liikusime laia tänavat pidi viiekorruseliste hoonete vahel tänavalaternate valgusel. Kõikjal voogasid rahvahulgad, rinnas punased paelakesed. Kusagilt kaugelt kostis kuulipilduja üksikuid valanguid, vahel mõni püssipauk. Rahvas tänavail täis lõbusat erutust ja ootust. Ka soldatid olid elevil, väsimus ja roidumus kontidest kadunud. Õhus tundus verelõhna, see erutas. Soldatite näod olid kergelt naerul, kuid ometi ranged. Nad olid valmis kõigiks ootamatusteks, valmis nii rünnakuks kui ka võib-olla pagemiseks.

Pikka aega liikusime järjest tihenevas rahvamurrus, kui äkki mu suurimaks üllatuseks seisime Balti vaksali võimsa hoone ees. Liikumine peatus. Suur avar väljak jaamahoone ees oli paksult täis soldateid.

Seisime veerand tundi, seisime pool tundi, kusagilt ei juhatust ega viibet, mis edasi teha, Sidemehed–ratsanikud ja punaste rinnamärkidega korraldajad olid kui maa alla vajunud, polnud kelleltki küsida. Siis hakkasid kostma hääled, et edasi me ei lähegi ja ööbime siin.

„Mis kurat see siis on?“ kurjustasid soldatid. „Kui kaua me sedaviisi siin seisame? Korralgedus nagu ikka! Aeti meid siia kokku kui oinaid ja unustati. Maha lüüa niisugused!“ Jah, maha lüüa — universaalne abinõu.

Püüdsin vaigistada soldateid, seletades, et nii nagu meie liigub täna sõjaväge vist igalt poolt pealinna kokku. Kõigile on tarvis leida ulualust, kõigile valmistada süüa. Kui palju see kõik nõuab vaeva ja aega asja juhtidelt ja eriti duumalt! Meie päevase teekonna kestel sai kuidagi kõigile teatavaks, et kogu liikumist juhib duuma, et tema on nüüd kogu võimu keskus.

Seisime veel igaviku. Väsimus võttis võimust, jalad ei tahtnud enam keha kanda. Ei tundnud nälgagi, väsimus oli seks liiga suur. Kuna kusagilt ei tulnud käsku ega korraldust edaspidise kohta, hakkasid soldatid laiali valguma, enamasti jaamahoone suunas, lootes leida seal kohta põrandale pikali heitmiseks või istumisekski. Läksin ka mina. Kuid suur hoone oli sõdureid nii täis, et polnud leida jalatäitki ruumi. Jõudsin perroonile, kus neid samuti nii istus kui lamas.

Ja oli üllatust — platvormi ääres vanal tuttavall kohal seisis tuttav rong, mis kell 12.40 viis ikka meid ohvitseri Peterhofi. Jalgadesse tuli jõudu, silme ette kerkis kuum teemasin, selle kõrval voodi — ja ma tõttasin joostes rongile. See hakkas liikuma, kui hüppasin viimasesse vagunisse. Vagun oli inimestest tühi, nagu nähtavasti kogu rongki. Tunni aja pärast olin kodus, oma väikeses toakeses Uus–Peterhofi jaama lähedal. Mu tentsik Ivan, 40–aastane vanamees, võttis mu vastu kui surnuist tõusnu, sest polgus räägitud ohvitseride tapmisest hirmu- ja õudusejutte. Ohates ja silmi kuivatades, ristimärki ette lüües ja Kristust ning Neitsi Mariat mu õnneliku päästmise eest tänades jutustas ta, et päeval oli kasarmuid ja barakke mööda käinud röövlite salku oma polgu meestest, et olnud tulistamist ja tapetuid. Polguülemast ja teistest ohvitseridest ei teadvat ta midagi.

Jäi vaid imestada, kui kiiresti lagunes kord pealtnäha nii ranges polgus kui meie oma.

ARNOLD SUSI (4. 01. 1896—29. 05. 1968) sündis Kaukaasia eesti asunduses Livoonias. 1916. aastal värvati A. Susi Peterburi Ajaloo–filosoofiainstituudi üliõpilasena sõjaväkke. 1917. aasta algul lõpetas lipnike kooli ja teenis seejärel Peterhofi sõjaväeosas marsiroodu ülemana. Esimesel iseseisvusperioodil oli Tallinnas vandeadvokaat ja ühiskonnategelane, 1944 osales Uluotsa—Tiefi valitsuses. Seejärel oli vangina Gulagis, millele järgnes pagendus Jenissei–äärses Maklakovos ning Abakanis, kus ta oli Hakassi teatri muusikaline juht.

Eeltoodud peatükid pärinevad A. Susi mahukast mälestusraamatust „Sõja ja revolutsiooni keerises“ ning käsitlevad 1917. aasta alguse revolutsioonilisi sündmusi Peterburis ja Peterhofis.

Tõde on nii labasuseni lihtne kui ka kummaliselt keeruline. Hetkel, mil parem käsi on rakkes, on pahem vaba, ja vastupidi. Aju parema poole liigutuskeskused juhivad vasema kehapoole tööd, vasema poole keskused teevad sedasama parema kehapoolega. Midagi sellesarnast näeb ka poliitikas, eriti suurte ühiskondlike mullistuste aegu. Vasakpoolseid mässe ja liikumisi on tihti peale inspireerinud ja juhtinud klassikaliselt parempoolse taustaga tegelased — aadlimehed, vabrikandid, kaupmehed, kindralivõsud. Revolutsiooni kulgedes on nad viimaks lahutamatu segunenud pööbliga — kõõgitudrukute, kojameeste ja taskuvarastega. Need, kelle heaks või nimel mässuleek süüdati, jäävad tagumisele plaanile.

Viiskümmend aastat valitses Eestis ametlikult pahempoolsus. Et see oli okupatsiooni tõttu sunniviisiliselt imporditud, siis ei allunud see ka pahempoolsuse klassikalistele kaanonitele. Seevastu ametliku pahempoolsuse võidukäigus on eestlastelgi olnud sõnakene kaasa öelda. Polnud midagi üllatavat selles, et pahempoolsuse peaideoloogideks said just vaesed ja vaevatud — eilsed öövahid, katlakütjad, meelsuvangid, vaesed koolmeistrid ja ulaharitlased. Seevastu niipea, kui revolutsioon oli põhijoontes korda läinud, küünitasiid pahempoolsuse viljade järele kõige aplamalt käe ideelagedad punaparunid ning nõukoguliku keskklassi kõige edasipüüdlikumad esindajad. Nii nagu pahempoolses revolutsioonis läks võim idealistidest aadlimeestelt peagi üle kaltsakproletariaadi esindajatele, nii ka siin pääsesid pärast kahe ja poole aastast eksperimenti võimule kollaborantlikud valgekraed.

Kui kõrgemas esinduskogus tundus järe ots olevat loovharitlaste käes, presidendiks oli saanud kirjanik ja peaministriks kunagine õpetaja, langes loovisikute maine ja nende majanduslik olukord halvenes. Punase võimu ajal ei võtnud keegi kuigi tõsiselt marksistlikku õpetust baasist ja pealisehitusest. Nüüd tunnistati majandus päevapealt pühaks lehmaks. Kultuuri areng seostati pelgalt majandusmeeste hea tahtega. Pimedatel aegadel, kui kultuurielu kamandasid harimatud või poolharitud asjamehed, suhtus võim kultuuri kui ebamugavasse, aga auväärse tegevusse. Nüüd, mil Eesti kultuurielu on järgemööda juhtinud muusikud, luuletajad, teadusmehed ja teatritegijad, on kultuuri tähendus aina pisenenud. Positiivse erandina on loodud mõned fondid ja Kultuurkapital, aga ühes sellega on loovisikud tunnistanud ametlikult kõrgema kategooria kerjusteks. See on parempoolse ideoloogia seisukohalt üsna kaval — uut vasakpoolset mässu, kui seda keegi kunagi üritaks, võiks peljata hoopis kolmanda põlve pankurite ja töösturite poolt.

Okupatsioonija ametlik ideoloogia oli proletaarne internatsionalism. Selle taustal tundusid eesti soost kosmopoliididki olevat pesuehtsad kodanlikud natsionalistid. Vene dissidendid pidasid kadestamisi ka kõige truualamlikumat eesti kollaboranti teisitimõtlejaks. Eesti parempoolne revolutsioon sai teatavasti alguse rahvuslikest hüüdlausestest. Ühekorraga nõudsid kõik katlakütjatest tippkommunistideni endale õigust Eestimaa varade üle. Üheskoos taastati vanu kombeid, ülistati eestlaste eripära, keelt ja unistati täielikust iseolemisest.

See hetk jõudis kätte. Siis aga hakati paaniliselt otsima välisinvestoreid, erastama ühisvara, võtma rahvusvaheliste organisatsioonide ees kohustusi, mis ilmtingimata ei pruukinud kattuda rahvuslike huvidega. Rahvuslik president tegi rahvusliku parlamendi otsuste kinnitamise eeltingimuseks rahvusvahelise garantiisi. See soovitati sisse viia koloniste soosivad sätted. Iseolemise ülimaltks garantiiks kuulutati eurostandard. Firmade nimetustes hakkas eesti keele asemel võimutsema inglise keel segi andetult väljamõeldud vördkeelega.

Võitlus Eesti Rahva Muuseumi eest Raadil oli lahutamatu Eesti vabadusvõitlusest. Kummatigi nihkub muuseumi ehitamine iga vabadusaastaga üha edasi, määramatusse tulevikku. Idüllilist eesti talu võib imetleda vaid vanadelt jõulupostkaartidelt. Uues iseolemises selgus, et eesti talumees on Euroopa taustal kaunis üleliigne ja veider tegelane. Üle okupatsiooniaastate oma hinges eestlust kandnute põlvkonnad tundsid end põlatuna.

Maad ei mõeldagi enam laulusalmi kohaselt täita lastega, sest olemasolevategi kasvatamine on kulukas luksus. Kollitama jääb oht iseseisvas riigis rahvusena ise välja surra. Kõik eelnev võib osutada tühjaks tööks ja vaimu närimiseks. Mugavam olnuks sel juhul jätkata väljasuremist tumeda ida-impeeriumi heleda lääneprovintsinä. Õllejoojatest stipendiumi saajad on õppemaksu värvikaimad apoloogeid. Eesti majandus tugineb üha tuntavamalt eieestlastest ärimeestele ja sabkerdajatele. Rahvusvahelise surve all sunnitakse Eesti poliitikuid tegelema rohkem venelaste kui eestlaste asjadega.

Abielulahutuste kasvu, madala sündimuse ja meeste enesetappude tõusu taustal sirutab oma tiibu lihtsustav-võrdsustav feminism, kõrgeima rahvusliku kirjanduspreemiaga pärjatakse gay-romaan ja selles vaimus edasi. Mõeldavas tulevikus, kui oleme asjade loogilise arengu tulemusena jäänud oma maal vähemusrahvaks, kui võime eputada kõikkeelsete ja kõiki nahavärvi rikastega, võib juhtuda, et muulasest mässujuhtide taktikepi all leiab aset uus eesti rahvuslik või vasakpoolne revolutsioon. Ajal, mil Eesti kirjandusjuhid on olnud ametis oma ruumide mahaärrimisega soomlastele ja venelastele, on eesti kirjandust rahaliselt toetanud juudi filantroop, soomlasest mänguautomaatide kuningas ning venelasest äriteja. Võiks juhtuda, et kui kogu Eesti värki haldaksid muulasest kaupmehed, alustaks umbvenelasest peaminister oma valitsusaega kultuuriehitistega!

Neis paradoksides pole vaja näha mingit tahtlikku vastikut eesti algupära. Igasugune sihipärane liikumine lõpeb tihtipeale pisut teisel, kui kavandatud. Üle kogu maailma kuulutatatakse vabaduse, õigluse ja võrdsuse üllaid aateid. Paraku ollakse sellega mõnes kõige arenenumas riigis jõutud sinnamaale, et

abistatuimaks osutub just tavaline ja mõistlik reakodanik. Nõukogude süsteemis teatavasti ülistati sõnades kõigi võrdsust ja vendlust samaaegselt proletariaadi ja vanema venna eriõiguste kuulutamisega. Arenenud maailmas on proletariaadi ja vanema venna kohale tõusmas seksuaalvähemused, nõndanimetatud vähemusrühvused ja lasteta naised. Suurimad rahvusvahelised preemiadki ei soosi ilmtingimata silmapaistvamaid andeid, vaid andekaid vähemuste esindajaid või perifeeriageeniusi.

Bürokraatide üleilmne kaardivägi on punkt-punktilt üles märkinud tingimused, mis peaksid ühtmoodi kehtima nii eksimotele kui ka etiooplastele. Et tunnete sfäär ei allu normeerimisele, siis pakutakse laiatarbekaubana armastuse asemel seksi, paarisabielu asemel suurt üksiklast, perekonna asemel lastekaitse seadusi.

Ma ei ole pessimist. Küll pole võimalik ette näha ühiskonna kõiki võimalikke võnkeid. Loodetavasti on parem- ja pahempoolsuse mängud peatselt pelk ajalugu. Kas infoühiskond viib meid ülimalt tarkuseni või kergeima manipuleeritavuseni? Ei ole mõtet liialt loota geniaalsete teadlaste või juhtide peale. Nemadki ei suuda kõiki tulevikusaladusi lahendada. Pole ju nad ka mitte suurima ajumahu ja tundlikuima südamega inimesed. Kui uskuda teadust, on nad vaid olendid, kellel teistest mõnevõrra rohkem kusihapet.

Mis puudutab aga Eestit, siis võib kindel olla, et kaugel tuleviku seisukohalt on praegune aeg eesti rahvale kauneim aeg tema ajaloos.

HAMLET KEISRITROONIL

Leo Metsar: „Keiser Julianus. Päevik. Kolmas raamat“.

„Ilmamaa“, s. l., s. a. 464 lk.

Kirjastus „Ilmamaa“ Tartus on avaldanud Leo Metsari Julianuse epopöa kolmanda osa, mis rändas mitu aastat teiste kirjastuste vahet. Piinlik lugu küll, aga kaks varasemat Julianuse elust jutustava romaani köidet ilmutanud „Eesti Raamat“ ei olevat nüüd enam leidnud majanduslikke võimalusi teose kolmanda osa avaldamiseks. Seetõttu on veidi muutunud ka raamatu välisilme ja õnneks paremuse poole. Tegemist on noore Tartu kunstniku Albert Gulgi esimese suurema raamatuillustreerimistöoga ja seda võib pidada üldjoontes õnnestunuks. Gulgi käsitluslaadile on IV sajandi Rooma riigi inimesed ja olud sobinud. Raamat jätab nii väljast- kui ka seestpoolt hoopis soliidsema mulje kui varasemad kaks osa.

Leo Metsar on andnud pärast kolmanda osa ilmumist mitu intervjuid, kust võib lugeda, et autoril on käsil veel teose neljas osa, mis ei pea sugugi viimaseks jääma. Metsar on võtnud endale tõepoolest monumentaalse ülesande — kujutada paganluse ja kristluse üht viimastest meeletlikutest kokkupõrgetest IV sajandi keskkel Rooma riigis keiser Julianus Apostata ajal (361—363). Igal lool on muidugi oma eel- ja järellugu. Metsari romaani omapäraks ongi vahest see, et seni on ta keskendunud just Julianuse valitsejaks saamise eellugudele ja tema valitsemisaja järellugudele. Nii et keiser Julianuse lühikeseks jäänud valitsemisaja süvaanalüüsini pole veel jõutudki.

Julianuse isik pälvib tänapäevani ajaloolastelt mitmesuguseid hinnanguid. Üldiselt ei peeta teda eriti silmapaistvaks keisriks ja ka filosoofina on talle seni vähe tähelepanu pööratud, kuigi Metsar võrdleb teda korduvalt Rooma ühe kõige silmapaistvama valitsejaisiksuse keiser Marcus Aureliusega (161—180). Sarnaseks tegevat nende isikud juba seegi, et nad olevat legendi järgi sündinud mõlemad 26. aprillil. Flavius Claudius Julianuse täpne sünniaeg on siiski teadmata. Täpselt on dateeritav vaid ta surm 26. juunil 363. aastal, kui ta viibis sõjaretkel pärslaste vastu Mesopotaamias. Ta maeti Tarsosesse. Ja ta suri kõigest 32-aastasena. Kuigi Julianus jõudis oma lühikesel valitsemisajal üht-teist kristlaste-vastast korda saata, tuleb tema suurimaks saavutuseks pidada siiski säilinud kirjatöid (avaldatud inglise keeles koos kreeka keelse paralleeltekstiga). See kolmeköiteline teosetekogu ongi ta hiljem paljude kirjanike ja ajaloolaste silmis tähelepanuväärseks isiksuseks teinud. Tema valitsemisel aga lasub poolikute reformide, kõhkluste ja ebaedu pitser. Ja ta surm saabus roomlastele väga edukalt alanud ja väga häbiväärselt lõppenud Aasia sõjakäigul.

Kristlaste jaoks oli Julianus vihatud kuju, sest tegemist polnud mitte sündinud paganaga, vaid ristiusu reetnud kristlasega, kes oli oma neoplatoonikutest sõprade mõjul taas omaks võtnud vana Rooma usundi, mida ta püüdis reformida nagu III sajandil elanud keiser Aurelianuski. Monoteistlikule kristlusele tahtis Julianus Taganeja vastandada sama hästi organiseeritud kirikuorganisatsiooni uue paganliku usundiga, kus peajumalaks oli tõstetud päikesejumal Helios. See

katse kujundada ühtset paganlikku maailmareligiooni vanade kreeka ja rooma müütide ning jumalate baasil kukkus aga läbi. Vanade usundite ühisrindest uue riigiusundi kristluse vastu ei saanud asja. Selleks olid need usundid liiga piiratud sisu ja väljaku-
junemata vormiga ning neid lõhestas pikaajaline rivaliteet. Leo Metsar on oma Julianuse-raamatutes korduvalt kujutanud keisri sõdurite hulgas eriti populaarset Mitra kultust, mille vereohverdustest ka Julianus osa võttis. Need olid üsna võikad maa-alused riitused, sugugi parem ei näe välja ka orgiastiline Suure Ema kultus, mida humanistist keiser propageeris oma keisririigi naisalamate seas. Nende kõrval näib kristlus oma sõjaka askeetismi ja fanatismi kiuste küll hoopis inimlikuma ja kultuursema nähtusena, mida ümbritses armastuse ja alandlikkuse müstiline loor. Muide, just kristlaste alandlikkuse õpetus äratas keiser Julianuses kõige rohkem pahameelt, sest see ei sobinud kokku Vana-Rooma sõjaka vallutajavaimuga. Julianus oli sündinud Konstantinoopolis, saanud kreekakeelse hariduse ja pidas end helleniks, siiski oskas ta veel hinnata Rooma kõlbelisi väärtusi ja vourusi.

Julianuse filosoofilise sisuga teostest on kaks kõige pikemat ja olulisemat „Kristlaste vastu“ ning „Võhiklike küünikute vastu“. Just hilisrooma mandunud küünikute koolkond oli leidnud uues kristlaste õpetuses hingesugulase. Ja IV sajandil võib leida isegi kristlikke küünikuid nagu Aleksandria Maximus. Kolmesosalist kristlaste vastu suunatud raamatut oli Julianus kirjutanud oma elu viimasel aastal Mesopotaamia sõjakäigul. Sõjakäigu ajal kirjapandud töö kannab ilmseid kiirustamise ja

lõpetamatuse jälgi. Teose kolmest osast on säilinud peaaegu terviklikult vaid esimene raamat — sedagi üksnes teose hilisema kristliku kriitiku tõttu, kes on Julianust ohtrasti tsiteerinud. Henrik Ibsenit tabas omal ajal kiisatus kasutada neid ja veel mitmeid teisi Julianuse töid autentse allikmaterjalina oma mahuka lugemisdraama „Keiser ja Galilealane“ kirjutamisel (1873). Ibsen pidas seda teost elu lõpuni oma kõige olulisemaks näidendiks, tänapäeval aga on see eesti keeldegi tõlgitud teos Ibseni pärandi hulgas päris unustusse jäänud. Ibsen on pannud Julianuse suhu tema enda kirjutatud pikad ja keerukad mõttearendused ja peategelase kuju on seetõttu jäänud kuidagi verevaeseks. Leo Metsar on osanud seda kari vältida, sest stilistina pole Julianus siiski kuigi kuulus. Ta pole kuigivõrd kasutanud keisri suurt säilinud kirjavara, vaid lootnud eelkõige oma fantaasiale ja Ammianus Marcellinuse suurepärasel stiilis kirjutatud Rooma ajalool, milles on antud Julianusest mõjuv ja kaasakiskuv iseloomustus. Mõneti meenutab Metsari Julianuse-raamat Ameerika kunagise menukirjaniku Gore Vidali ajaloolist pävikromaani „Julianus“, mis ilmus juba 1964. aastal. Ka Gore Vidal on Julianusest kirjutades kasutusele võtnud keisri päeviku, kuid väidab end tuginevat vaid Julianuse ehtsatele omakäelistele mõtteavaldustele. Metsar aga on loonud väljamõeldud Julianuse päeviku, mis põhineb eelkõige Ammianus Marcellinuse ajalool. Ja Metsari lähenemisviis on kuulsa ameeriklase omast isegi haaravam. Metsari romaani tegevusse lõikuvad pidevalt üha uued ja uued tegelased oma lugude ja vaatenurgaga keiser Julianuse tegu-

dele ja isikule. Jaan Unt on põhjalikus arvustuses „Mitmest vaatenurgast valgustatud Julianus“ („Postimees“ 30. III 1995) avaldanud isegi kahtlust, kas teost saabki tavapärasel mõttes nimetada romaaniks. Tõesti, vormiliselt on teos väga polüfooniline ja moodne, nii et häbenemata võiks kasutada kollaažromaanii mõistet.

See vaatenurkade paljusus aga on tingitud Julianuse enda isiku ambivalentisusest. Võimatu on nii vastuolulist valitsejat kujutada mingi ühtse idee või seisukoha valguses. Temas võib näha nii õilsat märtrit kui ka salakavalat Antikristust. Seda viimast on vägagi mõjukalt teinud vene sajandivahetuse üks huvitavaid kirjanikke Dmitri Merežkovski oma „Julianus Taganejas“ (1895). Selle teose on 1913. aastal eesti keelde tõlkinud Anton Hansen-Tammsaare. Nii et eesti keeles oli enne Metsari suurteose esimeste osade ilmumist ees ootamas mõjuv Julianusele pühendatud kirjandus. Metsari Julianuse epopöa suurimad väärtused peituvad aja ja olude kujutuses, antiikajaloo tundjana on Leo Metsar tõeline erudiit, kes puistab nagu küllusesarvest oma teadmisi hilisantiigist. Seejuures ei häiri ka kordused teose eri osades, sest nad võimendavad tavaliselt autori jaoks kõige ilmekamaid ja olulisemaid sündmusi või detaile. Näiteks Daphne müüt. Vaieldavusi või ka liigset sirgjoonelisust leiab teose mõne kõrvaltegelase psühholoogilisel iseloomustamisel. Kuid teose üha hiiglaslikumaks muutuvate mõõtmete puhul võib selle autorile andestada. Mõnikord sünnib teose kvantiteedist ka uus kvaliteet ja selleks uueks kvaliteedimõõtmeks on saanud monumentaalsus. Nii nagu me ei saa Giza Suurelt Sfinksilt või Pheidiasel Zeusi

kujult nõuda kõigi pisidetallide väljanikerdatust, sest teos mõjub eelkõige oma majesteetliku suurusega, nii hakkab ka Metsari Julianuse romaani seni ilmunud kolme osa tuhande kaheksajal leheküljel tekkima mingi uus mõõde.

Metsari suurteost arvustama asudes olin ma tükk aega umbes samasuguses kimbatuses nagu T. S. Eliot Shakespeare'i „Hamletist“ kirjutades. Metsari romaani peategelane on ju kahtlemata hamletlik kahtlejatüüp, kes ei suuda kuidagi otsustada ja lõpuni minna. Eliot arvas, et ka Shakespeare pole osanud oma kangelasega midagi ette võtta ja tegemist on geniaalse autori geniaalse ebaõnnestumisega. Julianusel ajaloolise isikuna ja ka Metsari suurromaanii peategelasena on kanda samasuguse lõpetamatuse, igavese teeloleku taak. Võib ju küsida, kas autor suudabki oma teost lõplikult lõpetada, armsaks saanud tegelasest ja miljööst lahkuda. Julianuse päevik on jõudnud alles 360. aasta sündmusteni, kui tulevasel keisril on jäänud elada veel kaks ja pool tegude- ja mõteterohket aastat. Ammianus Marcellinuse kroonika lõpeb aga aastal 378. Teiste tegelaste jälgimisel on Metsar jõudnud septembris 365. Kas Metsar suudab ja tahab viiendas vaatuses eesriide ette tõmmata, kui romaani peategelase kuju on jäänud nii talle kui ka lugejale ikka veel salapäraseks ja mõistatuslikuks?

Priidu Beier

ARENGUROMAAN VÕI
MIDAGI MUUD?

Toomas Vint: „Kojamehe naine“.
„Varrak“, Tallinn, 1995. 144 lk.

Sellele, kes on Toomas Vindi senise kirjandusliku tegevusega tuttav, tundus tema uue raamatu aine vaevalt et väga üllatav. Kirjaniku viimased, peamiselt „Loomingus“ ilmunud lühilood on osutanud selget suunda järjest radikaalsema vabameelsuse poole. Tõtt öelda on samu tendentse latentset sisaldanud ka Vindi paljud varasemad lood. Kahtlemata oli ta omal ajal tsensuurist hoolimata üks võrtsikamaid kirjanikke.

Ent „Kojamehe naine“ koondab ka suurema osa teisi Toomas Vindi loomingule iseloomulikke jooni.

Vint on alati olnud üliväga keskkonnatundlik. Käesolevas romaanis on, ehkki mõnevõrra vähem kui varasemates töedes, täpseid ja kangastuslikke kirjeldusi. Olukorras, kus valdavaks on saamas nullstiil, tuleb niisugust asjaolu ilmingimata ära märkida. Lisaks detailid: kaadrise jääb alati midagi markantset. Tähelepanu väärib, et ka seekord paigutab Vint oma tegelased ühte Tallinna vanasse asumisse (Vindi meelistegevuspaiad on Kalamaja ning Pelgulinna taolised eeslinnad või Nõmme).

Teine iseärasus, mis Vindi loomingus tihti ette tuleb ja mida me ka „Kojamehe naises“ kohtame, on reaalselt sündiva ja tegelas(t)e poolt kujuteldava segiajamine ja äravahtamine. Õige sageli esitatakse unenäguisid tõestisündivana ja pärast astutakse samm tagasi: midagi niisugust ei olnudki.

Siiski on „Kojamehe naise“ üks tähtis tunnusjoon, mida Vindi vara-

semast kujutamiskäsitusest ei leia. Nimelt kui seni on Vindi juttude tegevus aset leidnud alati kirjutamisajal, siis seekord viib ta lugeja möödanimikku, aastasse 1966. Et aga seejuures säilib teine printsip — kujutada oma eakaaslast —, ei saa „ajalukku“ suheldumist mingiks eriliseks uuenduseks pidada. Vindi seekordne tegelane on väga noor inimene, veidi nooremgi kui Vint 1966. aastal.

Valitud aastasumber tundub esmapilgul täiesti juhuslik. Ilmselt on 1966 olnud parim „suvaline“ aastaarv. Siis ei juhtunud midagi poliitiliselt nii märkimisväärset, et see tausta iseenesest mõjutama oleks hakanud. Oli lihtsalt üks varabrežnevistliku epohhi aasta. Mina (võib-olla ekslikult) ei oska aastat 1966 seostada isegi nn. kuldsete kuuekümnenditega, see mõiste käib nagu rohkem kümnendi alguse, esimeste luulekassettide ilmumise aja kohta. Ja ometi on aastast 1966 mingi omapärane võlu. See aasta oleks nagu täielik *tabula rasa*, teda tuleks alles hakata uuesti avastama. Isegi enese eluloost ei osanud ma midagi seoselist silme ette manada, jäi ainult aritmeetilisel tuletatav tõi, et läksin siis kolmandasse klassi.

Kuid jäägem teesi juurde, et konkreetsel tegevusaastal mainimisväärset tähtsust ei ole. Kui otsida teosest veel kas või mingisugustki sotsiaalset toetuspinda, siis jääb pilk pidama peategelase vanematel.

Raamatu peategelane on „hea perekonnast“ pärit noormees, kes on läinud teravasse konflikti oma vanematega: ta lausa eitab igasuguseid sidemeid nendega. Vastuseis pole maailmavaateline, pigem suunatud vanemate konformismi, *comme-il-faut*-taotluste ja pojale tehtavate tulevikuettekujutuste vastu. Niisiis,

üsna tüüpiline noorusmäss, mis maksimalistlikule puberteedieale on lausa olemuslikult omane, aga mis konkreetsel juhul on tavalisest tuluselt välja lahvatanud. Üksikuist vihjeist võib aru saada, et noormehe isa on väga tähtsal ametikohal, vahest isegi nomenklatuurne tegelane. Näiteks: „Pakkisin olulisemad asjad kokku, ülejäänud toob i s a a u t o j u h t ä r a...“ (lk. 140, minu sõrendus — H. K.). Ent ka siin esitatud asjaolud ei näi romaanis kuigi olulised. Hoopis vastupidi, eelöeldu taustal iga lehekülj justkui kordaks ja kordaks raamatu asotsiaalsust.

Noormehe järgale protestile oma vanemate ja institutsioonide vastu, mida nad tema jaoks esindavad, lisandub veel teinegi puberteedieale iseloomulik kriisiseisund: suutmatuse leida oma seksuaalsusele rakendust ja sellest johtuv enesehinnangu langus. Enamasti tõrjub teadvus hiljem säärased murdeale omased pained mälust välja, mistõttu omaaegseid rähklemisi tagantjärele kas alatähtsustatakse või eitatakse üldse. Paraku pole Vindi tegelane oma pulbitsevate tungidega mingi erand. Torkab silma, et kui konflikti vanematega peab noormees loomulikult, siis suhtlemisvaegus intiimsfääris on tema jaoks esmatähtis probleem.

„Kojamehe naise“ esimene plaan kirjeldabki noormehe eneseleidmist erootika vallas. Vint kirjeldab peategelase tundeid ja elamusi veenvalt ja psühholoogiliselt täpselt. Samas, kuna kogu jutustatud lugu leiab aset 18 päeva jooksul (12.—30. augustini), on ilmne, et tegemist on teatava kunstilise kontsentratsiooniga. Kontsentratsiooniga on tegemist ka materjali puhul. Kõiki neid transvestiite ja ekshibitsioniste kipub olema

ebausutavalt palju.

Erinevalt teistest samasse situatsiooni sattunud noorukeist või neidudest, kel pole vanematele kuuluvalt elamispiinalt kuhugi põgeneda, on Toomas Vindi peategelane saanud hea onu kaasabil üürida viletsavõitu keldrikorteri. See on ta pelgupaik, siin ta oleskleb, magab ja sööb, kirjutab päevikut ja loeb. Vahel käib ka raamatukogus.

Lugesin tegevused üles tähtsuse järjekorras, nii nagu nad tekstist esile tulevad. Ka siin eemaldub Vint üldisest hoovusest. Niisuguseid ja naasuguseid nonkonformistlikke sootsiumistpõgenejaid on ju eesti kirjanduses ette tulnud küll ja küll. Neil puhkudel aga on alati kas otseselt või alltekstiliselt kilbile tõstetud põgeneja vaimsed püüdlused. Ka „Kojamehe naise“ tegelane loeb palju. Nimetatakse Jaspersit, Kierkegaardi, Freudi, Sartre'i, Salingeri jt. Kuid need kõik koos oma vaimse maailmaga oleksid nagu kusagil kaugel eemal. Noormees püüab nende abil oma elus selgust luua, kuid jääb mulje, et nad ei abista teda kuigivõrd. Hoolimata „eldustest“ — redutamisest keldris ja konfliktist konventsionaalse maailmaga —, ei pääse ta nende juurde elevandiluuist torni.

Võrreldes lugemisega on päevikupidamine hoopis reaalsem toimimine. Noormees kirjutab hoolikalt üles kõik, mis temaga juhtub, püüab oma seisukorda analüüsida ning avaldab kriitilisi mõtteid.

Vint opereerib mina-vormis sündmustekirjelduste ja mina-vormis päevikussekkannetega vaheldumisi, kusjuures õige tihti dubleerivalt. Sündmusi läbielav mina ja päevikut kirjutav mina näevad juhtuvat küllaltki erinevalt. Ja seda olukorras, kus päe-

vik on tõeline intiimpäevik, mille ees kirjutajal saladusi pole. Vahest päevik ongi selle romaani tähtsaim osis. Ta annab ajendi süveneda ka varem juhtunud sündmustesse ja nii avaneb lugeja jaoks romaani süžee laiemaski mõttes ning käsitus teosest kui arenguromaanist ei tundu sugugi võimatu.

Traditsiooniline arenguromaan muidugi eeldaks põhjalikumalt ülevaadet varasemast lapsepõlvest. Aga praegusel juhul võinuks see mõjuda liiglihane. On ainult üks seik, mida oleks võinud teravamalt valgustada. Nimelt mainitakse, et noor peategelane saadeti kooli viieaastaselt. (See asjaolu teebki võimalikuks, et 18-aastane noorhärja on juba jõudnud üliõpilane olla.) Kuidas on noormehele mõjunud pikaajaline tajumus, et ta on kaaslastest palju noorem ja arenematum? Selles võiks olla võti teose psühholoogilise plaani avamiseks.

Noormees saab elukooli kätte ja korraga on ta üle kõigest sellest, mis teda keldrisse pagendas. Ta on vabanenud painetest — kõigist korraga — ja pöördub isakoju tagasi, tagasi ka ülikooli. Ehkki raamat keskendub ühele tühisele ja nilbevõitu seiklusele, toimub selle jooksul peategelase tohutu areng. Teistsugustes ümbritsevates ja psühholoogilistes oludes võib sama areng leida aset pikkade aastate jooksul ja sääraestest protsessidest on kirjutatud mahukaid romaane.

Ent paralleele passib tõmmata ka Toomas Vindi kümme aastat tagasi ilmunud romaaniga „Suur isane kala akvaariumis“. Skeemid on üsna sarnased; toonane akvaariumi-kujund vastab nüüdsele keldri-kujundile. Ka peategelaste maskuliinsed otsingud on võrreldavad. Paralleelina võiks mainida ka seda, et kuigi mõlemas romaa-

nis on koht intellektuaalsetel tegevustel, ei toeta need tegelasi eluliste umbsõlmede harutamisel kuigi tõhusalt. Tuletades meelde üldtuntud sententsi „ars longa, vita brevis“, tundub, et Toomas Vint tahaks oma raamatuga seda ütlust täiendada: aga elu on tähtsam. Veel täpsem oleks kui tõlkida/asendada sõna „kunst“ lähedase sõnaga „vaimsus“ — 1980. aastate kultuuripublitsistika ühe armastatuma märksõnaga. Mõistagi tekitab (brutaalse) igapäevaelu vaimsest maailmast ettepoole sättimine palju ja õigustatud etteheiteid. Kuid mõõngem siiski probleemi igikestvust.

Holger Kaints

EI SAA ME LÄBI LÄTITA

Uldis Gërmanis: „Läti rahva elurada. Läti keelest Dzintars Sprivulis“. „Ilmamaa“, Tartu, 1995. 304 lk.

Objektiivne ajalugu, kui selle all mõelda narratiivi, jutustust „sündinud“ asjadest, on muidugi võimatu. Objektiivsed on ajaloos faktid, aasta- ja muud arvud, näiteks see, kui palju rukkeid pidi peremees sügisel karjapoisile andma, missugust mitmevälja-süsteemi kasutasid alemannid või mis relvadega võitlesid mamelukid. Seevastu juba narratiivi moodustavate sündmuste valik ise räägib autori suvast. Millestki vaikimine, ühe sündmuse pidamine teisest tähtsamaks on paratamatult tendentslik. Kõnelemata faktide tõlgendamisest põhimõttel, et „mis pole keelatud, see on lubatud“ — *resp.* kui pole fakte, mis lausa mingi tõlgenduse või teooria vastu räägiks, siis võib sel teoorial või

tõlgendusel rahumeeli kehtida lasta. Säärane vaatenurk on belletristlik.

Tuleb aga meeles pidada, et ajalugusid ei kirjutata ainult inimeste targemaks tegemiseks, vaid ka muudel, näiteks patriootilistel eesmärkidel. Allasurutud rahvaste puhul on see mõistetav ja aktsepteeritavgi — kui just päris luulevalda ei tõusta. Erinevalt šovinistlikel kaalutlustel luiskamisest, nagu seda on näiteks Venemaa ilustatud ajalugu, mida kõikidele sõjajärgsetele õppuritele on koolis pähe tambitud.

Kõike ülalöeldut tuleb Uldis Gërmanise „Läti rahva elurada“ lugedes arvestada. Autor ei varja eeskirjutises oma isamaalisi sihte. „Teose kandvaks motiiviks on läti rahva võitlus oma õiguste ja vabaduse eest. Kavatsuseks on anda mitte ainult hädavajalikke teadmisi läti rahva ajaloost, vaid veelgi enam äratada huvi selle vastu.“ (Lk. 7.)

Seega on teatavad kallutused ja aktsendiasetused — eriti mis puudutavad ülalnimetatud „määramatuse ala“ — ootuspärased.

Nii toimetaja Mati Laur oma eessõnas kui ka arvustaja Sulev Vahtre „Eesti Päevalehes“ on rõhutanud eesti ja läti rahva arengus sarnasust. Vaatlus ei pääse muidugi erinevustestki. Ehk ongi kõige tõhusam vaadelda raamatut nende sarnasuste ja erinevuste taustal — nii saab meile, eestlastele, selgemaks lõunanaabrite olemus, nende rahvuslik vaim, mentaliteet, temperament, isegi „kompleksid“, nagu nad on olemas kõikidel rahvastel.

Mõistagi rõhutab iga patriootlik ajalookirjutaja oma rahva häid omadusi, Gërmanise raamatu lugejale torkab silma sõdade ja võitluse rohkus. Lätlastel on tulnud hallidest

aegadest alates oma iseolemise eest võidelda. Üldse oli sõda tollal n.-ö. loomulik eluvaldkond. Ka eestlaste jaoks. Ent sõdade esituse emotsionaalne värving on läti autoril teine kui näiteks eestlastest ajalookirjutajatel. Lätlastel näib sõdimise kui sellisega kaasnevat suurem heroism. Sõda ei ole vahend — kas siis elatusvahendite ärarebimiseks naaberhõimu käest või oma iseseisvuse eest võitlemiseks —, vaid tundub kerkivat asjaks iseeneses, böliinade ja saagade laadis. Sõda on tegevus, kus teha mehetegusid ja leida kuulsust. Julgeksin sel pinnal täheldada erinevust soomeugrilikul ja baltikul ellusuhtumisel ning oma väite ilmetamiseks tooksin kaks olulisemat näidet: muistse vabadusvõitluse kirjelduse XIII sajandi algusest ning uuema aja vabadusvõitluse selle sajandi esimesest veerandist.

Läti hõimude võitlus sakslastega ei ilmne raamatust nii ühemõtteliselt ja järsult kui eestlastel. See vältas tõepoolest peaaegu terve sajandi. Läti hõimude kokku- ja lahkumäng sakslastega sisaldas ka ajutisi liite. Jääb mulje, et sakslased kasutasid Lätit sageli platsdarmina. Eestlaste väed Tartu all purustati latgalite ja liivlaste abiga. Iseenesest pole sinna midagi parata, sest tollal käsutasid võitjad allaheidetud hõimu sõdalasi peaaegu alati uutele vallutustele abiväena kaasa. (Genfi konventsioonini, mis seda keelab, oli veel aega!) Ent praegu on tähtis selle fakti esituse emotsionaalne värving: „...sakslased koos lätlastega läksid ja löid otsustavalt eestlasi.“ Sellele tuuakse põhjendus. „Võib oletada, et nende (latgalite — M.M.) sooviks oli täielik eestlaste vastupanu murdmine põhjas. Latgalid olid juba ammu

püüdnud tungida põhja poole, kuid eestlased panid viisalt vastu.“ (Lk. 52) Eks ole — mis õigusega?! See on muidugi lapseas rahvuse loomuliku egoismi, eneselaotamise ja enesepaisutamise ilming.

Korrakem, et eesti ja läti hõimud nagu kõik tolleaegsed rahvad ei olnud mingid sõbrad ega vaenlased ja korraldasid perioodiliselt naabrite juurde sõjakäike. Ent just tagantjärele — ajaloolise moraali seisukohalt (kui sihuke nähtus üldse eksisteerib) — pole ka midagi eriti uhkust väärivat selles, et tugevamaga rünnati naabrit, kellele üksi hammas peale ei hakanud, ja notiti ta maha, et ise varsti sama teed minna (tuttav situatsioon nii Versailles' lepingust kui ka 1939. aasta jagamistest Euroopas). Või võtame näiteks Kaupo. Meie mütoloogias on ta oma rahva reetur, lätlastele ilmselt mitte. Märkimisväärsema mainitakse tema käiku Rooma, kus paavst teda lahkesti vastu võtnud. „Kuni oma surmani on Kaupo ustav Alberti liitlane.“ (Lk. 51.) Ja lõpuks: „Sõjas eestlaste vastu suri haavatuna ka liivlaste ülik Kaupo.“ (Lk. 54) Täie väarikusega. Gërmanis mitte üksnes ei ekstrapoleeri, vaid Läti ajalugu ongi sõdaderohkem kui Eesti ajalugu. Osalt tingib seda Läti geopoliitiline asend, mille tõttu on ta kaasa kistud oma märksa võimsama naabri Leedu võitlemistesse. Kui Liivi sõda ja Põhjasõda räsivad Lätit ja Eestit enam-vähem võrdselt, siis Läti territoorium sattus ka Esimese maailmasõja tallermaaks, millest Eesti peaaegu pääses. Sellega on seletatav Läti rahvusväeosade moodustamine ja küttide fenomen.

Ei oska siinkirjutaja öelda, kas läti kütid olid Esimese ilmasõja ajal tolleaegses maailmas nii kuulsad,

nagu Gërmanis väidab. Kaldun siiski arvama, et toonased sõjakirjasaatjad ei suutnud eristada lätlast Vene armee koosseisust. Kui isegi veel kümme-kond aastat tagasi, mil info ometi palju efektiivsemalt levis, pandi eestlasi ja lätlasi ikka venelastega ühte patta, siis seda enam tehti seda 1916. aastal ning lätlaste kuulsuselaine mürinasse tuleb suhtuda sama skeptiliselt kui eesti sajamialguse jõumeeste müüti. Kes vähegi asjasse süüvib, see näeb, et meie maadlejad Hackenschmidt, Lurich, Aberg ja Jaago (teistest rääkimata) ei toonud maailma mastaabis hiilgust ja au mitte Eestile, vaid ikka Venemaale (ja muidugi endale). Vene karude pähe neid ju võeti. Teine asi on rahvusliku aate innustamine kodumaal ja selles suhtes on läti küttide mütoloogia kahtlemata võimas õhutaja („läti kütid on läti rahva esimene armastus“, lk. 192).

Ent küttide kangelaslikkusesse bolševistliku revolutsiooni kaitsjana suhtub eestlane paratamatult reservatsiooniga. Kahtlemata olid homogeenised läti väeosad organiseeritumad kui anarhistlikud punaste grupid, liiati olid neil värsked sõjakogemused. Siinkirjutaja ei kavatsenud ülepea nende sõjalist tublidust küsimärgi alla panna. Bolševike juhid tegid hea valiku, meelitades lätlased enda poole. Ent kas siis lahingukuulsus on läbinisti relativistlik suurust — ükskõik, kelle või mille eest seda hangitakse? Gërmanis näikse natuke sinnapoole kalduvat. Ta nimetab neid viit aastat (1915—1920) läti rahva suureks kangelasajastuks. (Lk. 231.)

Mina nimetaksin seda Tšingis-khaani fenomeniks. Olen ühes oma reisiraamatus kõnelnud, kuidas Ulanbaataris giid näitas meile kaardil

kepiga ja rääkis vaimustunult, kuidas paisus Tšingis-khaani impeerium XIII sajandil. Neile oli see patriootlik suursaavutus. Et selle tagajärjel sadu linnu laastati, tuhandeid inimesi tapeti ja orjastati, see ei tulnud güidile justkui pähe. See ei olnud tema vaatevinkel. Ka vaadeldava raamatu autor kirjutab sõjalise tubliduse oma rahva plussiks sõltumatult selle eemärgist. Sel puhul on mõistagi ka ükskõik, kelle suust tuleb kiitus. Autor toob ära isegi ütluse rahvasuust: „Lenin tegi revolutsiooni, toetudes vene juh-musele, juutide mõistusele ja lätlaste täakidele.“ (Lk. 233.) Ja see ei kõla neil lehekülgedel üldsegi enese-irooniliselt! Isegi baaside leppe kirjelduseni jõudes ei suuda Gërmanis jätta kordamata Stalini tänu, millega määriti lätlastele mett mokale: „...teie armee oli parem Eesti armeest.“ (Lk. 272.)

Nagu öeldud, oli asi saanud alguse Esimesest maailmasõjast, mil Lätis moodustati rahvusväeosad. Ometi pole see kogu seletus. Midagi oli täos ka varasemast. Mõelgem esimese Vene revolutsiooni hiigel-resonantsile Lätis. Miks mitte uskuda Lenini hinnangut, et „mitte kusagil Tsaari-Venemaal ei kulgenud 1905. aasta revolutsioon nii teravalt ega saavutanud nii palju kui Lätis“? (Lk.168.) Gërmanis nimetab seda koguni lätlaste suureks revolutsiooniks. (Lk. 165.) Arvud näitavad tõesti midagi sootuks muud kui Eestis. Läti sotsiaaldemokraatlikul parteil oli 18 000 liiget. Rohkem kui Venemaal! See kinnitab, et Lätis oli töölikklass organiseerunud ja oma õiguste eest väljas. Sajandialguse Riia oli 380 000 elanikuga tõeline suurlinn.

„Revolutsionäär“ tundub neil lehekülgedel hea mekiga sõna. Sellest

järeldub minu arvates, et oma temperamendilt ei kuulu Lätimaa Põhjalasse. Lätlased on eestlastest ilmselt egalitaristlikumad, rahutumad, mässumeelsemad („tulekivi tõugu“, nagu kommenteerib neid üks tegelane romaani „Kuidas karastus teras“ Krimmi sanatooriumi episoodis, kus on koos praavitavaid kommuniste mitmest rahvusest ja kus eestlane Vaiman on autorile üsna vastik vennike).

Venemaa riigiduumasse valitakse kuus Läti esindajat. Läti suur esindatus Vene riigiasjade ajamisel kulmineerus Pelše valimisega Poliitbüroosse. Gërmanis ise põhjendab küttide punast meelsust sellega, et nad olid vihased vene ohvitseridele (*resp.* valgekaartlastele), kes neid tihti asjatult surmasuhtu saatsid. Läti olnud rõhutatud koloniaalrahvas. Palju maad oli veel mõisnike valduses. Suur hulk kütte pärines vaesematest kihtidest. Läti agitaatoritel polnud „julgelt ja selgelt määratletud rahvussuhte, mis oleksid suunatud proletaarlaste nõudmiste rahuldamisele“ (lk.195), ning kommu kasutasid selle ära. Vihjatud on jonnakusele, üksmeelele ja sõjameheuhkusele, mis ei luba küttidel alistuda sakslastele, seetõttu jääb osa kütte polkudesse ja satub enamlaste võimu teenistusse. (Lk. 202.) Loodeti, et punaste abiga õnnestub saavutada iseseisvus, sest valged ei tahtnud ju uutest oma-riiklustest kuulda. Gërmanise seisukoht on, et lätlased võitlesid endale vabaduse kätte relvaga.

Lätlaste räsitus sõjas on kohutav. Venemaale satub ilmasõja aastail 800 000 inimest. 240 000 põgenikku tuleb koju. Lätlased kaotavad kokku pool miljonit inimest. See kõik ei ole võrreldav Eesti kaotustega.

See-eest on nõukogudeaegsed küüditamised seal suhteliselt kerged kui Eestis. Nii palju ajaloolistest inimvooridest.

Läti on olnud läbi aegade aredama riikliku liigendusega kui Eesti. Viimane oli küll jagatud Eestimaa ja Liivimaa kubermanguks, aga see oli nõnda seaduse ees. Rahvuslikult märkisid meie Põhja- ja Lõuna-Eesti küllap vist eeskätt keelekasutust. Muud hõimulis-territoriaalsed liigitused (mulk, võroke, saarlane, rääkimata järvakast või harjukast) ei ole olnud nii markeeriva tähendusega nagu semgalid, latgalid, kuralased, seelid ja liivlased lõunanaabritel.

Lätlastel on olnud Kuramaa hertsogiriik. Latgale oli seotud Vitebski kubermanguga ja rahvuslik liikumine algas seal alles 1904. aastal.

Eesti eripäraks jälle on, et pikka aega eksisteeris siin enam-vähem võrdväärseks kaks keskust — Tallinn ja Tartu (ja nõukogude võimu mahitusega poleks see vahe iialgi nii suureks paisunud kui praegu). Muide, Tartu kui selle kandi ainus ülikoolilinn oli väga oluline ka lätlaste rahvuslikus ärkamises. Loeme, et Tartu läti üliõpilaste (*terbatnieki* = tartlased) mõtted ja üleskutsed leiavad ajakirjade ning raamatute vahendusel kiiresti tee laiade rahvahulkadeni. (Lk. 145.)

Tartu Ülikooli seotusest läti rahvusliku aate kohumisega ei tuleks kuidagi järeldada, nagu oleks eestlastel ses suhtes mingeid rõhutamist väärivaid teeneid ja õigust tänusõnu nõuda. Asjaolul, et ülikool rajati omal ajal Tartusse, aga mitte näiteks Cēsisesse, pole midagi pistmist toonaste eesti talupoegade vaimse tublidusega, igal juhul mitte vaimse

üleolekuga läti talupoegadest.

Saame teada huvitavaid fakte. Meie peame enda esimeseks nimetajaks ajaloos Tacitust. Gërmanis väidab, et nii nimetanud rooma ajaloolane hoopis muistseid baltlasi (aestid = idapoolsed rahvad)

Vaimulik Ernst Glück kombineerib oma isikus meie Forseliust ja Stahli, pannes koos Johann Fischeriga aluse koolile, kus talupoegade lapsi valmistati ette kooliõpetaja ametisse, samas tõlkides läti keelde piibli (lk. 106). Tema kasutõtrest saanud Veneemaal tsaar Peeter I abikaasa ja hilisem keisrinna Katariina I (lk. 119—120).

Natuke kahtlane tundub, kuidas ja miks peaks läti talupoeg tundma Eestimaal Narva all salaradu, mida mööda juhatada Rootsi vägesid venelaste kallale. (Lk. 118.)

Jääb mulje, et Riia lätlased jõudsid tsutike varem paremale järjele kui eesti soost pürjelid. Neil on nimetada ülirikkaid läti soost linnakodanikke (vendade Steinhauerite saaga XVIII sajandist).

Garlieb Merkelit peavad oma sõbraks ka lätlased. Johann Gottfried Herder töötas mõnd aega Riias. Tema tõlgitud läti rahvalaulud olevat mõjutanud kogu järgnevat saksa luulet.

Kui oleksin ajalooliste romaani- de autor ja mul oleks vaja võtta Läti ajaloost kolm tegelast, kellest kirjutada, valiksin ordumeistri Wolter von Plettenbergi (väheseid Liivimaa riigitelgasi), rahvalalgustajast ja poliiglotist vaimuliku Johannes Reuteri ning Kuramaa hertsog Jakobi. Neile pole Eesti ajaloos vasteid, vähemalt mitte üldiselt teadaolevaid. Kuramaa hertsogiriik oma kahesaja-aastase (1562—1795) ajaloo ning natuke operetliku, ent värvika koloniaalimpeeriumiga (Tobago ja Gambia) on

nähtus, millele eestlastel pole midagi vastu panna.

Vaimuvalguse levimisel on naabrite areng olnud üldjoontes sarnane. Mõlemad muutusid katoliiklikust luterlikuks. Esimene teadaolev lätikeelne raamat ilmus 1585 (meil 1525), neil aga samavõrd varem omakeelne piibel (vastavalt 1689 ja 1739).

Vennastekoguduste liikumine oli mõlemal maal hoogne. 1822. aastal ilmuma hakanud nädalaleht langeb ajaliselt kokku meie „Marahwa Näddala-Lehe“ ilmumisega (1821). Umbes ühel ajal meie „Pärnu Postimehega“ (1853) hakkab ilmuma lätimeelne „Kodukülaline“ (1856).

Nii nagu Tartu Ülikool aitas harida erksamaid lätlasi, nii käis Jānis Cimze seminaris Valgas ka tulevasi eesti koolmeistreid (*incl.* siinkirjutaja vaarisa).

Tundub, et laulupidu oli meile natuke suurema tähendusega sündmus kui neil (1873 — *ca* tuhat osavõtjat). Natuke segadust võib algul tekitada, et lõunanaabrid nimetasid noorlätlasteks rahvusliku liikumise edumeelset tiiba, mitte järgneva sajandi alguse kultuuriuundajaid nagu meil.

Jääb mulje, et Kreutzwald ja tema epos on eestlaste jaoks suurem tähis kui Pumpursi „Lāčplēsis“ 1888. aastal lätlaste jaoks.

Rahvusliku liikumise ajal siirduvad läti kolm juhtfiguuri (Valdemars, Alunāns ja Barons) Peterburi ning selle liikumise koordineerimine toimubki sealt. Mäletatavasti ka eesti rahvuslaste üks tiib lootis „vene kaardile“ ning eksisteeris „Peterburi patriootide rühm“.

Krišjānis Barons tegi sama tööd

kui Hurt meil, korjates 200 000 dainat. Jne. Jne.

Tundub, et võrreldes sõjaliste sangaritegudega on Uldis Gērmanis suhteliselt vähe ruumi pühendanud kultuuritegelastele ja kirjarahvale. (Niisugune arvamus võib muidugi jääda selle ühe ajalooaamatu põhjal). Võib olla, et meie, eestlased, kaldume neist jälle liiga palju rääkima, aga ega meil kellestki teistest eriti rääkida olegi.

Gērmanise stiil on hoogsalt romantiline. Kohtame väljendeid nagu „piiritu kangelaslikkus“, „helge tulevik“, „halastamatu“, „piiritu“, „tohutu“, „kütab veel enamgi üles viha“ jne. See meenutab natuke ühtesid teisi ajalooaamatuid lähiminevikust. Kui eesti autor kirjutaks, et „lääne pool Võrtsjärve elasid uhked ja rikkad mulgid“, siis muigaksime.

Ei jõua siin raamatut ümber jutustada. Esimesest iseseisvusajast tänini on Eesti ja Läti teed enam-vähem kõrvu kulgenud. Ja kui rääkida pikemas perspektiivis, kogu teadliku iseolemise ajast alates eelmise sajandi keskpaigast, siis on mõlemal rahval palju ühist. Eelkõige on selleks ajaloolise paratamatuse sunnil tung parema rahvusliku kvaliteedi poole, tahe olla *non multa sed multum*.

Kokku võttes on see meeleolukas lugemine, kust saab kasulikke fakte ja huvitavaid hinnanguid. Eesti pole pikka aega pööranud vääriolist tähelepanu oma kahele lähedal asuvale „kontsentriile“, Peterburile ja Lätile. Viimase puhul on esmane nälg nüüd rahuldatud.

Mihkel Muttt

RINGVAADE

KROONIKAT

2. novembril suri Bernhard Lülle.

8.—10. novembrini osalesid Düsseldorfis Gerhart Hauptmanni Maja korraldatud kirjandusfoorumil "Ida-Lääs" Maimu Berg ja Mati Sirkel.

15. novembril toimus Kirjanike Liidu juhataste koosolek. Päevakorras Hando Runneli pretensioonid Mati Sirkelile, kavandatava loomeliitude ühenduse põhikiri jm. küsimused.

15. novembril sõitis Väinö Tanneri sihtasutuse toetusel Itaaliasse Haljand Udam, kes viibib seal aprillikuuni.

17.—19. novembrini toimus Tartus Soome-Eesti eakate kirjanike ühisseminar „Vana kirjaniku võimalused“. Osalesid Lassi Nummi, Kirsti Kunnas, Jaakko Syrjä, Leo Metsar, Heino Puhvel, Juhan Peegel, Aleksander Suumann, Dagmar Normet, Villem Gross jt.

ÕNNITLEME

14. jaanuar — Urmas Rattus 60

29. jaanuar — Herta Laiplik 75

BERTRAND RUSSELL TALLINNAS

11. maist 16. juunini 1920. aastal reisis Bertrand Russell koos Briti Leiboristide Partei, Sõltumatu Leiboristide Partei ja ametiühingute ühisdelegatsiooniga mööda Venemaad. Russell ei kuulunud neist kolmest osapoolest ühessegi. Ta huvitus Venemaast, sotsiaalsest eksperimendist; ta kirjutas, et Lenin ja Trotski on maailma kaks ainsat valguseallikat. Teda põlgasid kõik parempoolsed. Venemaal nägi ta bolševismi tõelist palet ja tema kommunistlikud ideaalid purunesid. Kohtumistel Leniniga torkas talle silma Nõukogude juhi intellektuaalne piiratus. Russellist sai antikommunist. Ja nüüd põlgasid teda kõik pahempoolsed.

Kohe pärast Venemaalt naasmist kirjutas ta oma armukesele leedi Ottoline'ile, et „bolševism on suletud türanlik bürokraatia, palju peenema ja kohutavama nuhkide süsteemiga kui tsaariajal, ning ülbe ja süd ametu aristokraatiaga, mis koosneb amerikaniseerunud juutidest“.

Nõukogude Venemaale läks Russell Stockholmi ja Eesti kaudu. 5. mail oldi Stockholmis, kus delegatsiooni edasisõidule tekkis takistus, sest Nõukogude esindaja Rootsisis Maksim Litvinov ei usaldanud Russellile kohe sissesõiduvüüsat anda. Eestis delegatsioon ilmselt ei peatunud. Eesti—Vene piir ületati 11. mail. 14. mail saatis Eesti Vabariigi välisministeerium Kallasele, Eesti saadikule Helsingis, telegrammi: „Inglise Labour Party saatkond sõitis siit neil päevil läbi. Siinsetel Inglise esindajatel polnud nende tulekust

midagi teada, niisama ka meil. Küll aga enamlastel, kelle vagunid neid Jamburis juba mitu päeva ootasivad. Tagasitulekul sõidavad nad uuesti Eesti, võib olla ka Soome kaudu. Ametlik kokkupuutumine nendega pole meie valitsuse huvides.“ Venemaalt tagasi tulles ületas Russell 16. juunil Vene—Eesti piiri ning 25. juunil oli ta juba Stockholmi hotellis „Continental“. Arvates meresõidu Rootsi sellest ajast maha, jääb tal Eesti jaoks aega nädal.

Kui Briti delegatsioon mööda Venemaad ringi reisis, haigestus Sõltumatu Leiboristliku Partei esindaja Clifford Allen Volgal aurikuga sõites raskelt kopsupõletikku. Vene arstid ütlesid lõpuks, et tal on veel mõned päevad elada. Läbi raskuste sai Russell loa Alleniga Venemaalt lahkuda. Nõukogude Vene transportiminister Jakov Sverdlov, kes reisiseltskonda saatis, hoolitses transporti eest. Kõigepealt sõideti Astrahanist laevaga Saraatovisse, seejärel tsaaritütardele kuulunud vaguniga Tallinna. Astrahani kohta kirjutas Russell hiljem, et see paik sarnanes kõige enam põrguga.

Tallinnas paigutati Allen Diakonissi haiglasse, kus ta hakkas kiiresti paranema. Tema eest hoolitses inglise keelt kõnelev õde. Clifford Allen (1889—1939) sai hiljem tuntuks kui Lord Allen of Hurtwood. Ta oli silmapaistev patsifist ning sotsialist, Inglise parlamendi ülemkoja uhkus.

Võimudele oli Russelli viibimine Tallinnas vastumeelt. Aga see teda vist eriti ei häirinud. Kui ta just parajasti ei filosoferinud, siis huvitasid teda naised. Oma eluloos peab ta va-

jalikuks märkida, et Tallinnas kohtas ta juhuslikult missis Stan Hardingit, keda ta varem ei tundnud. Stan Harding ise oli õhinal teel punase Venemaa poole. See vaimustus aga ei kestnud kaua, sest bolševikud arreteerisid ta varsti. Vanglast vabandada õnnestus Hardingil ainult Briti valitsuse sekkumise tõttu.

Kogu Venemaa-reisi ajal oli Russell unistanud kohtumisest oma armukese Dora Blackiga. Aga et Venemaa oli blokaadirõngas, siis ei saanud ta kallimale kirjutada ega telegramme saata. Tallinnas hakkas ta kohe telegrafeerima, kuid suureks meelehärmiks ei saanud arvukatele telegrammidele vastust. Üks Russelli biograafe (Ronald W. Clark), hea geograafiatundja, on kirjutanud, et „ta telegrafeeris Dora Blackile Tallinna sadamast Botnia lahe kaldalt“.

Stockholmis sai Russell sõbradelt teada, et Dora viibib samas linnas. Ent oma suureks kurvastuseks kuulis ta juhuslikult ühelt soomlaselt, et Dora Black oli tulises vaimustuses sõitnud ära Venemaale. Ta oli Stockholmist just mõne päeva eest lahkunud, kuid otsustanud minna Murmanski ja mitte Eesti kaudu. Seejärel unustas Russell mõneks ajaks oma armukese ning kirjutas hotellist „Continental“ kohe 25. juunil leedi Ottoline Morrellile. Russell muutis ometi ruttu meelt ning Londonis ootas teda perroomil juba Colette, kelle embusse ta jäi mõneks ajaks. Pärast esimese abielu umbejooksmist oli Bertrand Russellil neli armukest, kellega ta vaheldumisi elas — Ottoline Morrell, Helen Dudley, Colette (Constance Malleson) ja Dora Black.

Inglismaal sai Russell kutse tulla

aastaks Pekingi ülikooli loenguid pidama. Ta otsustas, et sõidab kas koos Dora Blackiga või ei sõida üldse. Oma üllatuseks hakkas ta varsti käsipostiga saama kirju Doralt, kes oli ikka veel täis vaimustust Venemaa üle. Russell'i vaevus küsimus, kuidas teha Dorale selgeks, et ta peab Venemaalt lahkuma ning tulema Hiinasse. Blokaadi tõttu ei saanud Russell talle kirjutada.

Russelli (esimene) abikaasa Alys Pearsall Smith oli olnud kveeker. Järsku meenus Russellile, et ta tunneb Tallinnas üht kveekeri, kes oma usulahu hoolekandemissiooni kaudu käib tihti Venemaal. Ta saatis Arthur Wattsile mitu naela maksnud telegrammi, kus ta asja selgitas ja palus Dora üles otsida ning talle kiri edasi anda. Ja ennäe imet, Arthur Watts leidiski Dora Venemaalt üles.

Dora Black uuris välja, et Murmanski kaudu naasmine on võimatu, Eesti kaudu minekuks aga on vaja viisat. Soovijaid oli palju, nad seisisid nädalate kaupa Eesti konsulaadi juures sabas ning sugugi kõik soovijad ei saanud läbisõiduviisat. Dora otsis Arthur Wattsu uuesti üles ning palus abi ja nõu. Arthur Watts andis talle eestikeelse kirja, palus seda konsulaadis näidata ning siis kiri talle tagasi tuua. Konsulaadis näitas Dora kirja, mille sisust tal aimugi polnud, ühele noorele sekretärile. Tema suureks üllatuseks hüüatas sekretär: „Ah-ah, Pitka!“ ning juhatas ta edasi. Konsul heitis kirjale korra pilgu ning ühtki küsimust esitamata tembeldas passi.

Dora Blackist sai Bertrand Russell'i teine abikaasa nelja seadusliku abikaasa hulgast. Oma esimesest naisest lahutas ta alles

1921. aastal, pärast seda, kui oli käinud Doraga Hiinas. Nii Dora, Russell'i kui ka nende laste jaoks jäi „Pitka“ võlusõnaks, mida naljaga pooleks ikka ja jälle korrati. Alles palju aastaid hiljem lugesid nad „Evening Standardist“, et „prominentne Eesti ärimees admiral Pitka on surnud“. Nad mõistsid, et Pitka oli koos kveekeritega ajanud äri ning toimetanud Venemaale kaupa. Ilmselt oli Arthur Watts saanud Pitka käest eestikeelse paberi, mille ettenäitajale paluti igakülgselt abi.

Urmas Sutrop

- 3 *Nils Ferlin* • Inimene Luule väravas
5 *Madis Kõiv* • Haug
16 *Andres Ehin* • *tola hambus, jooksis lövi areeni äärde / *Ulgulepad
lainetavad ja mässavad jt. luuletusi
19 *Herta Laiपाik* • Kojanarr
34 *Ott Arder* • Neli otut / Mu elu kõige nukram sügis
35 *Juku-Kalle Raid* • Järelkevad / Ei mingit märki jt. luuletusi
37 *Toomas Vint* • Muljed
49 *T. S. Eliot* • J. Alfred Prufrocki armulaul
54 *Raymond Queneau* • Trooja hobune
61 *Henn-Kaarel Hellat* • Sügav tagamaa
69 *Villu Tamme* • Näidendi I vaatus, I stseen
73 *Endre Ady* • Sügisele vastu / Poolikult suudeldud suudlus jt. luuletusi
78 *Karl Muru* • Lisandusi Eesti Pegasususe loole
86 *Toomas Liiv* • Lili Marleen kui eshatoloogia
93 *Hain Rebas* • Vene püssirohutünn ja Eesti
111 *Arnold Susi* • Eesti mees sõjas ja revolutsioonis
126 *Ott Raun* • Pahempoolsete parempoolne revolutsioon
129 *Priidu Beier* • Hamlet keisritroonil
132 *Holger Kaints* • Arenguromaan või midagi muud?
134 *Mihkel Mutt* • Ei saa me läbi Lätita
140 Kroonikat
140 *Urmis Sutrop* • Bertrand Russell Tallinnas

Peatoimetaja
ANDRES LANGEMETS
tel. 443 262

Peatoimetaja asetäitja
TOOMAS HAUG
tel. 441 365

Vastutav sekretär
LINDA UUSTALU
tel. 440 780

Ilukirjandus
ASTA PÖLDMÄE
tel. 440 781

Ilukirjandus ja kriitika
UDO UIBO
tel. 441 365

Publitsistika
OTT RAUN
tel. 440 781

Keeletoimetaja
AIME RAMMUS
tel. 440 780

Tehniline toimetaja
INNA LUSTI
tel. 441 365

Sekretär
KATRIN RAUD
tel. 441 365

Toimetus
Harju tn. 1, pk. 66, EE0090 Tallinn

Kirjastus „Perioodika“, Tallinn, Pärnu mnt. 8

Trükikoda „Estoniatriikk“, Tallinn, Estonia pst. 4

Kaas ja kujundus
AAVO ERMEL

„Loomingu“ järgmises numbris in spe:

Hjalmar Gullbergi, Enn Vetemaa, Valeeria Villandi,
Eeva Pargi, Ezra Poundi luulet

Heljo Männi novell

Priit Uringu romaanikatke

Olev Remsu „Pariisi linnas Londonis“

Seamus Heaney essee Ossip Mandelštamist

Vello Helk kritiseerib ENSV-likku ajalookäsitust

Leo Võhandu „Informaatiku mõtteid
Eesti tuleviku võimalustest“

Mait Raun meeliskleb meele ja maailma teemadel

Maimu Bergi mõtteid

„Loomingu Raamatukogus“ ilmumas:

ROSA MONTERO „Hurm ja pimedus“

DAG SOLSTAD „Üheteistkümnes romaan,
kaheksateistkümnes raamat“

LOOMING

ILMUB 1923. AASTAST